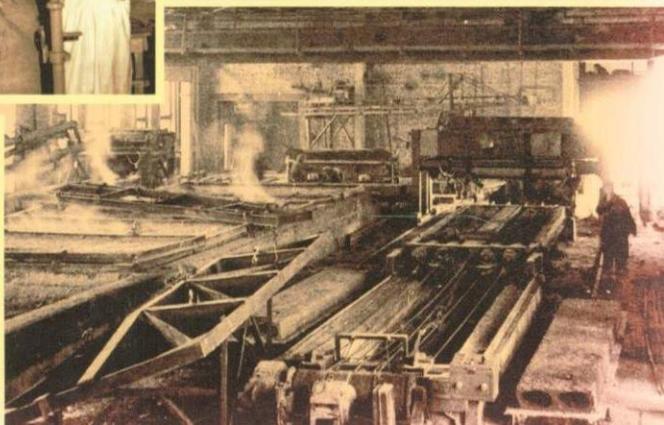

О. О. ТІТІКА

ВІДБУДОВА І ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 1943–1950 р.р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

О. О. ТІТКА

**ВІДБУДОВА І ФУНКЦІОНУВАННЯ
МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
В 1943–1950 рр.**

Монографія

Черкаси
ВЕРТИКАЛЬ
2015

УДК 94(477)«1943/1950»62/69
ББК 63,3 (4УКР)52
Т 77

Рекомендовано до друку Вченою радою
Черкаського національного університету
імені Б. Хмельницького (протокол № 11
від 22 червня 2015 р.)

Науковий консультант:

Лисенко О. Є. – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України.

Рецензенти:

Потильчак О. В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Інституту історичної освіти національного педагогічного університету імені М. Драгоманова;

Мельниченко В. М. – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Тітка О. О.

Т 77 Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр. Монографія. – Черкаси: “Вертикаль”, видавець Кандич С.Г., 2015. – 186 с.
ISBN 978-966-2783-62-9

У монографії на основі широкої джерельної бази, насамперед нових документальних масивів, більшість яких вперше введено до наукового обігу, проаналізовано процес відбудови та функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр., показано місце і роль галузі в розвитку економіки та соціальної сфери республіки.

Розраховано на широке коло науковців, викладачів, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)«1943/1950»62/69
ББК 63,3 (4УКР)52

ISBN 978-966-2783-62-9

© О. О. Тітка, 2015

© С. А. Кандич, обкладинка, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП	6
Розділ 1 МІСЦЕВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ НАПЕРЕДЮДНІ ТА В ДООКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ 1941–1945 рр. Й НАСЛІДКИ ВІЙНИ ТА ОКУПАЦІЇ ДЛЯ ГАЛУЗІ	19
Розділ 2 ВІДНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ – СКЛАДОВА ВІДРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ РЕСПУБЛІКИ	28
2.1. Соціально-економічні та організаційні засади відновлювальних робіт	28
2.2. Джерела фінансування та матеріально-технічного забезпечення відроджуваних підприємств й нарощування потенціалу галузі	38
2.3. Шляхи вирішення проблеми забезпечення підприємств робітничими та інженерно-технічними кадрами	49
Розділ 3 ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В 1943–1950 рр.	71
3.1. Відбудовні роботи в галузі та їх результати	71
3.2. Виробнича діяльність підприємств місцевої промисловості з забезпечення потреб економіки та соціальної сфери республіки	82
Розділ 4 ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ, УМОВИ ПРАЦІ ТА ПОБУТУ ПРАЦІВНИКІВ ГАЛУЗІ	113
ВИСНОВКИ	147
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	151
ДОДАТКИ	174
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	184

ПЕРЕДМОВА

Друга світова війна спричинила системну руйнацію виробничої, транспортної і соціальної інфраструктури, що вкрай негативно позначилось не тільки на економічному стані республіки, а й на становищі практично всіх категорій населення. Найбільших руйнувань зазнала важка індустрія, що стало наслідком евакуаційних заходів радянського керівництва у 1941–1942 рр., економічного пограбування німецькими та румунськими окупантами, а також тактики «випаленої землі», яку сповідували головні учасники найбільшого в історії людства конфлікту.

Історіографічний доробок вітчизняних та зарубіжних вчених віддзеркалює основні тенденції в економіці, що формувалися під впливом відбудовної стратегії уряду СРСР. Визначальним серед них стали реконверсія з однозначним акцентом на розвиток військово-промислового комплексу та відновлення в першу чергу об'єктів важкої промисловості, що потребувала відповідної концентрації капіталовкладень і людських ресурсів у цих галузях. Це неминуче спричинило периферійність групи «Б», що орієнтувалась на виробництво засобів споживання.

Як і в реальному житті, підвищена увага держави до відродження підприємств вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості знаходила своє відображення у кількості історичних праць, присвячених цим процесам. Водночас відбудова місцевої, легкої, харчової промисловості де-факто виявилася справою не першої ваги, що також знайшло адекватний відбиток у науковій літературі.

Саме необхідністю заповнення цієї лакуни визначається наукова актуальність монографічного дослідження О. О. Тітіки. Суспільна потреба в цьому сегменті історичного знання впливає з необхідності вивчення й урахування досвіду відродження (а фактично – створення з «нуля») виробництва тих виробів, які мали першочергове значення для задоволення щоденних потреб людей.

Робота виконана в рамках економічної та соціальної історії, що поставило дослідницю перед необхідністю використання міждисциплінарного інструментарію.

Дослідницький проект базується на широкому масиві джерел (переважно архівних), більшість яких введено до наукового обігу вперше.

Принципово важливим є те, що авторка зуміла синтезувати економічні й соціальні критерії оцінки ситуації, що склалась у галузі після окупації, й простежити в динаміці позитивні й негативні процеси, які мали місце в другій половині 40-х років.

Характеризуючи економічну політику центру, О. О. Тітіка розкриває засоби її втілення на місцях, вказує джерела фінансового й матеріально-технічного забезпечення, засоби залучення трудових ресурсів та підготовки кадрів.

Без ідеологічних нашарувань висвітлюються заходи з інтенсифікації та змагальні форми організації праці.

Окремі сюжети присвячені соціально-побутовим аспектам виробничої діяльності й повсякденного життя працівників місцевпрому.

Безсумнівною новизною позначені матеріали, в яких міститься характеристика функціонування об'єктів галузі через призму соціальних запитів і життєзабезпечення населення України.

Все це дало можливість дослідниці вийти на повноважні й фактологічно підкріплені висновки й теоретичні узагальнення.

Видання поза сумнівом, зацікавить не тільки фахівців а й широкий читацький загал, адже багато з піднятих у праці проблем виявляються актуальними й нині.

*Завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни,
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

О. Є. ЛИСЕНКО

ВСТУП

Серед найважливіших проблем вітчизняної історії, які потребують подальшого поглибленого дослідження, особливе місце належить тим, що пов'язані з історією повоєнної відбудови та функціонування економіки України, насамперед промислового комплексу. Неупереджений аналіз й оцінка конкретних питань відродження й подальшого розвитку в 1943–1950 рр. промислового потенціалу республіки потрібні не лише для об'єктивного відтворення тогочасної історичної реальності, а й для усвідомлення та творчого використання досвіду соціально-економічних процесів в означений період для пошуку нестандартних стратегічних рішень у розробці економічної доктрини та засобів її реалізації на сучасному етапі розбудови української держави.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена і ступенем її наукової розробки. Незважаючи на те, що історія відбудови і розвитку промисловості України в 1943–1950 рр. одержала доволі широке висвітлення у вітчизняній історіографії, об'єктивне і всебічне дослідження зазначених процесів на нових методологічних засадах залишається актуальним завданням історичної науки. Однак, як і в попередні періоди, увагу дослідників зосереджено переважно на головних галузях промисловості, що, головним чином, віддзеркалює основні напрямки відбудовної стратегії вищих органів влади СРСР, спрямованої насамперед на відновлення галузей важкої індустрії. У результаті малодослідженими, а, отже, й недостатньо висвітленими, залишаються питання відбудови та функціонування в 1943–1950 рр. тих галузей промислового комплексу республіки, які, хоча й не вважалися базовими і вирішальними для відновлення її промислового потенціалу, але будучи орієнтовані на виробництво засобів споживання, відігравали важливу роль у справі відродження всієї економіки та соціальної сфери. Це стосується, зокрема, й місцевої промисловості України, стан і функціонування якої в умовах післявоєнного відродження ще не стали об'єктом комплексного

дослідження. До недавнього часу були відсутні спеціальні публікації з цієї теми, а наявна в окремих публікаціях інформація про функціонування місцевої промисловості в означений період мала фрагментарний характер і не відображала її дійсний стан та роль у вирішенні тогочасних економічних і соціальних проблем в регіонах та загалом в Україні. Автори, торкаючись питань, пов'язаних з роботою місцевої промисловості в повоєнний період, в основному обмежувалися наведенням показників щодо випуску нею продукції й надання послуг населенню та констатацією її позитивної ролі у розв'язанні тогочасних соціально-економічних проблем. До того ж, у більшості випадків ці показники подавалися в сукупності з показниками, що характеризували роботу інших галузей промисловості, унаслідок чого виокремити реальний внесок власне місцевої промисловості у вирішення тих чи інших соціально-економічних проблем на республіканському чи регіональному рівнях не завжди є можливим. І хоча в останні роки питання стану та функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр. стали предметом аналізу в низці спеціальних публікацій, водночас ще багато аспектів, пов'язаних з повоєнним відродженням галузі та її роллю у відбудовних процесах в Україні в означений період, потребують подальшого дослідження. Актуальним є й завдання підготовки узагальнюючої праці, в якій би аналізувався весь комплекс питань з теми.

Необхідно також зазначити, що серед широкого загалу, у тому числі й серед істориків, відсутнє чітке розуміння того, що являла собою місцева промисловість у тогочасному промисловому комплексі. Побутує думка, що це була сукупність підприємств, котрі знаходилися в регіонах України (областях і районах) й які забезпечували регіональні (тобто місцеві) потреби в промисловій та споживчій продукції. У дійсності у довоєнний, воєнний і післявоєнний періоди місцева промисловість була окремою галуззю промислового комплексу України.

Таким чином, обрана для висвітлення тема має наукове, суспільно-політичне та практичне значення.

З огляду на зазначене мета запропонованої праці полягає у тому, щоб дослідити процес і результати відбудови та

функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр., показати місце і роль галузі в розвитку економіки та соціальної сфери республіки. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень та повноту джерельної бази;
- виявити місце місцевої промисловості в інфраструктурі промислового комплексу та економіці республіки напередодні війни;
- проаналізувати стан галузі та збитки, завдані їй війною та окупацією;
- дослідити державну політику щодо відродження та подальшого розвитку галузі в післяокупаційний період війни та післявоєнні роки;
- вивчити основні напрями виробничої діяльності підприємств місцевої промисловості по забезпеченню потреб економіки республіки;
- розкрити внесок місцевої промисловості у відродження соціальної сфери та життєзабезпечення населення республіки;
- розглянути трудову діяльність, умови праці та побуту працівників галузі.

Оскільки у вітчизняній історіографії до недавнього часу були відсутні спеціальні праці, безпосередньо присвячені цій темі, варто простежити тенденції відображення її в дослідженнях попередніх років. При цьому аналіз доцільно здійснити у відповідності з усталеною в історіографії періодизацією щодо проблематики, яка охоплює досліджуваний період. Публікації з цієї теми можна умовно поділити на два великих періоди: радянський (від початку досліджуваного періоду до 1991 р.) і сучасний (від 1991 р. до сьогодні). Водночас в історіографії теми в межах її радянського періоду можна виокремити наступні етапи: перший – від початку досліджуваного періоду до кінця 1945 р.; другий – перше повоєнне десятиліття; третій – друга половина 1950-х рр. – середина 1980-х рр.; четвертий – друга половина 1980-х рр. до 1991 р. Кожен період і етап мали свою специфіку щодо можливості

використання джерельної бази, оприлюднення й публікації результатів науково-дослідної роботи, а з ідеологічної точки зору – і стосовно характеру висвітлення та оцінок.

Перші спроби осмислення питань, що є предметом розгляду, були зроблені вже під час війни. Упродовж 1943–1945 рр. вийшло ряд публікацій, авторами яких були урядовці В. М. Валусев, А. І. Гаєвий, І. С. Гладішев, Г. П. Онищенко, М. С. Хрущов [1], у котрих у контексті висвітлення процесу відродження економіки республіки фрагментарно розглядаються й окремі питання стосовно місцевої промисловості, зокрема, узагальнювалися результати першочергових відбудовних робіт у галузі на регіональних і республіканському рівнях та визначалися завдання на найближчий період.

Позитивних зрушень у справі наукового дослідження теми не сталося й на наступному етапі у межах її радянського історіографічного періоду, який охоплював роки першого повоєнного десятиліття, хоча саме в цей час активно почали вивчатися проблеми відбудови зруйнованого внаслідок війни й окупації промислового комплексу республіки. Фрагментарні сюжети, що стосуються результатів відбудови та функціонування галузі й її ролі у вирішенні завдань економічного відродження регіонів та забезпечення населення товарами широкого вжитку зустрічаються лише в публікаціях А. В. Вікентьєва, Л. М. Воладарського, І. С. Сеніна, М. С. Хрущова [2].

Більш плідними виявилися результати опрацювання теми в межах її третього і найбільш тривалого етапу (1956–1985 рр.), хоча і в цей період вона не стала предметом спеціального дослідження й окремі її аспекти фрагментарно або на дотичному рівні розглядалися в контексті наукових студій з історії відбудови й функціонування промисловості та економіки республіки.

Позитивним моментом у рамках цього історіографічного періоду було те, що в результаті проведеної масштабної роботи з введення в науковий обіг нових архівних документальних матеріалів, котрі стосувалися історії республіки й окремих областей у період війни та післявоєнні роки, уперше було оприлюднено й чимало документів і матеріалів пов'язаних з

історією місцевої промисловості України 1943–1950 рр. Це повинно було б сприяти розвитку наукових досліджень у цьому сегменті. Однак, у зв'язку з тим, що така проблематика не відносилася в тогочасній концепції дослідження історичного процесу до першочергових, наукові студії з цієї теми як самостійні не проводилися.

У рамках цього історіографічного етапу окремих питань функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр. на фрагментарному або дотичному рівні, у контексті дослідження власних наукових проектів присвячених історії післявоєнної відбудови та розвитку економіки та промисловості республіки в роки четвертої п'ятирічки, торкалися В. Б. Бабенко [3], М. С. Бовсунівський [4], П. І. Богдашкін [5], М. О. Буцько [6], М. В. Гагаєв [7], Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинський і В. Н. Нем'ятий [8], Т. Т. Гриценко [9], П. І. Денисенко [10], Т. І. Дерев'янкін [11], М. В. Коваль [12], Г. І. Ковальчак [13], Г. М. Кравченко і М. А. Черниш [14], М. І. Кравчук [15], О. С. Кудлай [16], А. Н. Марзєєв [17], Ю. В. Носиков [18], В. О. Романцов [19], І. Я. Риженко [20], С. М. Саженок [21], Ю. А. Стессельбойм [22], М. І. Супруненко [23], М. Ф. Хорошайлов [24], В. І. Юрчук [25]. У працях вказаних дослідників містяться невеликі сюжети, що стосуються питань відбудови та роботи галузі або окремих підприємств в означений період, наводяться показники та номенклатура (асортимент) виробленої галуззю продукції для потреб економіки та соціальної інфраструктури республіки або регіонів, при цьому, як правило, вони не виокремлюються, а подаються в контексті висвітлення стану справ в економіці республіки.

Відродженню місцевої промисловості під час війни та в перші післявоєнні роки були присвячені окремі сюжети в таких фундаментальних працях, як тритомники «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 рр.», «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945 гг.» [26], тритомник «Історія народного господарства Української РСР» [27], двотомник «Історія робітничого класу Української РСР» [28], семи та восьмитомним виданнях «Історія Української РСР» [29], «Розвиток

економіки західних областей УРСР за 20 років. 1939–1959» [30], «Розквіт економіки західних областей УРСР. (1939–1964 рр.)» [31].

Чимало матеріалу, що стосується відбудови та функціонування місцевої промисловості в означений період, особливо фактографічного плану, міститься в 26-томному фундаментальному виданні «Історія міст і сіл Української РСР» [32]. У процесі підготовки вказаного видання його автори опрацювали величезний масив архівних та інших матеріалів, відібрали велику кількість цікавих «місцевих фактів» і на такій цінній джерелознавчій основі досить інформативно відобразили регіональні аспекти досліджуваної теми. Варто зазначити, що на сторінках багатотомника подано короткі сюжети з цих питань із усіх міст і районів республіки, де діяли підприємства місцевої промисловості. А оскільки авторами багатьох сюжетів були місцеві мешканці, які всебічно вивчали події воєнних років не тільки за допомогою архівних документів і опублікованих досліджень, а й співставляли їх зі свідченнями очевидців, а самі нариси перед виданням обговорювались і затверджувались на зборах місцевої громадськості, то в багатьох випадках їх тексти містять цінні достовірні дані, які взагалі були вперше наведені в історіографії й значною мірою розширили знання про стан, місце і роль місцевої промисловості в економічному і соціальному житті регіонів напередодні й у початковий період війни та в 1943–1950 рр., шкоду, заподіяну їй окупантами, трудовий і матеріальний вклад трудівників галузі в зміцнення обороноздатності СРСР і ліквідацію наслідків війни та окупації, забезпечення потреб господарства, соціальної сфери та населення регіонів. «Історія міст і сіл Української РСР» до сьогодення залишається єдиним виданням, в якому, хоча й на фрагментарному рівні, можна віднайти більш-менш реальну інформацію про стан справ та результати функціонування місцевої промисловості в 1943–1950 рр.

Певною мірою поповнили фактографію історії місцевої промисловості означеного періоду й матеріали нарисів з історії партійних організацій республіки [33]. Особливу цінність

становлять наведені в кожній книзі нариси узагальнюючі в масштабах областей показники щодо збитків, завданих окупантами галузевим підприємствам, результатів їх відбудови та роботи, внесок у післявоєнне відродження міст і сіл регіонів.

Питання, пов'язані з функціонуванням місцевої промисловості в 1943–1950 рр., не були предметом спеціального дослідження і в рамках останнього етапу радянського періоду історіографії теми (друга половина 1980-х рр. – до 1991 р.). Дослідники Г. Г. Денисенко [34], Н. Ф. Дундук [35], М. В. Коваль [36], Л. В. Кондратенко [37] торкалися їх на фрагментарному або дотичному рівні в контексті досліджень інших тем.

Стан справ у студіюванні теми суттєво не змінився і в умовах функціонування вітчизняної історичної науки за часів незалежності України. Як і до цього, питання, що є предметом розгляду у монографії, знайшли відображення на тому ж фрагментарному або дотичному рівнях у фундаментальних колективних працях «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» [38], «Історія українського селянства» [39], «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси» [40], «Економічна історія України: Історико-економічне дослідження» [41], а також у публікаціях І. Г. Ветрова [42], О. Є. Лисенка [43], М. К. Лободи [44], А. М. Михненка [45], О. Г. Перехреста [46], Л. М. Хойнацької [47]. І лише в останні роки опубліковано низку спеціальних статей та захищена кандидатська дисертація з теми автором заявленої праці [48].

Отже, ступінь вивчення обраної для дослідження теми у вітчизняній історичній науці слід вважати недостатнім, тому вона потребує комплексного осмислення.

З огляду на недостатнє висвітлення в історичній літературі дослідження заявленої теми можливе лише за умови використання різноманітних джерельних масивів. Їх становлять документи та матеріали, які можна розділити на кілька груп. Перша група джерел охоплює директивні документи вищих державних і партійних органів СРСР і УРСР періоду 1941–1949 рр., якими визначалися завдання місцевої промисловості у вирішенні складних економічних і соціальних

проблем, зумовлених війною і труднощами післявоєнної відбудови, а також заходи щодо забезпечення ефективного функціонування і розвитку галузі. Перелік таких опублікованих документів наступний: постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 7 січня 1941 р. «Про заходи щодо збільшення виробництва товарів широкого вжитку і продовольства із місцевої сировини», постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи щодо відбудови господарства в районах, визволених від німецької окупації», постанова Раднаркому СРСР від 29 травня 1944 р. «Про заходи щодо відбудови індивідуального житлового фонду у визволених районах і посиленню індивідуального житлового будівництва в містах і робітничих селищах СРСР», постанова Раднаркому СРСР від 25 березня 1945 р. «Про державний план відбудови і розвитку народного господарства на 1945 р.», постанова Раднаркому СРСР від 22 серпня 1945 р. «Про заходи щодо збільшення виробництва товарів широкого вжитку і продовольчих товарів підприємствами місцевої промисловості, промислової кооперації та кооперації інвалідів», прийнятий Верховною радою СРСР 18 березня 1946 р. «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.», постанова Ради Міністрів СРСР від 9 листопада 1946 р. «Про розгортання кооперативної торгівлі в містах і селищах продовольством і промисловими товарами та про збільшення виробництва продовольства і товарів широкого вжитку кооперативними підприємствами», постанова Раднаркому СРСР від 21 липня 1948 р. «Про заходи щодо розширення торгівлі споживчої кооперації в містах і робітничих селищах», постанова Ради Міністрів СРСР від 21 квітня 1949 р. «Про заключення господарських договорів» [49]; постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 19 червня 1945 р. «Про поліпшення якості товарів широкого вжитку, що виробляються харчовою, м'ясо-молочною, легкою і місцевою промисловістю, промисловою кооперацією і кооперацією інвалідів» та від 5 жовтня 1945 р. «Про заходи щодо збільшення виробництва товарів широкого вжитку і продовольчих товарів підприємствами місцевої промисловості, промислової коопера-

ції та кооперації інвалідів УРСР» [50], постанови Раднаркому УРСР від 16 лютого 1946 р. «Про затвердження Положення про нагрудний значок «Відмінник соціалістичного змагання місцевої промисловості УРСР» та від 11 травня 1946 р. «Про стан планування та обліку виконання державних завдань щодо зниження собівартості промислової продукції в міністерствах УРСР», постанови Ради Міністрів УРСР від 17 жовтня 1946 р. «Про заходи подальшого розвитку сільської електрифікації і забезпечення будівництва невеликих гідроелектростанцій» [51], від 15 березня 1947 р. «Про укладання колективних договорів на підприємствах УРСР», від 5 липня 1947 р. «Про економію палива в республіканському та місцевому господарстві УРСР і преміювання робітників та інженерно-технічних працівників за економне витрачання палива і тепло-електроенергії» [52], від 5 квітня 1948 р. «Про перегляд норм виробітку по підприємствах міністерств і відомств республіканського підпорядкування Української РСР» [53]. Також важливим документом є довідка відділу промисловості ЦК КП(б)У про хід відбудови та роботи місцевої промисловості України в 1944–1945 рр. [54]. Іншу частину джерел цієї групи становлять неоприлюднені документи з архівосховищ.

Наступні дві групи офіційних джерел становлять документи Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості УРСР та місцевих радянських, партійних і господарських органів. Частина їх вміщена у збірниках документів і матеріалів комплексного та тематичного характеру [55]. Хоча зазначених документів опубліковано небагато, вони, певною мірою, характеризують діяльність Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості та регіональних органів влади щодо керівництва процесом відбудови підприємств галузі та налагодження їхньої роботи, містять інформацію про труднощі, які супроводжували ці процеси та їх розв'язання, засвідчують досягнуті результати та невирішені проблеми, реальний внесок місцевих структур галузі в справу відбудови й розвитку господарства та соціальної сфери регіонів, задоволення потреб населення в товарах широкого вжитку та послугах. Водночас варто мати на увазі, що такі документи друкувалися з купюрами, вилученнями й

редагуванням тих частин, які відображали недоліки та негативні факти в роботі партійних, радянських і господарських органів у керівництві галуззю, серйозні проблеми в її функціонуванні, матеріально-технічному забезпеченні та організації виробничого процесу, поганою якістю виробленої продукції та неякісним обслуговуванням населення.

Основний же масив джерел вказаних груп складають документи і матеріали республіканських і обласних архівосховищ. У Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО України) надзвичайно важливими для дослідження питань, що стосуються місцевої промисловості республіки в період від початку відбудови в умовах війни та в післявоєнний період є документи фонду Р-2 «Управління справами Ради Народних Комісарів УРСР». Вони представлені постановами Раднаркому УРСР, які прямо або дотично стосуються галузі, матеріалами з питань фінансування та організації відбудовних робіт, капітального будівництва, матеріально-технічного забезпечення, організації виробництва механізмів та запасних частин для сільськогосподарської техніки, товарів широкого вжитку та інші (оп. 7; спр. 582, 967, 1000, 1003, 2652, 2809, 3041).

Особливу цінність для дослідження заявленої теми становлять документи фонду Р-4990 – «Міністерство місцевої промисловості УРСР» (665 справ, 1946–1953), серед яких пряме відношення до неї мають документи 41 справи (оп. 1, спр. 8, 9, 27–29, 31–35, 37, 53, 80–81, 83–86, 99–108, 110–115, 148–152). Склад і зміст документів вказаних справ характеризується наступними основними групами матеріалів: постановами і розпорядженнями Раднаркомів та Рад Міністрів СРСР і УРСР; протоколами та стенограмами засідань колегії Наркомату та Міністерства, республіканських і виробничих нарад працівників місцевої промисловості, наказів і розпоряджень по Міністерству місцевої промисловості, штатними розписами та кошторисами адміністративно-господарських витрат, п'ятирічними й річними планами і звітами Міністерства та його підприємств про їх виконання, листування з виробничих і господарських питань між Міністерством і Радою

Міністрів УРСР та між Міністерством і його структурними підрозділами, раціоналізаторству і винахідництву, матеріалами по особовому складу тощо.

Корисними для дослідження окремих аспектів теми, зокрема тих, що стосуються ролі місцевої промисловості у відбудові матеріально-технічної бази сільського господарства та соціальної сфери села, стали документи фонду 337 «Державна планова комісія Української РСР при Раді Міністрів УРСР (Держплан УРСР. 1937–1950 рр.)» та фонду 4928 «Марзеєв Олександр Микитович».

Значний документальний матеріал, що характеризує стан і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр., зосереджено в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У фонді 1 – «Центральний комітет комуністичної партії України», авторкою опрацьовані і використані документи із справ описів 23 (загальний відділ ЦК – особливий сектор, колишня секретна частина), 30 (особливий сектор, загальна частина), 76 (промисловий відділ), 78 (відділ легкої і харчової промисловості), які охоплюють 1942–1951 рр., а також описів 6 та 16 (особливий сектор, протокольна частина, 1943–1947 рр.).

За складом і змістом документи вказаних справ поділяються на наступні групи: постанови політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У, Ради Міністрів (Раднарком) УРСР і ЦК КП(б)У, облвиконкомів та обкомів компартії з питань відбудови та роботи галузі; доповідні записки, звіти, інформації, довідки про хід відбудовних робіт у республіці й областях та їх результати, роботу галузі, її трестів та управлінь, підприємств та виконання ними виробничих планів, виробництва та реалізації продукції, її асортимент та обсяги, складені відділами ЦК, обласними комітетами КП(б)У та облвиконкомами, Міністерством (Наркоматом) місцевої промисловості та його структурними підрозділами; плани й пояснювальні записки до них щодо відбудови підприємств та розвитку галузі; листування республіканських органів влади з Радою Міністрів (Раднаркомом) СРСР, Міністерства (Наркомату) місцевої промисловості з Радою Міністрів (Раднаркомом) СРСР, Міністерства (Нар-

комату) місцевої промисловості з Радою Міністрів (Раднаркомом) УРСР і місцевими органами, трестів, управлінь і підприємств з Міністерством з питань організації виробництва продукції, енергетичного та матеріально-технічного забезпечення; накази по Міністерству (Наркомату) місцевої промисловості, постанови та протоколи засідань його колегії; стенограми республіканських нарад з питань організації роботи галузі та якості виробленої продукції.

У процесі дослідження теми матеріали центральних архівів доповнені документами регіональних архівних зібрань – державних архівів Вінницької (фонди: П-136, П-425, Р-1683, Р-2700), Одеської (фонди: 11, Р-2000), Хмельницької (фонди: Р-791, Р-863) та Черкаської (фонди: Р-121, Р-539, Р-624, Р-1467, Р-1595, Р-3075, Р-3445, Р-3872) областей, які конкретизують окремі сегменти і аспекти функціонування місцевої промисловості в означений період. Зокрема, використані документи, які містять інформацію про збитки, завдані підприємствам місцевої промисловості війною й окупацією, здійснювані в регіонах заходи з відбудови об'єктів галузі та її результати, виробничу діяльність трудових колективів, проблеми, що супроводжували відбудовний та виробничий процеси та ін. При цьому зазначимо, що у фондах Черкаського обласного державного архіву опрацьовані документальні матеріали районів, котрі в той час входили до складу Київської, Полтавської, Кіровоградської та Вінницької областей.

Разом з тим автору не вдалося знайти у фондах архівів, зокрема центральних, документи галузевих профспілкових організацій, що, можливо, пов'язано з відсутністю самостійної республіканської профспілки працівників місцевої промисловості. Це утруднило дослідження таких аспектів теми, як соціалістичне змагання, умови праці та побуту виробничників у галузі цілому та на підприємствах.

Фрагментарні відомості про показники роботи місцевої промисловості республіки містяться в опублікованих статистичних щорічниках [56].

Різноманітний матеріал про роботу місцевої промисловості в 1943–1950 рр. міститься в республіканській та регіональній

періодичній пресі. Це офіційні матеріали, репортажі, замітки, звіти, дописи тощо. Незважаючи на ідеологічну заангажованість та пропагандистську спрямованість у матеріалах преси наводиться чимало фактів, які свідчать про реальний стан у справі відбудови та функціонування галузі. У переважній більшості така інформація – позитивного плану, й лише інколи зустрічаються матеріали, в яких йдеться про наявні проблеми та недоліки виробничого плану та у забезпеченні населення продукцією та послугами підприємствами галузі. Автором опрацьовано та використано матеріали 11 республіканських, обласних та районних газет за 1943–1950 рр.

Таким чином, наявна джерельна база дає змогу досить повно і всебічно дослідити широке коло питань, пов'язаних із станом місцевої промисловості України на час визволення регіонів республіки від окупантів, процесом її відбудови й функціонування в умовах війни та в післявоєнний період, проаналізувати організацію роботи галузі та оцінити її результати, визначити роль і місце місцевпрому в справі відродження економіки та соціальної сфери республіки в післявоєнний період.

РОЗДІЛ 1

МІСЦЕВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ДООКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ 1941–1945 рр. Й НАСЛІДКИ ВІЙНИ ТА ОКУПАЦІЇ ДЛЯ ГАЛУЗІ

У роки Великої Вітчизняної війни економіка України зазнала величезних руйнувань і втрат. Їх спричинили широкомасштабні бойові дії, що вдвічі вогняною лавою прокотилися територією республіки, численні обстріли та бомбардування населених пунктів і промислових об'єктів, евакуаційні заходи, відверто грабіжницька політика окупантів, тактика «випаленої землі», яку здійснювали на початку війни радянська сторона й під час відступу загарбники, диверсійні дії учасників руху Опору. За роки війни було зруйновано 16,1 тис. промислових підприємств, у тому числі 599 заводів важкого і середнього машинобудування, 28 об'єктів металургійної і коксохімічної промисловості, 882 шахти Донецького вугільного басейну, сотні підприємств інших галузей, виведено з ладу 10 магістральних залізниць, 5,6 тис. залізничних мостів, 1,8 тис. вокзалів і станцій [57]. Відступаючи під ударами Червоної армії, гітлерівські окупанти вивезли до Райху велику кількість промислового обладнання України: близько 127,8 тис. електромоторів; понад 781,6 тис. металорізальних верстатів; понад 19 тис. одиниць ковальсько-пресового обладнання; зі складських запасів – 2,4 млн т руди чорних металів, 276 тис. т чавуну і феросплавів, 984 тис. т рейок і прокату чорних металів [58]. Все, що неможливо було вивезти, загарбники знищували. Внаслідок цього Україна фактично втратила такі галузі промисловості, як енергетична, металургійна, вугільна, хімічна, транспортна, суднобудівна, літакобудівна, верстатобудівна та інші.

У роки війни, особливо в період нацистської окупації, величезної шкоди було завдано аграрному сектору України. Реалізуючи злочинну аграрну політику, займанці нещадно експлуатували й грабували з метою забезпечення потреб Вермахту й Райху сільськогосподарський потенціал україн-

ського села, а залишаючи територію України, доценту нищили й руйнували його. Лише під час відступу гітлерівці вивезли до Німеччини або знищили 56 972 трактори, 24 556 комбайнів, 33 038 сівалок, 16 988 молотарок, 45 688 плугів, 6479 двигунів, 5092 автомобілі та багато тисяч інших сільськогосподарських машин та реманенту. Село залишилося навіть без таких простих транспортних засобів, як вози та сани: гітлерівці вивезли їх 1 млн 278 тис. одиниць (у т. ч. 664, 4 тис. возів), а також до 80% шкіряної упряжі [59]. Величезних руйнувань зазнали особисті господарства сільських мешканців.

Війною й окупацією величезної шкоди було завдано соціальній сфері республіки. Було зруйновано й спалено 714 міст і селищ міського типу і 28 тис. сіл. У містах зруйновано і виведено з ладу величезну житлову площу в 28 197 430 кв.м. – 45,1% наявного до війни житлового фонду, а у селах – 1808 тис. житлових будинків, унаслідок чого без житла залишилося близько 10 млн осіб [60]. Надзвичайно негативні санітарні наслідки для міського населення мало знищення більшої частини довоєнної кількості підприємств комунального господарства. Загалом втрати виробничих потужностей підприємств житлово-комунальної системи України порівняно з довоєнними потужностями становили по водогонах – 87,6%, каналізації – 88,6, підприємствах очистки міст – 87,3, електростанціях – 88,2, газифікації – 80,0, підприємствах зеленого господарства – 90,0, лазнях – 79,8% [61].

Було зруйновано 33 тис. приміщень шкіл, вузів, технікумів, науково-дослідних інститутів, 18 тис. медичних установ, багато театрів, музеїв, інших закладів культури [62]. Лише в селах України було знищено близько 8 тис. клубних закладів, понад 14 тис. бібліотек, а приміщення тих закладів, що вціліли, були занедбані, а їхнє облаштування та інвентар знищені. Майже повністю виведеною з ладу виявилася телефонна та радіотрансляційна мережі [63]. Через руйнування, занепад і запустіння українські міста і села справляли жахливе враження.

Крім німців економіку України грабували й їхні союзники. Так, загальна вартість награбованого українського майна румунськими загарбниками за їхніми даними становила наприкінці війни близько 948 млрд лей у довоєнній валюті (для порівняння втрати державного бюджету Румунії в 1941–1942 рр. становили лише 160 млрд лей) [64].

За офіційними даними лише прямі матеріальні збитки, яких зазнала економіка України, оцінювалися у 285 млрд крб. (у довоєнних цінах), що становило 42% від загальних збитків СРСР. Із цієї суми 106 млрд крб. припадало на державні підприємства й установи, 88,1 млрд крб. – на особисте майно громадян, 6,2 млрд крб. – на громадські організації республіки. Ця сума в п'ять разів перевищувала сумарні витрати УРСР на будівництво нових заводів, фабрик, залізниць, електростанцій, шахт, радгоспів, МТС та інших державних підприємств за три разом узяті довоєнні п'ятирічки. До суми прямих збитків не увійшли такі втрати, як зменшення національного доходу від припинення і скорочення виробництва в промисловості й сільському господарстві; вартість знищеного і пограбованого загарбниками продовольства, прямі воєнні і додаткові витрати, викликані війною й перебудовою господарства; витрати на евакуацію і реєвакуацію підприємств і населення, виплати військових пенсій; втрати прибутків населення під час війни. Загалом же нацистська агресія обійшлася Україні в 1 трлн 200 млрд крб. у цінах 1940 р. [65].

Нещадна експлуатація гітлерівськими загарбниками економічного потенціалу України, пограбування ними природних багатств і руйнування продуктивних сил призвело до глибокого занепаду її господарства й неймовірного зубожіння населення. Союзники СРСР у Другій світовій війні, спостерігаючи тотальне спустошення на значній його території, констатували, що країну-переможницю було відкинуто в економічному розвитку на сто років назад. Це стосувалося й України.

За період війни й окупації величезних руйнувань і збитків зазнала й така складова частина промислового потенціалу України, як місцева промисловість. Перш, ніж визначити їх обсяги, варто схарактеризувати довоєнний стан цієї галузі економіки республіки.

У довоєнний період місцева промисловість мала значну питому вагу в загальному балансі економіки України. Вона була сукупністю промислових підприємств, трестів, промислових комбінатів та інших організацій, підпорядкованих Народному комісаріату місцевої промисловості УРСР (утвореному згідно з постановою ЦВК УРСР від 4 вересня 1934 р.) і одночасно (крім підприємств республіканського підпорядкування) місцевим

Радам. Підприємства місцевої промисловості, виготовляючи в широкому асортименті продукцію виробничого призначення та товари широкого вжитку, допомагали місцевим органам влади розв'язувати в областях, районах і містах нагальні проблеми функціонування місцевого господарства та забезпечення потреб населення. Частину виробленої продукції використовували інші галузі промисловості республіки та сама місцева промисловість для свого подальшого розвитку.

У 1941 р. у підпорядкуванні Наркомату місцевої промисловості УРСР перебувало 706 підприємств, з них 267 заводів республіканського й обласного підпорядкування та 439 районних та міських промкомбінатів, у складі яких функціонувало 1978 цехів, майстерень і виробництв. До цього зауважимо, що впродовж 1939–1941 рр. 56 найбільших заводів місцевої промисловості, які щорічно виробляли різної продукції на 235 млн крб., перейшли у підпорядкування наркоматів союзної промисловості [66]. До числа найбільш технічно оснащених і провідних підприємств галузі належали: Будянський фаянсовий завод, який був одним з найбільших в СРСР та в Європі й річна потужність якого становила 56 млн одиниць різного посуду; Синельниківський завод «Комінтерн» з потужностями для щорічного виробництва 1500 тис. шт. сокир, 150 тис. шт. осей, 2 млн дюймів терпугів, 100 тис. шт. різного слюсарно-монтажного інструменту, 55 тис. шт. сікаторів, 85 тис. шт. садових ножів та інших товарів широкого вжитку; Дніпропетровський завод «Спартак», який упродовж року виробляв 10 тис. т листового металу, 5300 т лопат, 850 т оцинкованого посуду; обозобудівельні заводи в Павлограді, Молочанську, Чугуєві та Ніжині, які щорічно поставляли Червоній армії та сільському господарству до 40 тис. возів; галалітовий завод у Дніпропетровську та завод пластмас у Харкові, які щорічно випускали продукції на 36,3 млн крб.; Нижньодніпровський лаково-фарбовий та Криворізький суриковий заводи, які за рік виробляли 920 т білил, 2 тис. т різних фарб, 17 тис. т сурику; Чернігівська музична фабрика та музичний комбінат у Києві, котрі виробляли щорічно 400 тис. струнних музичних інструментів, 1,75 тис. піаніно, 13 тис. гармоній, 16 тис. барабанів, 7,5 тис. скрипок та 37 тис. дитячих музичних інструментів [67] та інші.

У передвоєнному 1940 р. підприємства місцевої промисловості республіки виготовили продукції на 664 млн крб. [68], у т.ч.: труб чавунних – 7204 т, листового металу – до 10 тис. т, сільсько-господарських машин – 14 674 шт. (віялок – 1089, соломорізок – 7304, жмихоподрібновачів – 1956, бурякорізок – 489, кінних приводів до молотарок – 585 та ін.), запасних частин до тракторів та сільськогосподарських машин – на 5449 тис. крб., гідротурбін – 12 шт., котлів – загальним об'ємом 4131 м³, радіаторів – 2,8 тис. м, ланцюгів для комбайнів – 105,8 тис. м, возів та ходів до них – 35,7 тис. шт., цистерн – 2617 шт. загальним об'ємом 60,3 тис. м³, бочок металевих – 105,6 тис. шт., столових вагів – 54, 5 тис. шт., ліжок – 220 тис. шт., сокир – 698 тис. шт., лопат металевих – 2266 т, гвіздків – 4157 т, пічного литва – 3213 т, замків різних – 1266 тис. шт., металевих ложок та виделок – 1717, 3 тис. шт., фарфорово-фаянсового посуду – 77,3 млн шт., металевого посуду – 1607 т, гончарного посуду – 267 тис. дкл., струнних інструментів – 474 тис. шт., гармоній та баянів – 30,5 тис. шт., піаніно – 3,6 тис. шт., гудзиків – 432,7 млн шт., олівців – 80 млн шт., пер учнівських – 6995 тис. шт., цегли паленої – 14 млн шт., черениці – 219 тис. шт., вапна – 3,2 тис. т та багато інших виробів народногосподарського призначення, а також видобули 34,5 тис. т кам'яного вугілля та 46,9 тис. т торфу [69].

Особливо вагомою була роль підприємств місцевої промисловості в економіці непромислових регіонів. Так, наприклад, уся обласна промисловість Житомирщини за 1940 р. дала продукції на 45 811 тис. крб., і з них підприємства облмісцевпрому – на 11 436,4 тис. крб.; більше виробили лише підприємства обллегпрому – на 19 811, 9 тис. крб. та облхарчпрому – на 13 095, 1 тис. крб. [70].

Одночасно з виробництвом продукції виробничого призначення та товарів широкого вжитку підприємства місцевої промисловості виконували ще одну надзвичайно важливу функцію – здійснювали обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індошовом та ремонтом одягу й взуття. Ці послуги населенню міст та сіл надавали районні та міські промислові комбінати, поєднуючи цю роботу з виробництвом товарів широкого вжитку та іншої продукції.

У 1940 р. ними було надано послуг та вироблено продукції на суму 119,4 млн крб., що становило 18 % від загальної вартості

виробленої галуззю продукції [71]. Це свідчило про те, що промисловість районного рівня була потужним сегментом виробництва різноманітних товарів широкого вжитку та обслуговування потреб населення в регіонах України.

Важливе значення мало й те, що створюючи різні за виробничою потужністю підприємства, у т. ч. у невеликих містах та великих сільських населених пунктах, у різних регіонах України, місцева промисловість розвивала промислове виробництво у віддалених від промислових центрів районах, залучала до продуктивної праці в суспільному виробництві місцеве населення, використовувала для випуску продукції не тільки фондову сировину, а й місцеві ресурси сировини та матеріалів.

Перед війною в системі Наркомату місцевої промисловості України працювало 73 тис. чол., у тому числі робітників – 43 719 чол., із яких 20 641 чол. працювали на підприємствах республіканських трестів і 23 075 чол. – на підприємствах, підпорядкованих облмісцевпромам [72].

З початком війни більшість підприємств галузі церепрофілювалася, освоїла й почала випускати військову продукцію. Навіть такі далекі від оборонної промисловості підприємства, як комбінат музичних інструментів та фабрика пера в м. Києві почали постачати армії протитанкові міни й запали для гранат, а пізніше ще й гранати [73]. На підприємствах Сталінської та Ворошиловградської областей для потреб Південного фронту було організували виробництво звичайних та протитанкових гранат, мінометів та мін, кулеметів, шашок та іншої військової продукції [74]. На Харківському заводі «Харпластмас» почали виготовляти військово-польовий кабель марок ЛПТК і ПТФ семижильний, а проволочений залізний та мідний дріт для його виготовлення поставляли харківські підприємства облмісцевпрому [75].

Проте подальше просування гітлерівських військ, загарбання ворогом все нових і нових територій спонукали до згортання виробництва й повного або часткового вивезення вглиб СРСР обладнання найважливіших підприємств галузі, зокрема, металообробних і машинобудівних. Так, повністю були евакуйовані завод «Комінтерн» із Синельниково, обособувальні заводи з Павлограда та Молочанська, завод сільськогосподарських машин ім. Шевченка з Софіївки, завод ім. Іванова з Одеси, завод

пластмас із Харкова, заводи млинарських машин ім. Держинського, «Ланцюги Галля» та пер із Києва та ін [76]. Частково були евакуйовані: завод «Спартак» із Дніпропетровська, «Емаль-посуд» із Києва, металоштампувальний та патефонний із Харкова, труболіварний із Охтирки, Ніжинський обособувальний та ін. Всього вглиб країни було вивезено 14 галузевих підприємств республіканського підпорядкування та 545 вагонів цінного обладнання [77]. (Детальніше див. додаток 1). Разом з підприємствами переміщувалася більша частина робітників та інженерно-технічних працівників вказаних підприємств. Однак більшість підприємств галузі не були включені до числа тих об'єктів, які підлягали евакуації в першу чергу, а частину не встигли евакуйовати через відсутність залізничних вагонів за умов швидкого наступу ворога та намагання використати потужності підприємств з метою виробництва продукції для потреб оборони та армії.

На нових місцях евакуйовані підприємства швидко відновили роботу і виробляли продукцію для потреб Червоної армії та економіки країни, а на базі окремих евакуйованих українських підприємств були створені нові виробництва. Так, на базі Павлоградського та Молочанського обособувальних заводів були створені обособувальні заводи в Куйбишеві та Котлубанці Чкаловської області, на базі заводу «Комінтерн» – завод з виробництва осей в Уфі, на базі заводу «Спартак» – завод оцинкованого посуду в Чкаловській області [78] та ін.

Робота ж об'єктів, що не були евакуйовані, аж до самої окупації підпорядковувалася потребам воєнного часу. Упродовж грудня 1941 р. – червня – липня 1942 р., після того як ціною неймовірних зусиль радянські війська на Південно-Західному фронті у другій половині листопада 1941 р. зупинили наступ загарбників, а в період зимових боїв визволили від окупантів ряд районів республіки, у неокупованих регіонах працювали всі підприємства місцевої промисловості, які в свій час не були евакуйовані в глиб країни. Крім того, були організовані нові райпромкомбінати в Дворічанському, Великобурлуцькому, Вільховатському, Боровському і ряді інших районів. При цьому кількість введених у дію підприємств галузі щомісяця збільшувалася. Так, маючи на 1 січня 1942 р. всього 12 працюючих

райпромкомбінатів й одне обласне підприємство у Ворошиловградській області й 3 райпромкомбінати у Харківській області, НКМП УРСР і його обласні структури збільшили їхню кількість у першому півріччі 1942 р. до показників, які наведені у таблиці 1 [79].

Таблиця 1
Кількість райпромкомбінатів у неокупованих областях
у 1942 р.

Область	На 1.02.	На 1.03.	На 1.04.	На 1.05.
Ворошиловградська	15	29	35	37
Харківська	3	4	7	11
Сталінська	-	2	2	2
Всього:	18	35	44	50

Здійснюючи виробничу діяльність у складних умовах, пов'язаних з нестачею обладнання, енергетичних потужностей, матеріалів та сировини, палива, інженерно-технічних працівників та кваліфікованих робітників, підприємства галузі виготовляли продукцію для потреб фронтових військових частин та цивільних структур господарювання, товари широкого вжитку, ремонтували військову техніку, надавали послуги населенню. Так, для потреб фронту було освоєно й випущено: 1711 похідних кухонь, 11,1 тис. саперних лопат, 1075 кожушків, 2871 саней, 8047 комплектів упряжі, 222 човни, 675 мастилозливачів, 815 залізних пічок, 1715 телефонних катушок, 503 санітарні носилки, вичищено 10 408 шкір та ін. Крім названих виробів, по замовленням фронту виготовлялися станки для прицілу, лежа для гвинтівков, ярма, сідла, тракторні прицепи, кузова для автомашин, бочки металеві, скоби, хомути, ломи, лопати штикові, проводився ремонт обозу, упряжі, чобіт, обмундирування, підковка коней, пошиття одягу та інші роботи [81].

Зокрема лише на підприємствах м. Куп'янська для військових частин було виготовлено 40 тис. підків, з місцевої сировини пошито 2 тис. шалок-ушанок, 13,6 тис. ватяників, 13,6 тис. ватяних штанів, 17 тис. гімнастерок, 2 тис. літніх штанів та багато інших речей [82]. Для потреб армії та населення було організоване

виробництво мила, ложок, ножів, гончарного посуду, скла та ряду інших товарів широкого вжитку, а для сільгоспвиробників – запасних частин для тракторів і сільськогосподарських машин, інвентарю. На ряді відновлених відомчих шахтах видобувалося вугілля [83].

Більшість підприємств місцевої промисловості під час окупації, особливо при здійсненні відступаючими нацистами тактики «випаленої землі», а також у ході багаточисельних і широкомаштабних бойових дій та внаслідок цілеспрямованого знищення майна та техніки радянською стороною перед вимушеним відступом Червоної армії на початку війни, були майже повністю зруйновані, їх обладнання й запаси сировини – знищені, розграбовані або вивезені до Німеччини та Румунії. У період окупації загарбникам вдалося ввести в дію лише незначну кількість майстерень та цехів галузі, які виробляли у невеликих обсягах обмежений асортимент товарів для потреб окупаційної влади.

За даними обласних Надзвичайних державних комісій з обліку збитків, заподіяних загарбниками (за тодішньою практикою всі збитки відносили на їхній рахунок) місцевій промисловості, наприклад, у Сталінській області було завдано шкоди на суму 28 945,2 тис. крб. [84], у Вінницькій області – на 12 127 тис. крб. [85], у Харківській області – на 17 783,2 тис. крб. [86], у Кам'янець-Подільській області – на 5437,5 тис. крб. [87], у Київській області 15 162,6 тис. крб., а у м. Києві – на 11 837,1 тис. крб. [88]. Подібна статистика була зафіксована й по інших областях республіки. Загалом же (за далеко неповними даними на лютий 1946 р.) збитки галузі становили 413 млн крб. [89].

Викладене свідчить, що місцева промисловість, яка в довоєнний період була складовою частиною промислового потенціалу України й виробляла важливу продукцію для забезпечення потреб господарства та соціальної сфери республіки, унаслідок війни та нацистської окупації зазнала величезних руйнувань та збитків. Після визволення регіонів від окупантів розташовані там підприємства і виробництва галузі, насамперед через руйнування виробничих приміщень та відсутність обладнання, відразу не могли розпочати роботу. Їхня відбудова потребувала величезних фінансових і матеріально-технічних ресурсів та трудових зусиль й розтягнулася на тривалий період.

РОЗДІЛ 2

ВІДНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ – СКЛАДОВА ВІДРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Соціально-економічні та організаційні засади відновлювальних робіт

Відбудова місцевої промисловості стала складовою частиною процесу відродження всієї економіки України, який мав низку характерних особливостей. По-перше, розпочинався він у міру визволення регіонів республіки від загарбників і його перший етап здійснювався в умовах ще триваючої війни та системної руїни й глибокого занепаду господарства, неймовірного зubo-жіння населення. По-друге, у тогочасних умовах держава не мала можливостей надавати для робіт, пов'язаних з відродженням економіки республіки, необхідної кількості матеріально-технічних, фінансових і трудових ресурсів, адже основна їх частина спрямовувалася для галузей промисловості, які забезпечували потреби фронту й Червоної армії. По-третє, влада відводила першочергову роль відновленню основних галузей важкої промисловості – паливної, енергетичної, металургійної, хімічної, машинобудівної та інших. Відразу після звільнення східних областей республіки Державний Комітет Оборони ухвалив низку рішень, спрямованих на відбудову Донецького вугільного, Криворізького залізорудного, Нікопольського марганцевого басейнів, Дніпровської гідроелектростанції, металургійних заводів Придніпров'я та Півдня республіки, кількох заводів важкого і середнього машинобудування, продукція яких вважалася неодмінною умовою відродження провідних галузей важкої промисловості, а також заводів, що належали Наркоматам оборони, танкової промисловості й боєприпасів. По-четверте, вирішення поставлених завдань ускладнювалося тим, що союзний уряд практично всі проблеми, пов'язані з їхнім фінансуванням, переклав на плечі самої республіки. Усього за

роки війни союзний уряд асигнував на відбудову господарської інфраструктури, соціальної сфери, освіти, науки і культури республіки 18 млрд 320 млн крб., що становило лише близько 7% від суми всіх завданих збитків [90]. Надані з центрального бюджету кошти асигнувалися насамперед на відродження галузей, об'єктів промисловості, що мали пріоритетне значення у загальносоюзній економіці й продукція яких на той час була найнеобхіднішою для забезпечення військово-промислового комплексу країни та діючої на фронті Червоної армії.

Оцінюючи наслідки такої державної політики, варто зазначити, що завдяки спеціальним урядовим програмам, концентрації фінансів, матеріалів, механізмів і трудових ресурсів, трудовій звитязі мільйонів робітників, техніків, інженерів, конструкторів, учених упродовж 1943–1945 рр. у республіці було відновлено і заново побудовано 3 тис. великих індустріальних об'єктів і задіяно третину довоєнних виробничих потужностей [91].

Водночас ще в умовах триваючої виснажливої війни вищі органи державної влади вважали одним із головних завдань відродження господарства у визволених регіонах, насамперед відновлення там роботи промислових підприємств республіканського та місцевого рівня й організації виробництва сільськогосподарської продукції в аграрному секторі, а також, по можливості, вирішення нагальних проблем соціального характеру. У їх розв'язанні провідна роль відводилася місцевій промисловості, котра, як показано вище, становила помітний сегмент економічної інфраструктури республіки. Існувало розуміння, що введення в дію підприємств місцевої промисловості на визволених територіях вкрай необхідне, адже воно не лише сприяло піднесенню воєнного господарства країни й зростанню його виробничих потужностей, а й стало б неодмінною умовою відродження і подальшого розвитку господарства України і СРСР, а саме головне – завдяки цьому мали здійснюватися відбудова господарства та соціальної інфраструктури в регіонах, вирішення питань, пов'язаних хоча б з мінімальним рівнем життєзабезпеченості населення.

Це, зокрема, засвідчила постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецьких окупантів» від 21 серпня 1943 р., якою

Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.

визначалися загальні завдання відбудови економіки села, транспорту, культурно-побутових закладів та житла на визволеній від окупантів території [92]. Аналіз поставлених постановою завдань приводить до висновку, що їх вирішення було неможливим без відродження підприємств місцевої промисловості, які мали значною мірою забезпечити матеріально-технічну сторону відбудовного процесу. Стратегічне значення цієї постанови полягало ще й у тому, що вона віщувала наближення перемоги над ворогом, оскільки передбачала не просто відновлення господарства окремої області чи міста, а орієнтувала на капітальну відбудову згаданих галузей економіки, соціальної сфери в усіх визволених районах країни, що можна було здійснити лише використовуючи продукцію відновлюваного промислового комплексу, у тому числі місцевої промисловості.

Проте, хоча відбудова місцевої промисловості вважалася однією з важливих, у тогочасних умовах єдиної розробленої програми відновлювальних робіт в галузі, як і всього промислового комплексу республіки, не існувало. У період 1943–1945 рр. характерними були короткострокові (до 6 місяців) воєнно-господарські плани, визначені постановами ДКО, РНК СРСР та РНК УРСР щодо відбудови окремих економічних районів та підприємств, в яких формувалися й першочергові завдання, що стосувалися місцевої промисловості. До того ж ці плани часто зазнавали змін. У зв'язку з цим виконавці визначених завдань не мали чіткої довгострокової програми забезпечення відбудовних робіт та виробничого процесу на введених у дію підприємствах будівельними матеріалами, обладнанням і механізмами, сировинними ресурсами, робочою силою.

Поступове збільшення обсягів відбудовних робіт і складність завдань, що постали перед управлінськими структурами на завершальному етапі війни, потребували не лише граничного напруження сил, виробничої дисципліни, суворого контролю за виконанням рішень, а й внесення коректив у форми керування, планування й організації цього процесу. З цією метою у складі Держплану СРСР у лютому 1943 р. було створено Управління з відбудови господарства у визволених районах, яке в липні 1944 р. було об'єднане з Управлінням районного планування. Для організації виконання визначених постановою завдань у

визволені райони призначалися уповноважені ЦК ВКП(б), ДКО, РНК СРСР і Держплану СРСР, до обов'язків яких входили підготовка спільно з представниками наркоматів, відомств та місцевих органів влади планів відбудови в регіонах та координація діяльності всіх причетних до неї організацій. У свою чергу роботу уповноважених контролювало Головне економічне управління, створене у складі НКВС СРСР 4 вересня 1939 р. Структура відділів цього управління, штат якого налічував 629 осіб, була чітко обумовлена за напрямками діяльності. Так, у компетенції 1-го відділу перебувала оборонна промисловість, 2-го – важка промисловість та машинобудування, 3-го – легка, лісова та місцева промисловість, 4-го – сільське господарство і заготівельні організації, 5-го – торгівля, кооперація та фінанси [93].

Саме в цей період Держплан СРСР розпочав розробку довготривалого перспективного комплексного плану відбудови і розвитку економіки визволених регіонів на повоєнні роки, в якому важливе місце відводилося і відродженню та подальшому розвитку місцевої промисловості. Таку ж роботу розгорнув і Держплан УРСР.

У міру здійснення перших заходів з відновлення потенціалу місцевої промисловості планування відбудовних робіт набувало дедалі комплекснішого і конкретнішого характеру. Це проявилось, зокрема, у тому, що в ухваленій 25 березня 1945 р. РНК СРСР постанові «Про державний план відбудови і розвитку народного господарства на 1945 р.» та відповідній постанові РНК УРСР перед місцевою промисловістю ставилося завдання форсувати відродження виробничої сфери і забезпечити подальший розвиток, збільшити на її підприємствах випуск валової продукції, насамперед обладнання для потреб самого місцевпрому та інших галузей економіки республіки, сільськогосподарської техніки та запасних частин до неї, інвентарю, промислових виробів і товарів, необхідних для відбудови господарства і соціальної сфери в регіонах республіки, а також товарів широкого вжитку для потреб населення.

Однак, даючи директиви щодо відбудови місцевої промисловості й налагодження її функціонування, державні органи влади не виділяли необхідних для цього коштів і матеріально-

технічних ресурсів. Так, із загальної суми асигнованих за роки війни союзним урядом коштів на потреби відбудови в республіці для проведення відбудовних робіт у місцевій промисловості в 1944–1945 рр. призначалися лише 0,33 %. При цьому надані для галузі кошти у 1944 р. становили лише 7,1 %, а в 1945 р. – 7,6 % від суми заподіяних збитків під час війни [94]. Проблема фінансування відновлювальних робіт поглиблювалася складною ситуацією з забезпеченням виробничими площами, будівельними матеріалами, обладнанням і механізмами, сировинними й енергетичними ресурсами, відсутністю необхідної кількості кваліфікованої робочої сили.

Відповідальність же за проведення відбудовних робіт на підприємствах галузі та організацію на них виробництва визначеної вищими державними органами влади СРСР продукції покладалася на республіканські, обласні, міські та районні владні та партійні структури, НКМП України та його структурні підрозділи й здійснюватися вони мали фактично за рахунок республіканських, насамперед регіональних та місцевих ресурсів.

Важливим етапом у розвитку місцевої промисловості став закон «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» ухвалений Верховною Радою СРСР у березні 1946 р. Одним із основних завдань п'ятирічки визначалася відбудова й широкий розвиток місцевої промисловості в усіх республіках, краях і областях СРСР, а основним завданням місцевої промисловості – виробництво товарів широкого споживання, місцевих будівельних матеріалів, а також забезпечення потреб колгоспів в упряжі, возах, санях простому кінному і ручному інвентарі, забезпечення виробництва предметів домашнього вжитку високої якості й за загальнодоступними цінами. Керівники місцевої промисловості зобов'язувалися різко збільшити виробництво товарів, порівняно з довоєнним рівнем, рішуче покращити їх якість і асортимент, відновити й збільшити мережу майстерень для пошиву взуття та одягу, а також ремонту меблів і домашнього інвентарю [95].

Стосовно України союзним Законом про п'ятирічний план передбачалося: збільшити роль республіканської й місцевої промисловості у виробництві основних видів продукції, що використовувалася для потреб господарства республіки; широко

розгорнути організацію і будівництво невеликих промислових підприємств, у тому числі ввести в дію у 1946–1950 рр. десятки дрібних шахт і штолень у Донбасі та в західних областях України потужністю 4,6 млн т вугілля, торфобрикетні заводи на 50 тис. т брикетів, скляні заводи потужністю 1,3 млн м² скла, цегельні заводи потужністю 90 млн шт. цегли. Загальний обсяг валової продукції місцевої державної промисловості й промислової кооперації встановлювався на 1950 р. у розмірі 3,1 млрд крб. (із 9,7 млрд крб. загальної вартості валової продукції, виробленої на підприємствах республіканського підпорядкування), що перевищувало рівень 1940 р. на 10,7 % [96].

Ще конкретніше завдання щодо відбудови та подальшого розвитку місцевої промисловості визначалися Законом «Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.» ухваленим VIII сесією Верховної Ради УРСР 30 серпня 1946 р. Закон передбачав забезпечити в місцевій промисловості перевищення в 1950 р. довоєнного рівня загального обсягу виробництва. Встановлювалися завдання з виробництва товарів широкого вжитку місцевою промисловістю й промисловою кооперацією на 1950 р. в обсязі 2,42 млрд крб. (у цінах 1926/27 рр.) з перевищенням довоєнного рівня на 275 %. Ставилися завдання:

- рішуче покращити якість і асортимент продукції місцевої промисловості;
- збільшити у 1950 р., порівняно з довоєнним рівнем, виробництво металевих виробів широкого споживання, виробництво піаніно в 1,4 рази, верхнього трикотажу – на 16,0%, панчішно-шкарпеткових виробів на 42 %;
- виробити у 1950 р. металевого посуду 9200 т, ножів, виделок і ложок – 16,3 млн шт., фарфоро-фаянсового посуду – 78,8 млн шт., ліжок – 1,20 млн шт., піаніно – 5 тис. шт., щипкових інструментів – 350 тис. шт., верхнього трикотажу і трикотажної білизни, панчішно-шкарпеткових виробів – 5 млн пар, бавовняних тканин – 8,0 млн м, взуття – 8,3 млн пар, валянок – 285 тис. пар;
- розширити асортимент і покращити якість меблів; збільшити у 1950 р. виробництво меблів на 25%, порівняно з 1940 р.;

- відновити й перевищити довоєнний рівень художніх промислів України: художньої вишивки, килимоткацтва, художнього ткацтва, художньої кераміки, різьби та інкрустації по дереву і каменю; забезпечити широкий розвиток художньої вишивки в Решетилівці, Клембівську і Переяславі; художнього ткацтва в Дегтярях, Кролевіці й Переяславі; килимоткацтва в Решетилівці, художньої кераміки в Опішні й різьби по дереву в Косово;
- відбудувати до довоєнної потужності фарфоро-фаянсові заводи; відбудувати фабрику клавішних інструментів в Одесі й музичний комбінат у Києві;
- відбудувати заводи пластичних мас у Дніпропетровську, Харкові й Прилуках; розширити виробництво галантерейних виробів, предметів сангігієни, культтоварів, меблевої, віконної й дверної фурнітури та інших виробів широкого споживання з пластичних мас;
- організувати і технічно оснастити на підприємствах місцевої промисловості цехи металопокриття, фарбувальні й оброблювальні цехи; механізувати виробничі процеси виготовлення предметів широкого споживання, знизивши їхню собівартість; широко використовувати у виробництві предметів широкого споживання місцеву сировину і відходи великої промисловості;
- збільшити виробництво шкільного приладдя; відбудувати Слов'янську олівцеву фабрику і Харківську фабрику авторучок і пер; виробити в 1950 р. 80 млн олівців і 50 млн пер;
- розширити власну сировинну базу місцевої промисловості для виробництва товарів широкого споживання;
- довести виробництво металопрокату в 1950 р. до 22 тис. т; перевищити в 1950 р. довоєнний випуск бавовняної пряжі на 24 %; відновити й розширити виробництво гумових підшв до 1950 р. у 2,2 рази, порівняно з довоєнним рівнем; організувати виробництво гранітолю й довести його випуск у 1950 р. до 700 тис. м;
- відбудувати і розширити виробництво виробів для відновлення міського господарства і сільського будівництва; збільшити в 1950 р., порівняно з довоєнним рівнем, випуск пічного литва і скобельних виробів у 2,2 рази, відновити і збільшити виробництво фарб і лаків;

- створити технічно обладнану обособувальну промисловість; відбудувати й розширити республіканські обозні заводи; створити в усіх областях механізовані обозні заводи обласного значення; забезпечити випуск упродовж 1945–1950 рр. 900 тис. ходів і возів;
- організувати в лісових районах УРСР виробництво дерев'яних обозних напівфабрикатів і деталей для постачання обособувальних підприємств безлісних областей;
- організувати виробництво легкового гужового транспорту; розширити існуючі заводи з виробництва осей, обозних метизів і металевих оковів для ходів;
- покращити якість і різко знизити собівартість ходів і возів шляхом механізації виробництва і впровадженням поточних методів виробництва і збирання возів;
- відновити і розгорнути виробництво простих видів кінного і ручного інвентарю для сільськогосподарських робіт; відновити й наново організувати виробництво машин для виготовлення кормів (соломорізки, коренерізки, кукурудзошелушильники) і зерноочисних машин;
- створити верстатобудівні підприємства; організувати виробництво токарно-гвинторізних, поперечно-стругальних і сверлильних верстатів, привідних і ручних пресів і деревообробних верстатів; довести до 1950 р. виробництво металоріжучих верстатів до 3950 штук, пресів – до 1450, деревооброблювальних верстатів – до 750 штук; збільшити виробництво гідротурбін для дрібних гідроелектростанцій;
- підвищити технічний рівень підприємств галузі шляхом впровадження сучасних високопродуктивних методів виробництва;
- застосовувати у виробництві литва механізацію формувальних робіт, безпоточне формування, литво в кокіль і напівпостійні форми для збільшення пропускної здатності ливарних цехів і зниження собівартості литва;
- широко застосовувати поточні методи виробництва предметів широкого споживання; організувати виробництво спеціального обладнання і прилаштувань для механізації виробничих процесів;
- зміцнити й розширити районну місцеву промисловість;

– відновити й збільшити мережу майстерень з пошиву взуття і одягу, а також з ремонту меблів і домашнього інвентарю [97].

На основі п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. було укладено і затверджено п'ятирічний господарський план Міністерства місцевої промисловості.

Важливе значення для роботи місцевої промисловості мало ухвалення РНК УРСР і ЦК КП(б)У 19 червня 1945 р. постанови «Про поліпшення якості товарів широкого вжитку, що виробляються харчовою, м'ясо-молочною, легкою та місцевою промисловістю, промисловою кооперацією і кооперацією інвалідів». Документ не лише стимулював випуск якісніших предметів повсякденного користування, а й опосередковано сприяв розв'язанню проблеми працевлаштування інвалідів війни.

Процес відбудови й подальшого розвитку місцевої промисловості був певним чином забезпечений організаційно. Функціонуванню місцевпрому постійну увагу приділяли Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У. Про це свідчить те, що упродовж 1946–1950 рр. питання, пов'язані з роботою галузі, неодноразово розглядалися на їхніх засіданнях. З цього приводу було ухвалено понад 20 постанов, що прямо або опосередковано стосувалися різних аспектів функціонування галузі, її матеріально-технічного забезпечення, асортименту та якості виробленої на підприємствах галузі продукції та товарів, побутово-споживчого обслуговування населення. Вже сам перелік таких документів дає уявлення про масштаби робіт і коло проблем, які доводилося вирішувати. У їх числі: постанова РНК УРСР від 17 січня 1945 р. «Про заходи щодо відбудови й розвитку промисловості музичних інструментів»; постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 2 липня 1945 р. «Про заходи по збільшенню виробництва возів і підвід на підприємствах місцевої промисловості і промислової кооперації УРСР»; постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 11 квітня 1946 р. «Про заходи щодо відбудови і розвитку обозобудування на підприємствах місцевої промисловості УРСР»; постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 19 липня 1946 р. «Про поліпшення якості товарів широкого вжитку, що

виробляються харчовою, м'ясомолочною, легкою та місцевою промисловістю, промисловою кооперацією і кооперацією інвалідів»; постанова Ради Міністрів УРСР від 17 жовтня 1946 р. «Про заходи щодо подальшого розвитку сільської електрофікації і забезпеченню будівництва невеликих гідроелектростанцій»; постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1947 р. «Про підсумки роботи республіканської промисловості УРСР у III кварталі і заходах, забезпечуючих виконання плану IV кварталу 1947 р.»; постанова політбюро ЦК КП(б)У від 5 серпня 1949 р. «Про стан і заходи покращення якості товарів широкого споживання, вироблених легкою, місцевою, мебельною промисловістю й кооперацією УРСР» [98] та ін.

Різноманітні питання, що торкалися роботи підприємств місцевої промисловості в регіонах республіки, постійно розглядалися на засіданнях обласних рад депутатів трудящих та обласних комітетів КП(б)У, засіданнях їхніх міських та районних структур. Вказані владні органи постійно займалися і контролювали роботу підприємств та виробництв місцевої промисловості, розташованих на підлеглих їм територіях.

Наркомат (Міністерство) місцевої промисловості України з метою оперативного і ефективного забезпечення керівництва роботою галузі щорічно проводили наради керівників та інженерно-технічних працівників підлеглих трестів, облмісцевпромів та підприємств. Питання роботи регіональних керівних структур галузі та окремих підприємств систематично розглядалися на засіданнях колегії Міністерства та спеціальних парадах відповідальних працівників з регіонів.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що процес відбудови та подальшого розвитку місцевої промисловості в 1943–1950 рр. зумовлювався потребами соціально-економічного розвитку республіки і був певним чином забезпечений організаційними заходами. Разом з тим управління місцевою промисловістю України, як і всією економікою СРСР, здійснювалося командно-адміністративними методами і тотальним директивним плануванням. План був доктриною керівних органів влади, яка не враховувала повною мірою економічного становища в галузі та на її підприємствах й прирікала виробничі колективи заради виконання поставлених завдань функціонувати в умовах

максимального напруження, без належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Якщо у воєнні роки така політика була виправданою, то в післявоєнний період відмова від поєднання планових та ринкових методів призвела до деформацій всієї економіки країни і, зокрема, місцевої промисловості, що негативно позначалося на рівні життя соціуму.

2.2. Джерела фінансування та матеріально-технічного забезпечення відроджуваних підприємств й нарощування потенціалу галузі

Успішне здійснення у неймовірно важких умовах триваючої війни відбудовних робіт залежало від вирішення низки складних завдань. Передовсім, масштабні руйнування, яких зазнала галузь, потребували не лише великих за обсягами капітально-будівельних робіт на кожному підприємстві, а й значних коштів. В умовах війни держава в міру своїх можливостей здійснювала фінансування цих робіт. У 1944 р. з цією метою було надано 29,3 млн крб., а в 1945 р. – 31,3 млн крб. Кошти спрямовувалися, головним чином, на відбудову підприємств республіканського підпорядкування. Так, зокрема, у 1944 р. у загальній сумі частка республіканської промисловості становила 19,5 млн крб., а обласної промисловості – 9,8 млн крб. [99]. Про незначні обсяги державних асигнувань на відбудовні роботи в галузі свідчить те, що, наприклад, для відбудови 15 заводів у системі тресту «Металоширвжиток», у тому числі двох повністю зруйнованих, з урахуванням реконструкції й нового будівництва потрібно було 15 млн крб., тоді як на І-й квартал 1944 р. було асигновано лише 390 тис. крб., а на увесь 1944 р. – 2 млн 80 тис. крб. Для проведення капітальних робіт на відбудові 9 заводів тресту «Укравтоген» з потрібних 12–13 млн крб. у 1944 р. було асигновано лише десяту частину [100]. Однак навіть ці невеликі за обсягами кошти освоювалися неповністю. Так, у 1944 р. було освоєно лише 24,09 млн крб., що становило 82,2 % від державного плану. Виконання трестами місцевпрому плану освоєння коштів на капітальних роботах у 1944 р. було наступним: «Обозобудування» – 3101,9 тис. крб.

(76,6 %), «Металоширвжиток» – 3476 тис. крб. (117,8 %), «Укравтоген» – 4143 тис. крб. (79,9%), «Укрпластмас» – 1603 тис. крб. (82,7 %), «Укрмузпром» – 1539 тис. крб. (96,8 %), «Укрфарфорофаянс» – 2066 тис. крб. (89,9 %), а всього по республіканській промисловості – 16 338,9 тис. крб. (84,1%), по обласній промисловості – 7647,4 тис. крб. (78,3 %) [101]. (Детальніше див. додаток 2). Як видно з наведених даних, лише один трест – «Металоширвжиток» освоїв надані йому кошти для капітальних робіт, а трест «Укрмузпром» був близьким до їх освоєння. У 1945 р. виділені на капітальне будівництво кошти були освоєні в обсязі 22,2 млн крб., що становило 76,8 % від державного річного плану [102].

У більшості випадків неосвоєння коштів пояснювалося об'єктивними причинами: відсутність необхідних матеріалів, транспортних та технічних засобів, виробничого устаткування та інструментів, кваліфікованих інженерно-технічних та робітничих кадрів, несвоєчасне виготовлення проектної документації та інші. Але існували й суб'єктивні причини: недостатня компетентність та нерозпорядливість керівників трестів та підприємств, погана організація робіт та низька трудова дисципліна, нецільове використання матеріалів тощо. Неосвоєння коштів призводило до невиконання планів капітально-відбудовних робіт на тих об'єктах, на відбудову яких вони адресувалися.

Одним із джерел фінансування витрат на відбудову місцевої промисловості було державне кредитування підприємств. Постановою РНК СРСР від 4 жовтня 1943 р. запроваджувався новий порядок здійснення таких операцій через «Промбанк». Якщо раніше, щоб одержати фінансування або кредитування, необхідно було подати проектне завдання, робочі креслення й т.д., то відтепер вимагався лише опис робіт. Для одержання кредиту в розмірі до 50 тис. крб. достатньо було подати опис робіт, завірений директором підприємства й довідку від вищестоячих організацій про те, що ця сума не включена до плану капіталовкладень. Кредитування від 50 до 200 тис. крб. здійснювалося за клопотанням виконкому ради депутатів трудящих, а від 200 тис. крб. – за рішенням Раднаркому республіки. Кредит видавався терміном на 3 роки.

Саме можливість кредитування в розмірі до 50 тис. крб. за відсутності належного державного фінансування розглядалось як основне джерело для організації й здійснення відбудовних робіт на невеликих підприємствах та районних промислових комбінатах галузі. Виступаючи на нараді 7 грудня 1943 р. у НКМП УРСР з питань фінансування, одержання позик та їх оформлення заступник міністра Хрустальов наголосив: «Особливо ... звернути увагу, що по місцевій промисловості відбудова повинна здійснюватися за рахунок кредитів ... Витрати, в основному будуть до 50 тис. крб.... Цей порядок полегшить організацію й проведення відбудовних робіт по райпромкомбінатах і невеликих підприємствах. Маючи кошти, підприємство зможе їх витратити на закупівлю будівельних матеріалів, розрахунки з робітниками ... Ці 50 тис. крб. кожне підприємство зможе погасити, а у випадку непогашення – буде клопотати про переоформлення кредитування на подальше. Заводи, які потребуватимуть капіталовкладень більше, ніж 50 тис. крб., оформлятимуть додаткове кредитування через Наркомат...» [103]. Однак аналіз документів свідчить, що на багатьох підприємствах галузі можливістю залучення коштів на відбудову та організацію виробництва не скористалися через нерозпорядливість та пасивність керівників.

Окремі директори підприємств погано займалися фінансовими питаннями, не знали, якими коштами володіли підприємства, допускали відпуск продукції військовим частинам без відповідних розрахунків. Наприклад, директор київського заводу ім. Письменного відпустив продукції на 19 тис. крб., а завод за неї плату не одержав. Дарницький міськпромкомбінат відпустив продукції на 50 тис. крб., за яку військова частина не заплатила [104].

У складних умовах воєнного часу і великого перевантаження транспорту однією з найскладніших проблем у роботі місцевої промисловості було матеріально-технічне постачання. Уряд УРСР приділяв вирішенню цієї проблеми багато уваги. З обмежених державних резервів виділялися матеріали, обладнання та механізми, паливо. Наприклад, за його рішенням у вересні 1943 р. для відновлення робіт на Павлоградському обзобудівному заводі було надано: електрогенератор потуж-

ністю 65 кВт, вагон металу, допоміжні матеріали (привідні паси, дріт обмотувальний, ізоляційні матеріали, клінгарит, асбестові прокладки, гвіздки) і фонди на рідке паливо. Із заводів НКМП РРФСР поставлено обладнання (зокрема із Похвистининського заводу Куйбишевської області невстановлене обладнання заводу після евакуації у кількості 30 одиниць). Дніпропетровській конторі Головпостачу належало поставити заводу два електрогенератори, а Харківській конторі – 400 шт. осей. На 1944 р. передбачено асигнування в розмірі 500 тис. крб., у т. ч. на I квартал – 100 тис. крб. Така практика підтримки Урядом республіки і Наркоматом підприємств була доволі поширеною.

У 1944 р. підприємствам галузі з державних ресурсів було передано матеріалів на суму 32,5 млн крб., у т. ч. 1240 т чавуну, 3200 т чорних металів, 64 т кольорових металів, 5837 м³ лісо-матеріалів, 796 одиниць різного устаткування, 158 автомашин, 632 шт. автопокришок і камер, 185 км електропроводів, 35,3 км пасів та багато іншого [105].

Але розмах відбудовних робіт та потреби виробництва обганяли організаційно-технічну базу постачальницьких органів. Весь тягар роботи падав на Головпостач галузевого Наркомату, тоді як до війни кожний трест, облмісцевпром та завод мали свої постачальницькі органи, які безпосередньо реалізовували свої фонди. Незважаючи на складні умови, нестачу матеріалів, перевантаженість транспорту, першочерговість постачання оборонних споживачів тощо, окремі керівники трестів, облмісцевпромів та підприємств поклалися в цій роботі тільки на Головпостач, не утворивши в підпорядкованих їм структурах кваліфікованого постачальницького апарату, а то й самоусунулися від цієї важливої роботи. Через це надана за фондами сировина не повністю надходила на підприємства. Так, зокрема, чавун був реалізований на 65,5 %, кокс – на 72 %, гатункове залізо – на 70,6 %, листове залізо – на 42 %. З виділеного лісосічного фонду (128 тис. м³) і деревини (30 тис. м³) з вини трестів і облмісцевпромів було одержано лише 30,8 тис. м³. Безвідповідальність керівників трестів та підприємств і бездіяльність постачальницьких підрозділів часто призводили до втрати таких дорогоцінних в умовах війни

матеріалів і простоїв виробництва [106]. Наприклад, трест «Укравтоген» не вжив ніяких заходів щоб одержати 800 т листового заліза й втратив при цьому його. Подібне сталося із запланованою тресту «Металоширвжиток» і Київському заводу ім. Письменного катанкою. Софіївський завод ім. Шевченка мав простої через відсутність чавуну, хоча 200 т йому було заявлено. Поставка залежала від направлення 10 осіб на завод-виробник для навантаження чавуну у вагони, чого не було зроблено. Заводу «Ланцюги Галля» спеціальним рішенням ДКО було відвантажено 60 т дефіцитного листа конструкційної сталі. Та після прибуття до Києва метал залишався на станції понад півтора місяця, а потім був проданий з торгів (цікаво, що покущем виявився Головпостач НКМП УРСР) [107].

У 1945 р. матеріально-технічне постачання підприємств місцевої промисловості дещо поліпшилося, особливо після закінчення війни. Однак і цього року проблема централізованого постачання залишалася однією з найболючіших для галузі. Враховуючи специфіку роботи галузі, НКМП УРСР орієнтував керівників трестів, облмісцевпромів та підприємств на ширше використання ресурсів місцевої сировини, відходів інших галузей промисловості, особливо металургійної, вжиття заходів, спрямованих на зниження норм витрачання гостродефіцитних матеріалів, палива та енергії. Численні документи свідчать, що у більшості випадків відбудовні роботи в галузі здійснювалися з використанням місцевих матеріалів, а виробничий процес на введених у дію підприємствах – місцевої сировини.

Надзвичайно складним завданням виявилось оснащення підприємств технічним устаткуванням для здійснення виробничого процесу. Від його вирішення значною мірою залежали загальні результати відбудови та подальшої роботи як кожного підприємства, так і всієї галузі. До війни об'єкти місцевої промисловості були забезпечені устаткуванням на досить високому, як на той час, рівні. Лише металообробного устаткування нараховувалося понад 5 тис. одиниць [108], однак за роки війни воно було майже повністю втрачене.

Вирішення завдання оснащення підприємств устаткуванням здійснювалося кількома шляхами. Насамперед, було

організоване збирання на руїнах та звалищах металообробку розбитих та розкомплектованих верстатів, окремих механізмів та деталей, інструментів, їхню реставрацію та ремонт. Упродовж 1943–1944 рр. робітники зібрали й повернули на свої підприємства та відремонтували майже 2 тис. металообробних верстатів [109] і тисячі одиниць іншого устаткування. Наприклад, колектив Київського заводу ім. Письменного власними силами відновив понад 90 одиниць складного устаткування, зокрема, 8 металоткацьких верстатів і верстат для гнуття пружин, 12 металоплетінкових і 12 гвоздильних верстатів, 3 фاینцуги тонкої протяжки, 4 машини найтоншого волочіння, 30 електродвигунів, 22 горни та значну кількість іншого устаткування. Заново були підведені технологічна та електроосвітлювальна мережі, змонтовані трансформаторна підстанція та мостовий кран, відбудовано та реконструйовано 3 обпалювальні печі. За потужністю устаткування у травильному та двох ковальських цехах було досягнуто довоєнного рівня, на 90 % відновлені відділення шліфування та комбайнових сит, на 60 % – цех плетіння і т. д. [110]. 50 одиниць складного технологічного устаткування відновив власними силами й колектив Криворізького сурикового заводу. Добре провели відновлення устаткування власними силами трудові колективи заводів: Київського емалевого, «Ланцюги Галля», тресту «Укр-фарфорофаянс», Васильківського «Транспортер», Одеського ім. Іванова [111].

Частина устаткування підприємства галузі одержали за рахунок реєвакуації та поставок щойно виготовленого зі східних регіонів СРСР. Частково вдавалося повернути й устаткування, вивезене окупантами.

Одним із джерел комплектування матеріально-технічної бази підприємств галузі стало використання механізмів та обладнання, які надходили з Німеччини у порядку репарацій. Так, за рахунок такого обладнання було доукомплектовано декілька діючих підприємств, що відбудовувалися, а також створено нові заводи – Київський завод друкарських машин та Львівський електроарматурний [112].

Рішенням ДКО від 25 липня 1945 р. НКМП УРСР було передано найбільший у світі завод з виробництва столового

приладдя фірми «Аугуст Вердер» із німецького міста Ауе. Цей завод мав виробничі потужності для виготовлення 20 млн шт. виробів, власну електростанцію з 3 турбогенераторами загальною потужністю 4050 кВт, а чисельність зайнятих на виробництві робітників сягала 3 тис. осіб. Для розташування заводу необхідно було 30 тис. кв. м виробничих площ. З метою вирішення цієї проблеми Голова РНК УРСР М. С. Хрущов, враховуючи велике господарське значення найшвидшого введення в експлуатацію заводу з передовою технікою для виробництва високоякісних і гостродефіцитних виробів широкого споживання, звернувся до першого заступника голови РНК СРСР, заступника голови ДКО В. М. Молотова з листом, в якому просив дозволити використати для розміщення заводу приміщення колишньої будівлі клавішної фабрики у Києво-Святошинському районі м. Києва, які в 1941 р. були передані Наркомавіапрому СРСР, а до цього належали НММП УРСР. Позитивне вирішення цього питання дало змогу оперативню ввести в дію одержане у порядку репарацій підприємство [113].

Проте ці джерела не могли повною мірою задовольнити нагальні потреби відроджуваної промисловості. До того ж, непоодинокими були випадки, коли через безвідповідальність керівників деяких підприємств, трестів і обласних управлінь місцевої промисловості одержане обладнання не використовувалося, що призводило до невиконання виробничих завдань. Так, Харківський завод «Тракторозапчастина» тресту «Укр-автоген» одержав 20 одиниць високотехнологічного імпортного обладнання, однак його не встановив і в 1944 р. навіть не приступив до виготовлення запасних частин для тракторів. Керівництво тресту не контролювало вирішення цього питання. Ново-Каховський завод «Автотрактородеталь» Херсонського облмісцевпрому своєчасно не вжив заходів щодо одержання виділених йому НКМП УРСР двох нафтодвигунів, унаслідок чого обладнання заводу використовувалося менше, ніж на половину й план IV-го кварталу 1944 р. по виготовленню поршневих кілець не був виконаний [114].

Розв'язанню проблеми матеріально-технічного забезпечення відроджуваних підприємств галузі перешкождали й інші

чинники. Зокрема, мали місце факти незаконного привласнення військовими частинами обладнання з підприємств. Так, у кінці серпня 1943 р. за вказівкою заступника начальника автовідділу 69-ї армії Степового фронту майора Умнова з заводу, який готувався до пуску, було забрано 4 токарних і 3 фрезерних верстати та матеріали, які потрібні були військовикам для ремонту автомашин. Після втручання члена військової ради фронту К. С. Грушецького, НКМП УРСР та М. С. Хрущова верстати були повернуті заводу [115]. Артемівські авторемонтні майстерні не змогли виконати план з виробництва запасних частин до тракторів і сільськогосподарських машин, оскільки їхні верстати були вивезені військовою частиною [116]. Таких випадків було чимало.

У зв'язку з серйозними проблемами в забезпеченні підприємств місцевпрому механізмами та технологічним обладнанням за рішенням уряду та НКМП УРСР з кінця 1943 р. на заводах галузі розпочалося виробництво металообробних та деревообробних верстатів, ручних та ексцентрикових пресів, електрозварювальних апаратів, нафтодвигунів та іншого устаткування для внутрішньогалузевого використання.

При організації виробництва верстатів та іншого устаткування підприємства галузі зіткнулися зі значними труднощами, пов'язаними з відсутністю досвіду такого виробництва (до війни верстати на підприємствах галузі не вироблялися), низькою технічною оснащеністю, нестачею інструментів та кваліфікованих спеціалістів і робітників, незадовільним матеріально-технічним постачанням і невідповідністю виробничих умов.

Поступове подолання зазначених проблем дозволило до кінця 1944 р. організувати та освоїти виробництво устаткування на 24 галузевих заводах, зокрема, на 17 заводах – виробництво верстатів. Упродовж 1944 р. було виготовлено для потреб підприємств галузі 894 металообробні (у т.ч. 376 металорізальних) та 15 деревообробних верстатів, 16 пресів, 4 електрозварювальні апарати, 8 нафтодвигунів, 2 шепінги та чимало іншого устаткування. У 1945 р. було виготовлено ще 813 металообробних та 107 деревообробних верстатів, 81 прес та інші механізми. До речі, кількість виготовлених у 1945 р.

верстатів могла б бути значно більшою, оскільки створені на підприємствах галузі потужності за умов нормального матеріально-технічного постачання могли забезпечити виробництво не менше 2 тисяч верстатів на рік [117].

Організація в системі місцевої промисловості республіки виробництва верстатів дала можливість розв'язати проблему з оснащенням багатьох підприємств галузі устаткуванням та своєчасно ввести їх у дію. Наведемо лише кілька прикладів. Так, за рішенням Державного Комітету Оборони впродовж першого півріччя 1944 р. мав бути відбудований і введений в експлуатацію Київський завод «Ланцюги Галля». Для організації виробництва ланцюгів до комбайнів за довшою технологією потрібно було 20 універсально-револьверних верстатів. Оскільки такі верстати НКМП УРСР не були виділені, було розроблено конструкцію операційно-револьверного верстату й організовано його виробництво на Васильківському заводі «Транспортер». Упродовж півтора місяця завод одержав першу партію верстатів у кількості 10 шт. Це дало змогу своєчасно ввести завод в експлуатацію. Таким же чином вирішилося питання оснащення устаткуванням новоствореного Київського радіозаводу. 150 одиниць різного устаткування виробництва галузевих підприємств одержав Київський завод друкарських машинок. Верстатами та устаткуванням галузевого виробництва були оснащені Київський завод «Емаль-посуд», Криворізький суриковий завод, Каховський завод «Автотрактородеталь», Харківські заводи «Харпластмас», «ВПП», «Апаратно-радіаторний», «Автотрактородеталь», ім. Шевченка в Софіївці, група заводів Львівського та Кам'янець-Подільського облмісцевпротів та інші [118].

Відбудовані та введені в експлуатацію підприємства місцевої промисловості вже незабаром розпочинали планову поставку устаткування підприємствам інших відроджуваних галузей економіки України.

Не менш складні завдання довелося вирішувати й у справі відбудови вщент знищеного за роки окупації енергетичного господарства підприємств галузі, без чого відновлення та здійснення виробництва було б неможливим. Основні напрями

вирішення цієї проблеми, визначені НКМП УРСР, передбачали: організацію на кожному підприємстві локальної силової станції; створення бази для виробництва силового устаткування необхідного галузі; пристосування локальних силових станцій для роботи на місцевих видах палива. Шляхом відбудови зруйнованих силових установок, використання повернутого та безгосподарного енергетичного устаткування, зокрема двигунів, на підприємствах галузі до кінця 1944 р. було відновлено (включаючи і районну промисловість) 170 силових установок із сумарною потужністю 11 тис. к. с. [119].

З метою подальшого розвитку енергетичного господарства на підприємствах галузі було організоване виробництво енергетичного устаткування, зокрема, паросилових установок потужністю 40–45 к. с. на Харківському заводі тракторних запасних частин, 25-ти силових нафтодвигунів у Маріупольському міськпромкомбінаті, газових двигунів – на заводі «Стрий» Дрогобицького облмісцевпротів, гідротурбін – на Київському заводі «Прогрес» та Кіровоградському заводі «Більшовик» [120].

Робота з відновлення енергетичного силового господарства на підприємствах галузі продовжувалася в 1945 р. До кінця року загальна потужність енергосилових установок досягла 9153 кВт. (біля 13 тис. к. с.) [121]. Однак це лише частково покривало потреби галузі.

У роки четвертої п'ятирічки стан з фінансовим і матеріально-технічним забезпеченням галузі поступово покращувався, однак й надалі залишався недостатнім. За 1946–1950 рр. Міністерство місцевої промисловості для створення додаткових потужностей одержало централізованих капіталовкладень 218 млн крб. [122], з яких 108 млн крб. було освоєно за 1946–1947 рр., 40 млн крб. – у 1948 р. [123]. Однак таких капіталовкладень було недостатньо для вирішення завдань розвитку галузі й налагодження ефективного виробництва. Міністерство, трести й підприємства змушені були вишукувати внутрішні резерви для будівництва виробничих приміщень підприємств, придбання устаткування й технічного переоснащення виробництва. Однак залучені таким шляхом обсяги коштів були невеликими, що стримувало розвиток галузі.

Незначним було й централізоване матеріально-технічне постачання місцевої промисловості з державних ресурсів. Аналіз документів свідчить, що питання матеріально-технічного постачання було чи не найголовнішим у переліку питань, що обговорювалися на нарадах у Міністерстві, на засіданнях його Колегії, піднімалися в процесі листування Міністерства з Радами Міністрів СРСР і УРСР, трестів підприємств з Міністерством. Особливо гостро стояло питання забезпеченням підприємств металом, хімічними продуктами лісоматеріалами (детальніше див. додаток 3), вугіллям, електроенергією, через нестачу яких зривалось виконання планів виробництва продукції промислового призначення. Щодо постачання підприємств обладнанням та інструментами то за незначних їх поставок за державними рознарядками акцент робився на використанні внутрішньогалузевих джерел, а саме: вироблених на підприємствах місцевпрому верстатів, пресів, інструментів, механічних ліній і т.д. Підприємства обласного і районного підпорядкування, які виробляли товари широкого споживання, працювали в основному на місцевій сировині, хоча помітно залежали від поставок палива, електроенергії, окремих спеціальних видів сировини, які були недостатніми для належного забезпечення виробничого процесу.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в складних умовах післявоєнного відродження централізоване фінансове і матеріально-технічне забезпечення місцевої промисловості республіки було незначним, що негативно позначалося на темпах і якості відбудовних робіт, а в наступний період стримувало подальший її розвиток.

2.3. Шляхи вирішення проблеми забезпечення підприємств робітничими та інженерно-технічними кадрами

На початковому етапі відбудови налагодження ефективного виробничого процесу на підприємствах галузі стримувалося через нестачу робочої сили, інженерно-технічних працівників та кваліфікованих робітничих кадрів. Зумовлювалося це насамперед тим, що після визволення УРСР від ворога на її території залишилося близько 17 % кадрових робітників, а середньорічна чисельність робітників і службовців у промисловості визволених районів становила 47,7 % довоєнного рівня [124]. На підприємствах місцевої промисловості ці показники були нижчими.

Про стан комплектації керівними та інженерно-технічними працівниками Наркомату місцевої промисловості й підвідомчих йому установ і підприємств станом на 1 грудня 1943 р. й джерела їх поповнення свідчать дані таблиці 2 [125]:

Таблиця 2

Стан з комплектацією керівних та інженерно-технічних кадрів у системі НКМП УРСР на 1 грудня 1943 р.

№ п/п	Посади фахівців	Потрібно по штату	Вакансії	Джерела поповнення			
				із східних областей СРСР	за рахунок перебувалих на окупованій території	за рахунок відливу із Червоної армії	за рахунок молодих спеціалістів
1.	Начальники відділів наркомату, начальники главків і трестів	11	8	8	—	—	—
2.	Головні інженери главків і трестів	20	10	10	—	—	—
3.	Начальники обласних управлінь	23	6	6	—	—	—
4.	Головні інженери обласних управлінь	23	8	3	—	5	—
5.	Директори підприємств	72	59	59	—	—	—
6.	Головні інженери підприємств	72	65	65	—	—	—
7.	Інженери-механіки	72	68	20	48	—	—
8.	Інженери-технологи	101	101	40	30	—	31
9.	Інженери-економісти і плановики	101	101	50	51	—	—
10.	Інженери-енергетики	64	64	24	40	—	—
11.	Головні бухгалтери	92	92	30	62	—	—
	Разом:	621	582	309	231	5	31

З наведених у таблиці даних видно, що на кінець 1943 р. штатні посади керівників та інженерно-технічних працівників були заміщені лише на 6,3 %. Це негативно позначалося на організації роботи відроджуваних підприємств. Вирішити проблему заміщення посад цих фахівців планувалося в основному за рахунок прибувших із східних районів СРСР та перебувавших на окупованій території.

На початковому етапі відбудови відроджувані підприємства галузі мали велику потребу в робітничих кадрах, адже їх у 1943 р. нараховувалося лише 3207 чол. (170 чол. на підприємствах республіканських трестів і 3037 чол. на підприємствах облмісцевпромів), а в 1944 р. – 27 260 чол. (2427 чол. на підприємствах республіканських трестів і 24 833 чол. на підприємствах облмісцевпромів), що становило в 1943 р. відповідно 7,3 %, 0,8 %, 13,2 %, а в 1944 р. відповідно 62,3 %, 11,8 %, 107,6 % від довоєнної чисельності [126]. Отже, виробничі колективи створювались фактично заново.

Ситуація з забезпеченням галузі робітничими кадрами ускладнювалася тим, що районні організації проводили мобілізацію робітників підприємств Наркомату місцевої промисловості на роботу в радгоспах або для роботи на інших підприємствах. З огляду на це розпорядженням міністра НКМП УРСР Ульяненка від 16 вересня 1943 р. категорично заборонялося директорам заводів і фабрик відпускати робітників з підприємств Наркомату за мобілізаціями районних організацій до вирішення цього питання у РНК УРСР і ЦК КП(б)У [127].

Особливо гострою була проблема з забезпеченням підприємств кадрами кваліфікованих робітників. Для часткового її розв'язання Державний Комітет Оборони своїм рішенням від 4 квітня 1944 р. виділив у розпорядження НКМП УРСР 120 токарів, 190 слюсарів, 30 ковалів, 40 стругальників, 20 фрезерувальників [128], які були розподілені по головних підприємствах галузі.

У свою чергу цілеспрямовану роботу з забезпечення підприємств галузі кваліфікованими кадрами здійснював НКМП УРСР. У 1944 р. на підприємствах методом бригадного та індивідуального навчання дефіцитними робітничими спеціальностями опанували 11 460 осіб [129], відновили роботу

з галузеві технікуми: Київський механічний, Дрогобицький електромеханічний і Миргородський керамічний, у яких до навчання приступили 245 особи, утворено 6 шкіл ФЗН із контингентом 777 осіб, 2 ремісничі училища, у яких навчалось 300 учнів.

Ремісничі училища і школи ФЗН створювали на підприємствах, де була найбільша потреба в робочій силі та кваліфікованих робітниках й учні навчалися відповідно до специфіки цих підприємств. У ремісничих училищах упродовж двох років готували кваліфікованих робітників 4–5 розрядів, у школах ФЗН за 6 місяців – робітників масових професій. Їх комплектування відбувалося шляхом набору на добровільній основі сільської молоді та безпритульних, оскільки міська молодь, як правило, відразу йшла на виробництво, та мобілізації (призову) міської та сільської молоді за державним планом, що мав силу закону, обласними управліннями трудових резервів. У міру підготовки молодих робітників в училищах та школах ФЗН їх зараховували на роботу на підприємства, при яких були створені ці навчальні заклади. У разі потреби з випускників формували молодіжні будівельні загони, які працювали на відбудові базових підприємств.

Однак не всі заплановані в той час Наркоматом заходи щодо кадрового забезпечення підприємств галузі вдалося реалізувати. Зокрема впродовж 1944 р. не був виконаний план мобілізації для роботи на підприємствах галузі робітників (при плані 4115 робітників було мобілізовано лише 1437). На низькому рівні проходила підготовка в системі курсового навчання плановиків, нормувальників, бухгалтерів: за плану 1500 осіб було підготовлено лише 320. Недовиконаними залишалися й плани організації підготовки 1500 кваліфікованих робітників у 10 школах ФЗН (по 150 у кожній) [130].

У більших розмірах й організованіше здійснювалася підготовка кадрів для потреб галузі в 1945 р. На підприємствах методом індивідуального та бригадного навчання було підготовлено 12 985 робітників (при плані 7200) через курсову мережу без відриву та з відривом від виробництва – 590, через опанування технімуму – 4218 осіб. У другій половині 1945 р. у системі НКМП УРСР було відкрито третє ремісничі

училище, а контингент учнів в училищах зріс до 510 осіб, кількість шкіл ФЗН на базі провідних профільних заводів галузі збільшилася до 10, а контингент учнів у них – до 1198 осіб, кількість студентів у технікумах – до 453 осіб. Зі шкіл ФЗН у 1945 р. на підприємства місцевої промисловості прибуло 1052 молоді робітники, у т. ч. слюсарів – 233, токарів – 49, формувальників – 289, ковалів – 37, теслярів – 139 й інших спеціальностей – 211 осіб. [131].

Для підвищення технічного рівня керівників заводів і промкомбінатів, підготовки та перепідготовки кадрів майстрів виробництва, плановиків, бухгалтерів та інших упродовж 1945 р. постійно діяли по 2–3 профільні стаціонарні курси [132].

Водночас варто зазначити, що в тогочасних умовах у справі підготовки спеціалістів у технікумах, ремісничих училищах і школах фабрично-заводського навчання спостерігалися серйозні труднощі й недоліки. Організація навчального процесу відбувалася в умовах надзвичайно слабкої матеріально-технічної бази для проведення навчальних і практичних занять, не вистачало навчальної та спеціальної літератури, палива для опалювання приміщень, кваліфікованих викладачів і майстрів виробничого навчання, незадовільними були умови проживання студентів та учнів у гуртожитках, приміщення яких потребували ремонту, забезпечення ліжками, меблями, постільною білизною [133]. Студенти й учні значну частину часу були зайняті на будівельних і ремонтних роботах, адже основна робота з відбудови технікумів, ремісничих училищ та шкіл ФЗН здійснювалася їх силами та силами працівників цих закладів, які буквально з руїн зводили навчальні корпуси, майстерні й гуртожитки, ремонтували й виготовляли інструменти та устаткування для оснащення навчально-виробничих майстерень. Учні училищ і шкіл незрідка залучали й до відбудовних робіт на підприємствах. Все це негативно позначалося на рівні їхньої фахової підготовки й довчалися вони в кращому випадку безпосередньо на виробництві. Непоодинокими були випадки, коли через низьку кваліфікацію учнів майстри відмовлялися брати випускників ФЗН на підпорядковані їм виробничі ділянки на підприємствах.

Використовувалося й таке джерело поповнення кадрів робітників, як оргнабір. Однак для потреб місцевої промисло-

вості, на відміну від провідних галузей промисловості, він був незначним. Так, для роботи на торфондприємствах Вінницького, Житомирського, Кам'янець-Подільського, Ровенського, Станіславського, Сумського і Тернопільського облмісцевиромів у листопаді 1945 р. було набрано 775 робітників із числа колгоспників названих областей [134].

Суттєво покращилася ситуація з кадровим забезпеченням галузі з початком масового повернення на підприємства колишніх робітників та інженерно-технічних працівників після демобілізації із Червоної армії у другій половині 1945 р.

У результаті цілеспрямованої роботи органів влади, керівництва Міністерства та підприємств стан з кадровим забезпеченням галузі щороку поліпшувався. У кінці 1944 р. в системі місцевої промисловості вже працювало понад 56 тис. чол. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, у тому числі 27 260 чол. робітників (2427 на підприємствах республіканських трестів і 24 833 чол. на підприємствах облмісцевиромів, що становило відповідно 11,7 % і 107,6 % до довоєнного рівня) [135]. У 1945 р. кількість працівників галузі становила 75 245 чол., у тому числі 45 822 чол. робітників, 3776 інженерно-технічних працівників, 5499 службовців. Отже, вже в 1945 р. загальна кількість працюючих у місцевій промисловості і кількість робітників не лише досягла довоєнного рівня, а й зросла відповідно на 3,1 % і 4,8 %. Таким чином, виробничі колективи підприємств місцевої промисловості було відновлено вже на початковому етапі відбудови.

У роки четвертої п'ятирічки в справі забезпечення галузі кадрами пріоритетними завданнями стали поповнення виробничих підрозділів інженерно-технічними працівниками, підвищення кваліфікації управлінського персоналу та робітничих кадрів, підготовка фахівців та створення резерву молодих кадрів для подальшого забезпечення потреб місцевої промисловості республіки.

Однак, станом на травень 1947 р. залишалися незаміщеними посади директорів і головних інженерів заводів та чимало інших інженерно-технічних посад. Водночас при нестачі кадрів спеціалістів мали місце випадки нераціонального використання інженерно-технічних працівників. Так, на заводі «Стисне-

них газів» тресту «Укравтогенпрому» два інженери працювали токарями, один – слюсарем. У Київському міськмісцевпромі інженери працювали майстрами з ремонту годинників, завідувачами майстерень, касирами. В одному з цехів робітниками працювали інженер-металург, лікар-терапевт, а головним інженером райпромкомбінату – економіст [136].

Керівництво Міністерства місцевої промисловості, залучаючи в міру можливості до роботи спеціалістів з вищою інженерною та економічною освітою – випускників вузів, демобілізованих з Червоної армії та реєвакуюваних зі східних регіонів, велику увагу приділяли підготовці для потреб галузі своїх фахівців зі спеціальною середньою освітою. У 1946–1950 рр. у системі Міністерства місцевої промисловості УРСР продовжували функціонувати 3 технікуми: Київський механічний, Дрогобицький електромеханічний і Миргородський керамічний. Контингент студентів технікумів постійно збільшувався й станом на 1 вересня (початок навчального року) 1950 р. був таким (див. табл. 3): [137].

Таблиця 3

Спеціальності та контингент студентів у технікумах Міністерства місцевої промисловості УРСР станом на 1.09.1950 р.

Найменування технікумів і спеціальностей	Всього студентів	У тому числі по курсах			
		I	II	III	IV
1. Київський механічний	268	90	53	43	82
а) обробка металів різанням	129	30	30	29	40
б) гаряча обробка металів	109	30	23	14	42
в) виробництво музичних інструментів	30	30	–	–	–
2. Дрогобицький електромеханічний технікум	213	56	44	37	76
а) обробка металів різанням	93	28	24	16	25
б) електрообладнання промислових підприємств	92	–	20	21	51
в) механічна обробка дерева	28	28	–	–	–
3. Миргородський керамічний технікум	433	120	96	87	130
а) технологія фарфоро-фаянсового виробництва	151	30	36	32	53
б) технологія силікатів	115	30	33	26	26
в) виробництво декоративних керамічних виробів	78	30	27	–	21
г) теплообладнання промислових підприємств	89	30	–	29	30
Всього:	914	266	193	167	288

З метою збереження кадрів керівників, які працювали тривалий час, але не мали спеціальної освіти, Міністерство відкрило заочне відділення при Київському механічному технікумі за спеціальністю «Обробка металів різанням і ливарне виробництво», набір на яке становив 60 осіб.

Водночас у перші післявоєнні роки в роботі технікумів мали місце серйозні недоліки. Так, спеціальною перевіркою Київського механічного технікуму, проведеною у листопаді 1946 р. Міністерством місцевої промисловості, було встановлено, що там не були створені елементарні умови для проведення навчальних занять. Навчальні приміщення, незважаючи на підготовку опалювальної системи й наявність палива, до того часу не опалювалися й заняття проводилися в холодних аудиторіях. Були відсутні входні двері, а у двох аудиторіях – віконні рами, через відсутність електричних лампочок не використовувалися 2 години вечірніх занять, студенти не мали можливості готуватися до занять. Незадовільно проводилося прибирання приміщень, у туалетах, через відсутність води й несправність каналізації, панувала антисанітарія.

Студенти проживали у відведених під гуртожиток декількох малопритатних аудиторіях з вибитими шибками, а частина – у зовсім непридатному для проживання сирому підвальному приміщенні. Не на всіх ліжках лежали матраци й студенти спали на металевих сітках, зовсім були відсутні подушки, постільна білизна, стільці, умивальники, кухлі, відра для води. Була відсутня їдальня, а допомога студентам в організації харчування не надавалася, вони не забезпечувалися навіть київ'ятком, а їжу вимушені були готувати на вогнищах на подвір'ї.

Таке ставлення до потреб студентів призвело до того, що зі 160 осіб, зарахованих на навчання з 1 вересня 1946 р., станом на 14 листопада 49 осіб залишили технікум. Колегія Міністерства звільнила з роботи директора технікуму. Але винними за такий стан справ у технікумі з умовами навчання і проживання студентів були й Міністерство і місцеві органи влади, які своєчасно не вжили заходів для наведення порядку [138]. Подібні недоліки у тій чи іншій мірі мали місце й в інших технікумах.

Суттєві недоліки існували в проведенні виробничої практики студентів технікумів на профільних підприємствах галузі. Не виконувалися в повному обсязі програми з вивчення технологічних процесів виробництва та правил техніки безпеки, студентів часто змушували виконувати роботи, які не стосувалися практики, частина практикантів порушувала трудову дисципліну. З огляду на це Міністерство місцевої промисловості 8 січня 1947 р. видало спеціальний наказ, яким керівники підприємств, визначених базовими для виробничої практики, і директори технікумів зобов'язувалися терміново усунути недоліки в організації й проведенні виробничої практики й підвищити її ефективність, забезпечити набуття майбутніми спеціалістами всіх передбачених навчальними планами практичних навичок й умінь [139]. Ужиті заходи на виконання цього наказу Міністерства забезпечили в подальшому належний рівень проведення цього важливого компонента підготовки фахівців.

Спільними зусиллями Міністерства й органів влади до кінця 40-х рр. було приведено до належного стану матеріально-технічну базу технікумів: відремонтовано та побудовано нові навчальні приміщення, навчально-виробничі майстерні, бібліотеки, гуртожитки та їдальні, поліпшилося забезпечення навчального процесу спеціальною літературою та навчальними обладнаннями. Технікуми були укомплектовані досвідченими кваліфікованим викладацьким складом: серед 69 викладачів 47 мали стаж роботи 10–30 років, 12 викладачів – 5–10 років, 5 викладачі мали вищу освіту, 4 – незакінчену вищу й 11 – середню (викладачі військової й фізичної підготовки, інструктори виробничого навчання) [140].

Тримаючи роботу технікумів під постійним контролем Міністерство здійснювало заходи, спрямовані на поліпшення навчально-виховної роботи, підвищення фахової кваліфікації викладачів: для викладачів спецдисциплін проводилися семінари з питань упровадження нової техніки й нових технологій у виробничий процес з відвідуванням передових підприємств та методики організації навчання з означених питань проводилися наради працівників базових підприємств і керівників виробничої й переддипломної практики студентів

технікумів, на яких визначалися конкретні заходи щодо їх удосконалення; наради молодих спеціалістів, які закінчили технікуми й працювали на підприємствах місцевої промисловості спільно з керівниками й викладачами технікумів, керівними працівниками трестів з питань поліпшення якості навчання; на засіданнях колегії Міністерства неодноразово розглядалися питання роботи технікумів та їх непрацездатності організації роботи керівників навчальних груп, підготовки до нового навчального року та інші. Працівники Міністерства регулярно надавали практичну допомогу під час відвідування технікумів [141].

У 1948–1949 рр. на підприємства місцевої промисловості прийшло біля 100 випускників галузевих технікумів, а вже в 1950 р. – 239 (у т.ч. 62 технологи з обробки металу різанням, 15 технологів з гарячої обробки металів, 20 технологів з виробництва музичних інструментів, 33 технологи з електрообладнання промпідприємств, 47 технологів фарфоро-фаянсового виробництва, 22 технологи-керамісти, 15 технологів з виробництва декоративних керамічних виробів, 25 теплотехніків з теплообладнання промпідприємств), призначених на посади технологів, майстрів і начальників цехів, технічних керівників і технологів райпромкомбінатів та інші [142].

Результати виробничої діяльності як усієї галузі, так і окремого підприємства, значною мірою залежало від наявності кваліфікованих керівних кадрів. На кінець п'ятирічки всі галузеві підприємства були в основному укомплектовані керівними кадрами. Номенклатура керівних кадрів Міністерства і його колегії (начальники та головні інженери облмісцевпромів, управляючі, заступники та головні інженери трестів, главків, республіканських контор, директори, головні інженери, начальники відділів кадрів і головні бухгалтери заводів республіканського підпорядкування, керівні та інженерно-технічні працівники апарату Міністерства) на кінець 1950 р. становила 532 особи, у тому числі 102 працівники апарату Міністерства. Зростання номенклатури Міністерства і колегії з роками ілюструє таблиця 4.

Таблиця 4
Кількість номенклатурних працівників Міністерства
місцевої промисловості УРСР у 1947-1950 рр.

	На кінець звітного року			
	1947	1948	1949	1950
Всього номенклатурних працівників Міністерства і колегії	199	385	498	532

Збільшення кількості номенклатурних працівників у кінці 40-х років відбулося за рахунок: утворення тресту «Укр-машпром»; організації в апараті Міністерства трьох нових відділів: машинобудування, торгівлі й цін та собівартості; введення до складу номенклатури нових посад у зв'язку з передачею обласних підприємств у республіканське підпорядкування. Надаючи особливого значення роботі постачальницьких і збутових організацій, Міністерство також ввело до своєї номенклатури директорів міжобласних контор постачання і збуту. Всі номенклатурні працівники призначалися на посади після затвердження Міністерством або його колеґією.

Серед номенклатурних керівників мала місце велика плінність, хоча в кінці 40-х років вона була меншою, ніж у попередні роки. Так, у 1949 р. із 405 номенклатурних працівників (без працівників центрального апарату) змінилося 72 чол. (17,7 %), а в 1950 р. із 430 – 69 чол. (16,1 %). Причинами звільнення в 1950 р. були: переведення на більш відповідальні посади – 10 осіб, у зв'язку з виробничою необхідністю – 13, за незадовільний рівень роботи – 12, за компрометаційні вчинки й зловживання – 2, у зв'язку з хворобою та за власним бажанням – 32. При цьому звільнені пропрацювали на керівних посадах: 3 особи – до одного року, 5 – до двох років і 61 понад два роки [143].

Заміщення посад Міністерство здійснювало за рахунок сформованого кадрового резерву, який, щоправда, обмежувався лише 25 особами, до того ж не всі виправдовували себе на роботі, внаслідок чого виводилися з резерву. У трестах, главках

і облісцевпромах створювалися резерви для висунання на посади керівників цих структур, начальників відділів, майстрів цехів, завідувачів майстернями і т. д., із числа яких лише в 1950 р. було висунуто на вищі (керівні) посади до 500 осіб [144].

Згідно з рішенням Міністерства керівні та інженерно-технічні працівники підвищували кваліфікацію на базі створеного в його системі Інституту підвищення кваліфікації керівних й інженерно-технічних працівників. У 1949 р. в інституті підвищили свою фахову кваліфікацію майже 500 осіб, а в 1950 р. – 567 осіб, з них 168 осіб працюючих у республіканській промисловості й 399 чол. працюючих в обласній і районній промисловості, у т.ч. 122 директори й технічні керівники промислових підприємств, 19 начальників відділів технічного контролю, 21 нормувальник металооброблювальних підприємств, 47 начальників і майстрів цехів будівельних матеріалів, 41 начальник планових відділів підприємств, 47 начальників механічних цехів, 20 начальників деревообробних цехів, 17 управляючих конторами постачання і збуту, 91 старший бухгалтер райпромкомбінатів, 23 директори республіканських заводів, 21 начальник і майстер цехів фарфоро-фаянсових заводів, 16 нормувальників деревооброблювальних заводів, 10 головних інженерів і начальників технічних відділів облісцевпромов і трестів, 24 начальники планових відділів облісцевпромов і трестів, 29 начальників ливарних цехів [145].

Основу навчальних планів, складених кафедрами Інституту й погодженими з відділом промислових ВНЗ Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, становили технічні й економічні дисципліни. Особлива увага приділялася питанням упровадження нової техніки й передових методів виробництва. Поряд з теоретичними заняттями проводилися практичні заняття на кращих підприємствах м. Києва, у лабораторіях політехнічного інституту й інституту силікатів, а також екскурсії на заводи «Ленінська кузня», ім. Горького, «Транссигнал», ім. Держинського, фабрику ім. Боженка й на підприємства місцевої промисловості.

Для слухачів Інституту, які мали недостатню загальноосвітню підготовку, особливо з західних областей України, проводилися додаткові заняття та консультації з загально-

освітніх дисциплін. Крім навчання основного контингенту в Інституті організовувалися короткотермінові семінари. Так, у 1949–1950 рр. було проведено семінар начальників ливарних цехів підприємств місцевої промисловості з питань модифікації чавунів, семінар бухгалтерів-ревизорів трестів і облмісцевпромів з питань проведення відомчого фінансового контролю та інші, а також заняття з підвищення фахової кваліфікації інженерно-технічних працівників апарату Міністерства.

Навчальний процес в Інституті забезпечували 32 викладачі, з них 10 кандидатів технічних й економічних наук, доцентів, які мали великий досвід викладацької роботи в провідних київських ВНЗ. Бібліотека Інституту в основному забезпечувала слухачів необхідною літературою та довідковими матеріалами [146].

У роки четвертої п'ятирічки одним із основних джерел поповнення кадрами робітників підприємств галузі стало зарахування на роботу випускників функціонуючих в системі Міністерства місцевої промисловості шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ. У 1946 р. додатково було організовано ще чотири школи ФЗН (у Львові, Павлограді, Одесі й Корсунь-Шевченківському) з загальним контингентом учнів 500 осіб і два ремісничих училища (у Проскуріві й Василькові) з контингентом учнів 400 осіб [147]. В останні роки п'ятирічки кількість шкіл ФЗН, що функціонували на базі підприємств місцевої промисловості, поступово зменшувалася й у 1950 р. їх було лише чотири з контингентом учнів 450 осіб (на Будянському фаянсовому заводі – 135 осіб, на Довбишському фарфоровому – 100 осіб, на заводі столових приборів ім. Шевченка у селищі Червоноармійському – 150 осіб і на заводі «Ковкий чавун» у с. Велика Хортиця – 65 осіб). Того року в школах ФЗН було підготовлено й передано на підприємства галузі 521 кваліфікованого робітника, що становило 115,8 % плану [148].

Однак у перші повоєнні роки, як і на початковому етапі відбудови, у справі підготовки молодих робітничих кадрів мали місце серйозні недоліки. Школи ФЗН і ремісничі училища мали слабку матеріально-технічну базу, їхні навчальні

майстерні були обладнані застарілим устаткуванням, що унеможливило навчання учнів управлінню новою технікою, яка почала надходити на підприємства наприкінці 40-х рр. Залишався низьким професійний рівень частини викладачів та майстрів виробничого навчання.

Та найбільше проблем було пов'язано з відсутністю нормальних житлово-побутових умов, матеріальним та харчовим забезпеченням учнів. Складні повоєнні умови існування, неякісне харчування, дефіцит одягу та взуття, антисанітарія, які незрідка призводили до захворюваності, у т.ч. інфекційними хворобами, випадки крадіжок та насильства, що траплялися у школах та училищах – все це негативно позначалося на якості навчання.

Серйозні недоліки існували й з працевлаштуванням випускників шкіл ФЗН та ремісничих училищ і подальшим адаптуванням їх у виробничих колективах. Ряд підприємств взагалі не змогли прийняти їх на роботу через відсутність приміщень для проживання. Зокрема таке мало місце на Ніжинському обзобудівному заводі та на підприємствах Житомира, звідки молодих робітників перерозподілили на галузеві підприємства Львова [149].

На більшості підприємств, де працевлаштувалися молоді робітники, вони зустрічалися з такими ж проблемами повсякденного життєзабезпечення, які супроводжували їх під час навчання: перенаселені й холодні гуртожитки, в яких не вистачало м'якого й твердого інвентарю, нестача теплого і робочого одягу та взуття тощо.

Молоді робітники, які щойно закінчили школи ФЗН та ремісничі училища, через недостатню фахову підготовку часто не виконували норм виробітку. З метою покарання їм знижували кваліфікаційні розряди (згодом це було заборонено), по 2–3 роки не підвищували їх, що призводило до зменшення зарплати. Частина робітників-підлітків, не маючи нормальних умов праці й побуту, полишала виробництво. Хоча варто зауважити, що плінність молодих робітничих кадрів, у тому числі самовільних відходів, на підприємствах місцевої промисловості була все ж нижчою, ніж у галузях важкої промисловості.

Органи державної влади вживали заходів, спрямованих на подолання негативного стану в справі підготовки та використання молодих робітничих кадрів. В ухвалених Радою Міністрів СРСР постановах «Про заходи щодо поліпшення підготовки трудових резервів і збільшення кількості робітників, яких готують у ремісничих училищах і школах ФЗН» від 30 вересня 1946 р., «Про заходи щодо поліпшення підготовки кваліфікованих робітників і ліквідації плінності учнів у ремісничих, залізничних училищах і школах ФЗН» від 2 серпня 1948 р. та «Про заходи щодо поліпшення трудового використання на виробництві молодих робітників, які закінчили ремісничі училища та школи ФЗН» від 19 лютого 1949 р. визначалися засоби зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів профтехосвіти, удосконалення навчальної та політико-виховної роботи з учнями, поліпшення їхніх побутових умов. Категорично заборонялося використовувати учнів на господарських та допоміжних роботах [150].

Виконуючи вказані постанови, Міністерство місцевої промисловості, адміністрації навчальних закладів, трестів і підприємств вживали заходи щодо поліпшення підготовки молодих робітничих кадрів та їх трудового використання на виробництві, однак повною мірою ліквідувати недоліки в цій важливій справі не вдалося й до кінця 40-х рр.

Підготовка нових робітничих кадрів проводилася й безпосередньо на підприємствах галузі шляхом індивідуального й бригадного методів навчання. Згідно постанови Раднаркому СРСР від травня 1942 р. керівникам підприємств дозволялося на воєнний період приймати для індивідуального і бригадного навчання і подальшої роботи осіб, що досягли 14-річного віку при наявності у них медичного свідоцтва про стан здоров'я. Для таких робітників визначався 6-годинний робочий день. Кваліфіковані робітники за підготовку нових кадрів з числа учнів одержували відповідну надбавку до заробітної плати [151]. Виправдавши себе в роки війни, ці методи навчання широко використовувалися й у післявоєнні роки, оскільки давали змогу готувати кадри робітників у стислі терміни з невеликими витратами. Недоліками ж при їх використанні були відсутність стандартів у підготовці, порушення встановлених кваліфікацій-

них вимог, брак спеціально обладнаних навчальних кабінетів, недостатня кількість викладачів та інструкторів. Підготовка проводилася з таких спеціальностей: слюсарі, токарі по металу, фрезерувальники, столярі-теслярі, жерстянщики-лудильщики, обозники-колісники, токарі по дереву, штампувальники, формувальники-ливарники та інші. Загалом шляхом індивідуально-бригадного навчання на підприємствах галузі було підготовлено десятки тисяч кваліфікованих робітників, зокрема у 1945 р. – 12 985 чол., у 1946 р. – 10 000 чол. [152], у 1947 р. – 11 000 чол. [153], у 1950 р. – 9592 чол. [154].

Вагому роль у підготовці кадрів робітників на підприємствах відіграло й курсове навчання (без відриву та з відривом від виробництва), яке проводилося за складнішими професіями і спеціальностями й відрізнялося від індивідуально-бригадного більшою питомою часткою основ теорії та послідовністю теоретичних і практичних завдань. За його рахунок забезпечувалися потреби підприємств у робітниках нових спеціальностей та масових професій: токарі, слюсарі, фрезерувальники та інші, а також молодших керівників виробництва (бригадирів, майстрів, нормувальників та інших). За неповними підрахунками, через систему курсового навчання у 1945–1950 рр. було підготовлено понад 3,5 тис. кваліфікованих виробничників.

У відповідності з вказівками вищих державних органів влади на підприємствах галузі згідно з затвердженими Міністерством і трестами планами здійснювалися заходи щодо підвищення кваліфікації кадрів масових професій шляхом навчання в групах засвоєння технімуму та групах спеціального призначення, стахановських школах (школах передових методів праці, навчання інших професій). Цими формами навчання за складеними Міністерством програмами (наприклад, для робітників усіх металообробних професій, виробництва будівельних матеріалів і т.д.) щорічно охоплювали значну частину робітників галузі. Наприклад, у 1946 р. лише шляхом опанування технімуму фахову кваліфікацію підвищили 20 000 осіб, а в 1950 р. – понад 10 200. Всього у 1950 р. підвищили кваліфікацію 14 147 осіб, що становило 132,2 % річного плану.

Міністерство місцевої промисловості УРСР робило кроки на шляху до забезпечення кваліфікованими кадрами підприємств галузі в західних областях України. Ще восени 1944 р. з цією метою з інших областей республіки сюди спрямували 300 керівних інженерно-технічних і планово-обліковних працівників, 35 випускників вузів та 255 випускників шкіл ФЗН [155]. У 1945 р. НКМП УРСР на базі Дрогобицького електромеханічного технікума та в м. Чернівці створив стаціонарні навчальні комбінати з постійними штатами викладачів та гуртожитками, де впродовж року на 3-місячних курсах було підготовлено 345 керівних кадрів для рай(міськ)промкомбінатів (директорів, завідувачів виробництвами) та 140 бухгалтерів і плановиків, а на 6-місячних курсах – 220 старших бухгалтерів і економістів. При найбільших галузевих заводах регіону – арматурному та «Метал» у Львові, машинобудівному у Станіславі та метало-штампувальному і чавуно-ливарному у Чернівцях організували 4 школи ФЗН, де робітничі спеціальності опановували 500 осіб [156].

Упродовж 1946–1950 рр. Міністерство місцевої промисловості питанням зміцнення кадрового потенціалу підприємств галузі в західних областях приділяло підвищену увагу. Акцент робився на залученні до роботи на цих підприємствах місцевого населення й підвищенні його кваліфікації. Для надання практичної допомоги в підборі й висуванні на керівні роботи місцевих кадрів у західні області регулярно відряджалися працівники Міністерства, на колегії Міністерства періодично заслуховувалися звіти начальників облмісцевпромів західних областей з питань підбору, розстановки і виховання кадрів, під час яких особлива увага зверталася на висування на керівні й інженерно-технічні посади осіб з місцевого населення. Зокрема у 1949–1950 р. з цього питання звітували начальники облмісцевпромів всіх західних областей. Для зміцнення промислових підприємств дипломованими спеціалістами на підприємства галузі західних областей республіки спрямовувалися інженерно-технічні працівники, здійснювалися заходи з підвищення їхнього кваліфікаційного рівня. Так, лише в 1950 р. на підприємства було направлено 18 інженерів і 63 техніки через Інститут підвищення кваліфікації інженерно-технічних

працівників Міністерства місцевої промисловості підвищили кваліфікацію 223 керівні працівники, з них – 137 із місцевого населення.

У результаті проведеної роботи з підбору та навчання кадрів у західних областях України упродовж 1950 р. було висунуто на керівну роботу з місцевих мешканців 347 осіб, із них: директорами республіканських заводів – 2, директорами обласних заводів – 7, головними інженерами обласних заводів – 2, директорами райпромкомбінатів – 33, технічними керівниками райпромкомбінатів – 17 та інші [157].

Особливістю кадрового потенціалу місцевої промисловості була досить велика чисельність жінок. У 1950 р. на підприємствах галузі працювало 36 083 жінки, що становило 36,8% до загальної кількості працівників. У західних областях України працювало до 9 тис. жінок, з них понад 6 тис. із місцевого населення. Серед працюючих жінок 304 особи мали вищу освіту, у т.ч. 216 займали посади інженерів, 63 – економістів, інших спеціалістів з вищою освітою – 25, із них працювали на виробництві 235 і в апараті 69 [158].

Виконуючи постанову ЦК КП(б)У «Про заходи покращення роботи серед жінок на Україні» і наказ Міністра місцевої промисловості УРСР від 25 травня 1948 р. щодо її реалізації, на підприємствах галузі проводилася робота з мобілізації колективів жінок на виконання поставлених перед підприємствами виробничих завдань, унаслідок чого на підприємствах були організовані жіночі бригади відмінної якості, створені й працювали жіночі ради, політгуртки, гуртки Червоного хреста і самодіяльності, а також на окремих підприємствах велась робота з ліквідації неграмотності й малограмотності серед жінок.

Одним з напрямів цих зусиль стало висування жінок на керівні посади. Так, лише в 1950 р. керівниками різних виробничих підрозділів було призначено 529 жінок (із них у західних областях України – понад 150 осіб), у т.ч.: начальниками відділів Міністерства – 2, директорами, головними інженерами республіканських та обласних заводів – 3, директорами райпромкомбінатів – 5, технічними працівниками райпромкомбінатів – 2, завідувачками майстернями і

лабораторіями – 42, начальниками відділів трестів, главків, облмісцевпромів і підприємств – 247. Майже на всіх підприємствах республіканського підпорядкування формувалися резерви на висування жінок на інженерно-технічні й керівні посади [159].

Важливим напрямком роботи адміністрації підприємств була організація навчання жінок-робітниць новим професіям індивідуально-бригадним методом та підвищення кваліфікації на курсах технімуму.

Стан із забезпеченням галузі робітничими кадрами й інженерно-технічними працівниками ускладнювався досить великою їхньою плінністю на займаних посадах, особливо кадрів робітників, при цьому вона мала місце від самого початку відбудови на підприємствах усіх рівнів підпорядкування. Наведемо кілька характерних прикладів. По тресту «Обозобудування» лише за 4-й квартал 1946 р. плінність кадрів становила 14,6 % (упродовж кварталу звільнилося 315 чол.), а на окремих підприємствах тресту вона була ще більшою: на Молочанському обозобудівному заводі – 26 %, на заводі ім. Комінтерна – 21,6 %, Львівському заводі «Метиз» – 19,3 %. На заводі «Харпластмас» тресту «Укрпластмас» плінність робітників у 1946 р. становила 10–12 % щомісяця, а на Дніпропетровському галалітовому заводі за 11 місяців 1946 р. звільнилося майже половина робітників [160].

Особливо велика плінність кадрів зафіксована на підприємствах облмісцевпромів. Так, у системі Львівського облмісцевпрому на підпорядкованих йому 80 підприємствах і виробництвах упродовж першого року роботи після визволення області склад працюючих змінився тричі. Станом на 1 жовтня 1945 р. на них працювало 2250 чол. (з них 665 українців, 95 росіян, 1451 поляк), з яких 943 виробничники були підготовлені за січень–вересень 1945 р. шляхом бригадного й індивідуального навчання. Однак проблема з кадрами була далекою від розв'язання, адже до кінця 1945 р. у рамках українсько-польського трансферу 1400 працівників польської національності мали виїхати з України [161]. У системі Станіславського облмісцевпрому в 1946 р. плінність кадрів становила 74 %, при цьому з 42 керівних працівників

підприємств прибуло 32 особи, а вибуло 31 [162]. У системі Київського міського промкомбінату місцевої промисловості, який на відміну від інших облмісцевпромів мав кращі умови для нормальної роботи своїх працівників, за 11 місяців 1946 р. плінність кадрів становила 52,4 % від загальної кількості працівників, у т. ч. 16,6 % серед кваліфікованих робітників (усього звільнилося 1834 чол., у т. ч. 582 кваліфікованих робітників). У системі Запорізького облмісцевпрому лише в листопаді 1946 р. звільнили 210 робітників, а зарахували на роботу – 156 [163].

Подібна ситуація з плінністю кадрів на підприємствах трестів та облмісцевпромів мала місце до кінця четвертої п'ятирічки. Наприклад, навіть у 1950 р. у тресті «Укрручанцпром» із 1970 чол. працюючих прибуло впродовж 1950 р. 1079 осіб і вибуло 970, у тресті «Главсільмаш» – із 2877 працюючих прибуло впродовж року 1488 й вибуло 999. У системі Житомирського облмісцевпрому із 2058 працюючих прибуло впродовж 1950 р. 1104 осіб й вибуло 958, Одеського облмісцевпрому – з 3794 працюючих прибуло 1986 й вибуло 1540, Харківського облмісцевпрому – з 6608 працюючих прибуло впродовж року 3648 й вибуло 3287 і т. д. Загалом же плінність кадрів по Міністерству місцевої промисловості УРСР у 1950 р. виглядала наступним чином:

Таблиця 5

Наявність працівників у системі Міністерства місцевої промисловості УРСР у 1950 р.

(чол.)

Всього працювало		Прибуло		Вибуло	
I півріччя	II півріччя	I півріччя	II півріччя	I півріччя	II півріччя
96 491	97 956	25 655	18 144	18 234	16 679

Таким чином, всього за 1950 р. у систему місцевпрому прибуло 43 799 чол., а вибуло 34 913 чол. [164].

Однією з основних причин плінності робітничих кадрів була наявність у місцевій промисловості сезонних галузей виробництва (виготовлення будівельних матеріалів, видобуток

торфу, лозоплетіння і т.п.), значну роль відігравало й те, що ряд підприємств районної промисловості мали великі труднощі з постачанням сировиною та матеріалами, що призводило до недостатнього завантаження підприємств, простоям робітників і залишення частини з них підприємств.

Та найважливішою причиною, що заважала закріпленню кваліфікованих робітничих та інженерно-технічних кадрів на виробництві, була відсутність на переважній більшості підприємств житлового фонду та гуртожитків, незадовільні побутові умови в наявних житлових приміщеннях і гуртожитках.

Причинами звільнення робітників були й незадовільні умови праці, зокрема на виробничих ділянках зі шкідливими умовами для здоров'я робітників, відсутність при підприємствах їдалень, дитячих ясель та дитсадків, низька заробітна плата. Певна частина працівників залишала роботу у зв'язку з хворобою та смертю, звільнялася за недобросовісне виконання функціональних обов'язків та службові зловживання, систематичне порушення трудової дисципліни. Окремі керівники підприємств не боролися за закріплення робітничих кадрів на виробництві, не вживали заходів до усунення причин, що призводили до їхнього звільнення, а безперешкодно звільняли робітників за першою ж їх вимогою.

Варто зазначити, що Міністерство місцевої промисловості проблемі з плинністю кадрів на підприємствах галузі постійно приділяло підвищену увагу, неодноразово обговорюючи її на засіданнях колегії Міністерства, нарадах керівників трестів та підприємств. Було видано низку спеціальних наказів та розпоряджень спрямованих на формування умов для зменшення плинності кадрів і закріплення їх на виробництві. Характерним у цьому плані був наказ Міністерства від 8 лютого 1947 р. «Про заходи щодо закріплення кваліфікованих кадрів на підприємствах системи місцевої промисловості УРСР», яким керівники трестів і підприємств зобов'язувалися: ретельно проаналізувати причини звільнення працівників у підлеглих їм структурах та вжити невідкладні заходи щодо закріплення кваліфікованих робітників на виробництві; упродовж 15 днів перевірити фактичний стан гуртожитків, житлових будинків, їдалень і забезпечити ремонт цих приміщень, опалення й освітлення,

нормальну роботу їдалень, забезпечити гуртожитки ліжками, меблями та постільними принадлежностями, спільно з профспілковими організаціями посилити виховну роботу в трудових колективах; до 15 лютого 1947 р. скласти графіки робіт з відновлення і будівництва гуртожитків і житлових будинків для новоприбуваючих робітників, повністю використати надані ліміти на капітальне будівництво для цих цілей; надавати допомогу транспортом і матеріалами робітникам й інженерно-технічним працівникам, які здійснювали індивідуальну забудову; звернутися до місцевих органів влади з проханнями виділення земельних ділянок для індивідуального й колективного городництва, надавати працівникам допомогу в оранці, транспортному забезпеченні робіт при посадці та збиранні врожаю, придбанні насіння й посадкового матеріалу; спрямовувати кошти з директорських фондів на розширення підсобних господарств, потреби дитячих садків і ясел, облаштування їдалень і клубів.

Однак аналіз рішень Міністерства та інших документів засвідчує, що через відсутність коштів і матеріальних ресурсів, а головне, через брак належної уваги з боку керівників трестів й обласцевпроектів та директорів підприємств до питань, пов'язаних із закріпленням кадрів, покращенням умов праці на виробництві та житлово-побутових умов працівників плинність кадрів у галузі залишалася високою. Це негативно позначалося на виробничій діяльності підприємств, значною мірою зводило нанівець роботу з підготовки кадрів кваліфікованих робітників.

У роки післявоєнної п'ятирічки кадровий потенціал галузі продовжував зростати, але вже не так суттєво, як у попередні роки. Так, у 1946 р. у ній нараховувалося 88 596 чол. працюючих, у тому числі 56 563 робітників, 4951 інженерно-технічний працівник і 5990 службовців [165]. На кінець 1948 р. на підприємствах галузі працювало 87 200 робітників, інженерно-технічних працівників та службовців, із них – 61 292 робітники [166]. А в кінці 1950 р., останньому році післявоєнної п'ятирічки, у системі Міністерства місцевої промисловості УРСР кількість працюючих сягала 97 956 тис. чол., що на 34,2 % перевищувала довоєнну кількість [167].

На кінець четвертої п'ятирічки значно зріс кадровий потенціал інженерно-технічних працівників галузі. У 1950 р. у

галузі працювало 6083 інженерно-технічних працівників, із них із закінченою вищою освітою – 1249, спеціалістів із середньою спеціальною освітою – 1119. Лише у 1950 р. підприємства поповнилися 90 інженерами, із них 41 молодий спеціаліст після закінчення вузів і 152 техніками в основному за рахунок випускників технікумів Міністерства [168].

Розглянутий у підрозділі матеріал свідчить, що на початковому етапі відбудови місцева промисловість мала гостру потребу в кадрах робітників, особливо кваліфікованих, та інженерно-технічних працівників. У багатьох випадках виробничі колективи підприємств створювалися фактично заново. У подальшому кадрова проблема була вирішена завдяки цілеспрямованій роботі з підготовки робітничих кадрів у галузевих школах ФЗН і ремісничих училищах, застосування індивідуально-бригадного та курсового методів навчання, а фахівців зі спеціальною освітою – у галузевих технікумах. Позитивні результати давала запроваджена система підвищення кваліфікації кадрів масових професій та інженерно-технічних працівників. На кінець четвертої п'ятирічки кадровий потенціал галузі значно перевищував довоєнний рівень у кількісному й якісному вимірах. Водночас на виробничій діяльності місцевпрому негативно позначалася досить висока плінність кадрів.

Підсумовуючи викладене в розділі, зазначимо, що на початку відбудовного процесу в галузі, який розпочався ще в умовах війни, фінансове, матеріально-технічне та кадрове забезпечення відроджуваних підприємств було недостатнім. Держава, спрямовуючи основні їх ресурси для забезпечення потреб воюючої армії та відроджуваних галузей важкої промисловості, не надавала їх у достатній кількості для потреб місцевої промисловості. У роки четвертої п'ятирічки забезпечення місцевпрому фінансовими, матеріально-технічними ресурсами та робітничими й інженерно-технічними кадрами поступово поліпшувалося, що створювало передумови для вирішення стоявших перед галуззю економічних і соціальних проблем.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В 1943–1950 рр.

3.1. Відбудовні роботи в галузі та їх результати

Відбудова та налагодження роботи підприємств місцевої промисловості розпочинались відразу ж після визволення регіонів України. У першій половині 1943 р. відбудовні роботи обмежувалися, головним чином, територією Ворошиловградської області, а в другому півріччі охопили майже всю Лівобережну Україну. У 1944–1945 рр. вони продовжувалися на решті визволеної території республіки.

Координуючим центром відбудовних робіт у галузі був НКМП УРСР, який скеровував зусилля трестів і дирекцій підприємств на вирішення першочергових завдань, пов'язаних з відродженням підприємств. Згідно розпорядження Наркомату УРСР від 26 вересня 1943 р. управляючі республіканських трестів зобов'язувалися негайно відрядити уповноважених з метою обстеження стану об'єктів республіканського підпорядкування, які знаходилися на території Сталінської, Сумської, Полтавської, Запорізької та Чернігівської областей. У процесі обстеження встановлювався стан будівель і споруд підприємств, цехів, наявність технологічного й енергетичного обладнання, кадрів, матеріалів, палива, готової продукції й незавершеного виробництва. Це дало змогу визначити можливості й терміни відбудови підприємств, профіль виробництва, встановити обсяги необхідної допомоги від Наркоммісцевпрому сировиною, обладнанням та коштами [169].

Чималими труднощами супроводжувалося забезпечення об'єктів місцевої промисловості будівельними та іншими матеріалами. Керівництво НКМП та місцевих органів влади й підприємств змушені були вишукувати нові, надзвичайні методи вирішення цієї проблеми: використовувати як будівельні матеріали залишки зруйнованих виробничих приміщень

та будинків, знаходити замітники дефіцитних матеріалів, заощаджувати їх, упроваджувати полегшені конструкції, розгортати власне виробництво будівельних матеріалів.

Однак перелічених вище заходів було вкрай недостатньо, щоб забезпечити всі відновлювані підприємства галузі матеріально-технічними ресурсами. Розуміючи це, керівні структури уряду республіки та НКМП надавали першорядного значення концентрації матеріальних і людських ресурсів на відбудові найважливіших і найменш зруйнованих виробничих потужностей галузі.

У рамках відбудовного процесу, який здійснювався у неймовірно важких умовах, вирішувалася ціла низка складних завдань. Передовсім, це – відбудова та ремонт зруйнованих виробничих приміщень підприємств, а у разі необхідності – зведення нових. У визволених регіонах це завдання вирішувалося у стислі терміни завдяки зусиллям членів трудових колективів та використанню переважно місцевих будівельних матеріалів.

Відбудовні роботи здійснювалися переважно членами трудових колективів підприємств. Не рахуючись з власним часом і навіть здоров'ям, вони ремонтували або зводили наново виробничі приміщення, витягувалися із-під руїн розбиті обгорілі та розкомплектовані верстати, інструменти, у звалищах металобрухту розшукували окремі деталі, збирали залишки сировини. Так, робітники Слов'янської олівцевої фабрики з метою прискорення початку її роботи самі відбудовували виробничі приміщення та ремонтували обладнання за власні кошти придбали інструменти, розшукали під завалами графіт та інші матеріали. Уже восени 1943 р. відбудована фабрика розпочала виробництво олівців, а в кінці 1944 р. на ній вироблялося по 100 тис. олівців на добу. У ході відбудови майже повністю зруйнованого Кам'яно-Бродського фаянсового заводу члени колективу під керівництвом головного інженера Щербакова та механіка Кузьмінського своїми силами виконали всі капітальні роботи, відновили котельню, горновий цех, відремонтували двигуни та механізми, змонтували силові устаткування. Уже в 1944 р. завод випустив 170 тис. шт. фаянсового посуду. Значні обсяги робіт на відбудові свої

підприємств виконали виробничі колективи Криворізького сурикового заводу, Синельниківського заводу ім. Комінтерна, Прилуцького заводу пластмас та багатьох інших. Самовіддано працювали шахтарі райпромкомбінатів Сталінської та Ворошиловградської областей, які не лише за невеликий проміжок часу відбудували свої шахти, а й виконали в 1944 р. два державні річні плани, видобувши понад 60 тис. т вугілля [170].

Успішно здійснювалися відбудовні роботи в кількох трестах галузі. Так, у тресті «Металоширпотреб» у 1944 р. були проведені великі обсяги робіт з відбудови, обладнання і нарощування потужностей на заводах «Ланцюги Галля», ім. Письменного, ім. Іванова, «Ковкий чавун». На заводі «Ланцюги Галля» до 1 січня 1945 р. були створені потужності для виробництва 70 тис. погонних метрів ланцюгів Галля на рік, що становило майже 70 % довоєнного виробництва. Колектив Київського заводу ім. Письменного провів велику роботу з відбудови підприємства, ремонту і монтажу обладнання. Станом на 1 січня 1945 р. на заводі були створені потужності для виробництва 800 т гвіздків, 400 т дроту і 500 т сітки і плетінки, що становило 60 % довоєнного виробництва. На Одеському заводі ім. Іванова створені потужності для виробництва 300 т різних гвіздків (60 % довоєнного рівня), 10 т шпильок, 15 т скріпок. На заводі «Ковкий чавун» у с. Верхня Хортиця відремонтовано всі цехи, відновлено 11 томильних печей, 2 компресори, енергетичне господарство, 3 вагранки, створено потужності для виробництва 1500 т литва ковкого чавуну.

Водночас на кількох заводах тресту відбудовні роботи проходили незадовільно. Так, на Дніпропетровському заводі «Спартак», через неоформлення з вини тресту і заводу технічної документації, було зірвано виконання урядового завдання зі введення в експлуатацію прокатного стану і створення на кінець 1944 р. потужностей для прокату 3 тис. т листового заліза, необхідного для організації масового виробництва лопат. На Харківському заводі друкарських машинок вкрай незадовільно велись роботи з відбудови приміщень цехів і монтажу обладнання, організації виробництва друкарських машинок. На Одеських заводах ім. Хворостіна й ім. Петров-

ського не здійснювалися роботи з відновлення цехів. На заводі ім. Куйбишева ремонт цехів зробили лише частково, а основні цехи (механічний, збиральний, модельний) не відбудувалися, внаслідок чого не були відновлені потужності для виробництва 40 шт. шепінгів (зокрема, зірване виробництво в 1944 р. 10 шт. шепінгів) [171].

У тресті «Укравтоген» на кінець 1944 р. були відновлені потужності на довоєнному рівні на Основ'янському, Дніпродзержинському котельно-зварювальних заводах і Харківському заводі «Тракторозапчастина». Маріупольський котельно-зварювальний завод був відбудований на 50 %. Частково були відбудовані заводи: «Хлоратор» у м. Харкові, Охтирський радіаторний і Київський котельно-зварювальний. На заводах «Хлоратор» і Охтирському радіаторному вдалося відновити лише ливарне виробництво. У результаті в 1944 р. не були введені в дію токарно-гвинторізні верстати, паросилові апарати, хлоратори, не освоєне виробництво радіаторів і опалювальних котлів, а виробництво тракторних запасних частин здійснювалося не за повною номенклатурою [172].

Швидкими темпами здійснювалося відновлення роботи підприємств місцевої промисловості й у звільнених правобережних областях. Як свідчить звіт Вінницького обласного управління місцевої промисловості про роботу підприємств галузі від 27 січня 1945 р., за період від моменту визволення області від окупантів до кінця 1944 р. відновили роботу 17 райпромкомбінатів у структурі яких функціонувало 219 цехів різного профілю, а також працювали 6 заводів обласного підпорядкування: Могилів-Подільський чавуноливарний, Хмельницький чавуноливарний, Дашівський чавуноливарний, Вінницькі гвіздковий та вагоремонтний, Дашівська гудзикова фабрика [173]. Подібні приклади можна навести по всіх правобережних областях України, визволених від загарбників у 1944 р.

У західних областях України за період від початку вигнання ворога до кінця лютого 1945 р. було введено в дію 39 підприємств обласного підпорядкування (у 1940 р. було 34), і 182 міських і районних промислових комбінатів (у 1940 р. їх налічувалося 64), на яких у III і IV кварталах 1944 р. було

випущено продукції на 23,8 млн крб., за плану на цей період 11,6 млн крб. (на підприємствах обласної і районної промисловості у 1940 р. було випущено продукції на суму 37,5 млн крб.). Таким чином, кількість підприємств, особливо промкомбінатів, значно перевищувала довоєнну, що створювало умови, за яких план випуску продукції на 1945 р. у західних областях встановлювався в сумі 54,3 млн крб.

Разом з тим відбудова низки підприємств у західних областях затягнулася з об'єктивних причин. Серед них були: Чернівецький гвіздково-дротовий завод, обладнання якого було повністю вивезене румунами і не повернуте; Львівський кисневий завод через відсутність обладнання, яке планувалося змонтувати лише у II кварталі 1945 р.; Львівський чавуноливарний завод, приміщення якого перебували у користуванні військової частини; Вінниківський гвіздково-дротовий завод, обладнання якого окупанти вивезли, а приміщення повністю зруйнували. Також не були відновлені через відсутність обладнання і кадрів Печенізький обозобудівний завод у Станіславській області й обозобудівний завод у Бродях Львівської області [174].

У справі розгортання відбудовних робіт на підприємствах місцевої промисловості важлива роль належала тресту «Укр-проектмонтажмісцевпром», виробнича діяльність якого спрямовувалась на обстеження підприємств у визволених районах з метою одержання інформації про їх стан, розробку проектів відбудови і реконструкції та проведення першочергових монтажних робіт, складання типових проектів, альбомів, інструкцій та інших матеріалів для трестів і підприємств галузі. У 1944 р. – першій половині 1945 р. працівники тресту обстежили близько 100 галузевих заводів з метою надання їм адресної технічної допомоги. За кресленнями, підготовленими фахівцями тресту, були виготовлені і введені в експлуатацію локальні електростанції на Будянському фарфорово-фаянсовому заводі та на Харківських заводах «Авторучка» і котельно-штампувальному, паросилове обладнання на Чугуївському обозобудівному заводі, обладнання для виробництва ложок і виделок на Харківському металоштампувальному заводі, дослідний вітромлин у Бородянці, вальці і преси для фабрики

«Набивки», парк револьверних верстатів для заводу «Ланцюги Галля», креслення свердлильного верстата (до 12 мм), креслення репродуктора та обладнання для Київського радіозаводу, креслення обладнання для виробництва стаканів термосів тощо. Загальний обсяг робіт, виконаних трестом, оцінювався у 24 800 тис. крб. [175].

У результаті здійснених у 1943–1945 рр. переважно членами трудових колективів відбудовних робіт в галузі було введено в дію 182 підприємства республіканського та обласного підпорядкування та 780 відновлених і заново створених районних і міських промислових комбінатів у складі яких функціонували 7838 підприємств, майстерень, цехів та виробництв [176]. На відновлених підприємствах галузі у 1944 р. було вироблено продукції на суму 188,3 млн крб. (101,7 % до річного плану) [177], що становило 28,4 % річного довоєнного виробництва [178], а в 1945 р. – на 288 млн крб., або на 52,9 % більше, ніж у 1944 р. [179]. При цьому товарів широкого вжитку, які йшли на задоволення найнеобхідніших потреб вкрай зубожілого за роки війни населення, було вироблено на суму майже 165 млн крб. [180]. Виробництво продукції в 1945 р. становило вже 43,4 % від річного довоєнного виробництва. Однак досягти запланованих на 1945 р. показників не вдалося, адже в 1945 р. на підприємствах місцевої промисловості передбачалося випустити продукції на суму 325,2 млн крб., що мало становити 48,1% річного довоєнного випуску [181]. А загалом від початку відбудови до кінця 1945 р. на відновлених підприємствах галузі вже було вироблено продукції на суму 495 млн крб. [182].

Ще більш швидкими темпами здійснювалися відбудовні роботи в післявоєнні роки. Лише за січень–липень 1946 р. було відбудовано й відновлено роботу ще 13 підприємств республіканського підпорядкування, 7 підприємств обласного підпорядкування, 53 районних та міських промкомбінатів, а в їхньому складі – 1156 майстерень, цехів та виробництв. Таким чином, загальна кількість діючих об'єктів галузі республіканського та обласного підпорядкування досягла 202, що становило вже 75,7 % від їхньої кількості в 1941 р., а кількість промкомбінатів сягала 883, тобто збільшилася на 444 у

порівнянні з 1941 р. [183]. У наступні роки кількість підприємств галузі була відновлена на довоєнному рівні.

Одним із вагомих результатів процесу відродження галузі вважалося те, що вже на кінець 1948 р. вона мала такий парк машин і механізмів, який значно перевищував довоєнний. Але справа була не лише в кількісному зростанні парку обладнання. Процес відновлення основних фондів підприємств місцевпрому став не простим відновленням довоєнної бази, довоєнних засобів і знарядь праці. Характерною особливістю цього процесу було переозброєння технічної бази місцевпрому, насамперед, підприємств республіканського підпорядкування, шляхом оснащення їх великим парком нового, удосконаленого обладнання, його новітніх видів і типів, які набагато перевищували довоєнний технічний рівень і культури виробництва.

Виробнича діяльність підприємств місцевої промисловості в післявоєнні роки, незважаючи на значні труднощі з фінансуванням, забезпеченням устаткуванням, сировиною та матеріалами, характеризувалася стабільністю. Про це, зокрема, свідчать дані про виконання планів галуззю, які щорічно збільшувалися: у 1945 р. – на 96 %, у 1947 р. – 105 %, у 1948 р. – 109 %, у 1949 р. – 107 %, у I кв. 1950 р. – 103 % й у II кв. 1950 р. – 107,7 % [184].

Введення в дію та нарощування виробничих потужностей забезпечувало зростання обсягів випуску продукції та надання послуг населенню. Уже за січень – липень 1946 р. було вироблено продукції на суму 220 млн крб. (135 % до загальної вартості продукції, виробленої за весь 1945 р.) [185]. Згідно з п'ятирічним планом у 1947 р. передбачалося виготовити продукції на суму 480 млн крб., а фактично її було вироблено на суму 516 млн крб. Завдання на 1948 р. п'ятирічний план визначав у обсязі 590 млн крб., однак уряд збільшив річний план до 660 млн крб. [186]. Фактично ж у 1948 р. продукції було вироблено на суму 718,4 млн крб. [187], у тому числі на підприємствах республіканського підпорядкування – на суму 301,7 млн крб. й обласного та районного підпорядкування – на суму 416,7 млн крб. [188]. Таким чином, у 1948 р. випуск продукції на підприємствах галузі не лише досяг довоєнного рівня, а й перевершив його на 8,2 % [189]. Виробництво

продукції окремими трестами галузі було наступним: «Металоширвжиток» – 53,7 млн крб., «Укравтоген» – 29,1 млн крб., «Укрверстатопром» – 27,4 млн крб., «Житлоустаткування» – 20,8 млн крб., «Обозобудування» – 13,4 млн крб., «Укрфарфорофаянс» – 38 млн крб., «Укрлакофарба» – 29 млн крб., «Укрпластмас» – 34,2 млн крб., «Укрмузпром» – 43,3 млн крб. і лісозаготівельна контора – 1 млн крб. [190]. Загалом же рівень виробництва за три роки п'ятирічки порівняно з 1940 р. становив 113 %, а з 1950 р. – 85 % [191]. Про обсяги валової продукції виробленої місцевпромом УРСР у 1943–1948 рр. детальніше див. у додатках 5–8.

Упродовж 1946–1950 рр. значно зросли кількість і потужності підприємств, які входили до системи облмісцевпромів. Прілюструвати це можна на прикладі Дніпропетровської області. У передвоєнному 1940 р. до системи Дніпропетровського облмісцевпрому входило 12 підприємств, розташованих винятково в містах області. Випуск валової продукції (у цінах 1926/1927 р.) у 1940 р. становив 19 979 тис. крб., питома вага товарів широкого вжитку в загальному випуску валової продукції становила 31,6 %. Було випущено 56 найменувань виробів за плану 31 позиція, у тому числі такі головні вироби: гайки, ваги 1/1000, ваги столові, кабель, джекони, верстати, вентилі, литво без обробки, литво з обробкою. У галузевому розрізі випущена валова продукція визначалася трьома галузями: металообробна – 89 %, хімічна – 7,3 %, поліграфічна – 3,7 %.

У післявоєнний період частина відбудованих і новоорганізованих підприємств були передані в республіканське підпорядкування Міністерству місцевої промисловості УРСР (у їх числі – радіозавод, заводи «ВІП» та «Прогрес») і до кінця п'ятирічки в облмісцевпромі було 25 підприємств, у тому числі: 2 обласних заводи, 12 районних промкомбінатів у містах і 11 райпромкомбінатів у сільській місцевості.

Унаслідок проведених за п'ятирічку заходів з організаційно-господарського розвитку районної промисловості місцева промисловість системи облмісцевпрому значно зросла, зміцніла в господарському відношенні й у кінці 1948 р. досягла довоєнного рівня випуску валової продукції, перевищивши його більш як у 2 рази в 1950 р., випустивши продукції на

40 270 тис. крб. При цьому п'ятирічний план випуску валової продукції об'єкти галузі виконали 29 березня 1950 р.

Динаміка випуску валової продукції упродовж 1946–1950 рр. була наступною:

Таблиця 6
Випуск валової продукції підприємствами
Дніпропетровського облмісцевпрому в 1946–1950 рр.

(у тис. крб.)

1940 р.	1946 р.	1947 р.	1948 р.	1949 р.	1950 р.
19 979	12 650	14 785	21 700	29 192	40 270

До кінця п'ятирічки значно збільшився випуск валової продукції окремими підприємствами:

Таблиця 7
Випуск валової продукції підприємствами
Дніпропетровського облмісцевпрому у 1946 р. і 1950 р.

(у тис. крб.)

№	Назва підприємства	Фактичний випуск валової продукції за 1946 р.	Фактичний випуск валової продукції за 1950 р.
1	Вагоремонтний завод	970,4	3038,5
2	Дніпропетровський міськпромкомбінат	3248,0	8490,3
3	Дніпродзержинський міськпромкомбінат	396,8	1050,1
4	Криворізький міськпромкомбінат	623,5	3974,5
5	Новомосковський райпромкомбінат	96,9	1896,6
6	Павлоградський райпромкомбінат	167,1	461,3
7	Червоногвардійський райпромкомбінат	377,0	9422,2
8	Жовтневий райпромкомбінат	291,6	1967,1
9	Ленінський райпромкомбінат	100,3	2328,4
10	Амур-Нижньодніпровський райпромкомбінат	37,8	957,0
11	Синельниківський райпромкомбінат	101,7	241,4
12	Криворізький райпромкомбінат	11,9	755,9
13	Магдалинівський райпромкомбінат	30,9	95,7

Одночасно змінився профіль підприємств. Якщо до війни місцева промисловість розвивалася за трьома галузями, то до кінця п'ятирічки сформувалося 11 галузей, у тому числі: металогалузь виробляла 46 % продукції, хімічна – 12 %, швейна – 11,5 %, шкіряновзуттєва – 9 %, будівельна – 5,2 %, деревообробна – 6,3 %, культгалантерейна – 4,5 %, текстильна – 3,0 %, валяльно-повстяна – 0,5 %, обозобудівна – 0,6%, інші – 1,4%. Випуск товарів широкого вжитку до загального випуску валової продукції наприкінці п'ятирічки становив 69,3 % й досяг 220 найменувань [192].

Подібна тенденція зростання кількості підприємств місцевої промисловості обласного й районного підпорядкування і збільшення випуску ними продукції виявлялась упродовж четвертої п'ятирічки й у всіх інших областях республіки.

Місцева промисловість відіграла важливу роль у справі відродження і розвитку господарства приєднаної до України Закарпатської області. Адже переважна більшість підприємств області включили саме до системи місцевпрому. Виконуючи постанову Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 16 липня 1946 р. «Про заходи щодо розвитку народного господарства Закарпатської області» Міністерство місцевої промисловості спільно з обласними органами влади вже впродовж 1946–1947 рр. забезпечили безперебійну роботу підприємств області й максимальне використання наявного на заводах устаткування для виробництва художнього та пічного литва, металевих печей, чавунного посуду, сокир, лопат, мотик, кирок, підків, цвяхів та іншої продукції. Було організовано виробництво деталей для обозобудівництва на заводі «Інтернаціонал» в Кобилецькій Полянці, майстерню з ремонту вагів у м. Ужгороді, у містах і округах області 15 промислових комбінатів, які виготовляли продукцію широкого вжитку і обслуговували потреби населення. Розвиток місцевої промисловості області спрямовувався також на покриття місцевих потреб у залізних виробках, меблевій фурнітурі, емальованому посуді, кінному реманенті, запасних частинах до сільськогосподарських машин, реставрації терпугів тощо. Для забезпечення виробничих потреб Міністерство вже в 1946 р. поставило на підприємства Закарпатського облмісцевпрому 39 деревообробних і металобробних верстатів та 12 електродвигунів [193]. Загалом

підприємства облмісцевпрому в 1946 р. виробили валової продукції на суму майже 1800 тис. крб., у 1947 р. – понад 3400 тис. крб., а в 1948 р. – 4385 тис. крб. (при плані на 1948 р. 4000 тис. крб.) [194]. Щоправда, це були одні з найменших показників (після Ізмаїльського й Херсонського облмісцевпрому) у системі місцевпрому, що пояснюється ще не великою кількістю його підприємств у цьому регіоні.

З метою дострокового виконання п'ятирічного плану за 4 роки, визначені в ньому обсяги виробництва продукції на останній рік п'ятирічки в розмірі 850 млн крб. були перезаплановані на 1949 р., що, за розрахунками керівництва республіки, забезпечило б досягнення задекларованого перевищення на 34 % довоєнного рівня виробництва [195]. У дійсності ж у 1950 р. валовий випуск продукції в системі Міністерства місцевої промисловості УРСР становив 1170, 3 млн крб., або 176, 3 % до рівня 1940 р. У загальному обсязі валової продукції, виробленої в 1950 р. підприємствами республіканських міністерств і відомств УРСР, частка валової продукції підприємств, підпорядкованих Міністерству місцевої промисловості становила 37,1 %. А в усьому обсязі промислової продукції, виробленої в Україні об'єктами союзно-республіканських і республіканських міністерств і відомств УРСР, її частка становила 14,8 % [196].

Підводячи підсумок викладеному вище, зазначимо, що відбудова в 1943–1945 рр. зруйнованої в роки війни та окупації місцевої промисловості, незважаючи на величезні труднощі, загалом здійснювалася швидкими темпами і мала позитивні наслідки для вирішення першочергових завдань повоєнного відродження економіки та соціальної сфери визволених міст і сіл України. І хоча ще відносно небагато продукції вироблялося на відбудованих в означений період підприємствах галузі, але вона була надзвичайно цінною в умовах воєнного і повоєнного дефіциту найнеобхідніших товарів широкого вжитку. У 1943–1945 рр. було закладено вагомий фундамент для подальшого відродження і розвитку цієї важливої галузі економіки України. Завершення ж відбудови у галузі впродовж перших років четвертої п'ятирічки стало переломним рубежем у справі нарощування потенціалу галузі й зростання її ролі в розвитку економіки та соціальної сфери республіки.

3.2. Виробнича діяльність підприємств місцевої промисловості з забезпечення потреб економіки та соціальної сфери республіки

Специфічною особливістю функціонування місцевої промисловості була її багатопрофільність у виробництві продукції для потреб інших галузей економіки, зокрема місцевого господарства, товарів широкого вжитку, а також орієнтація на задоволення найбільш нагальних повсякденних потреб населення.

На підприємствах галузі вироблялися в асортименті металевий прокат, металеві, фарфорово-фаянсові та пластмасові товари широкого вжитку, лаково-фарбувальні та будівельні матеріали, медичний та будівельний фаянс, шкільні та канцелярські товари й приладдя, культтовари та галантерея, музичні інструменти, вози й ходи до них, упряж та інше обладнання й облаштування для гужового транспорту, сільськогосподарські машини та інвентар і запасні частини до них, гідротурбіни, металообробні та деревообробні верстати, котли, електрообладнання, механізми та обладнання для житлово-комунального господарства, автогенно-вагове обладнання, бочки та цистерни, шкіро-взуттєві, дерев'яні, селікатно-керамічні, валяльно-войлочні вироби та багато іншої продукції (детальніше про асортимент продукції підприємств системи місцевпрому УРСР див. у таблиці 9), а також здійснювалося обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індпошивом та ремонтом одягу й взуття. Важливо, що для виробництва використовувалася не тільки фондова, а й місцеві ресурси сировини та матеріалів. Для задоволення потреб галузі в паливо-енергетичних ресурсах на галузевих шахтах і торфопідприємствах видобувалося вугілля та торф.

Характерною особливістю роботи місцевої промисловості республіки у післявоєнний період було щорічне збільшення номенклатури виробів. Це, насамперед, зумовлювалося тим, що впродовж післявоєнних років у системі місцевпрому сформувалася нова підгалузь – верстатобудування, організоване виробництво різного технологічного обладнання для потреб республіканського господарства, нових видів сільськогоспо-

дарських машин, зокрема для потреб тваринництва, прокату кольорових металів, двигунів внутрішнього згорання, радіоапаратури (радіоприймачів лампових і детекторних) і радіостанцій, високоякісних столових приладів, електропобутових виробів, санітарного фаянсу, алюмінієвого посуду (литого і штампованого), виробів із поліхлорвінілових смол та інше. Так, якщо в 1940 р. на підприємствах галузі вироблялися товари 160 найменувань, то в 1945 р. їх кількість становила понад 500 найменувань. У порівнянні з довоєнним періодом у виробництво впроваджено 146 найменувань нових видів устаткування та товарів широкого вжитку [197], у їх числі: паросилові машини (локомотиви), гідротурбіни, електродвигуни, потужні преси, шепінги, алюмінієві поршні, електричні ліхтарі та батареї, репродуктори, радіоприймачі, виделки, ложки та ножі з нержавіючої сталі, керовані замки для сейфів, пластмасові портсигари, мильниці, термоси, підошви з хлорвінілу, настільні терези, фетрові шляпи, унітази, умивальники, окуліровочні ножі, сікатори, сапи, відра, мило господарське та інше. У кінці 1946 р. на підприємствах галузі вироблялися вироби вже 1002 найменувань [198], а до кінця п'ятирічки їх кількість ще більше зроста.

Для конкретизації зазначеного наведемо кілька прикладів, що стосуються впровадження у виробництво в ці роки нової продукції. Так, у системі Київського міськмісцевпрому в першій половині 1948 р. виробництво нових детекторних радіоприймачів освоїв радіозавод; завод «Кінап» – нових портативних пересувних екранів для сільських кіноустановок; завод ім. Дзержинського – вагів автоматичної дії для вугільної промисловості, млинів, зерносовищ та великих борошномельних комбінатів, спеціальних вагів для елеваторів; верстатобудівний завод ім. Горького – новий револьверно-токальний верстат універсального призначення; мотоциклетний завод – новий мотоцикл, котрий мав ряд істотних переваг над моделями попередньої конструкції (зокрема, в ньому було на 73 деталі менше) [199]. Згідно з офіційними даними у 1949 р. на підприємствах місцевпрому республіки було освоєно й організовано масовий випуск 70 видів нових виробів, у тому числі для потреб сільського господарства – 100 тис. кіс, 100 шт.

подрібнювачів грубостеблевих кормів, 1500 шт. універсальних млинів, 1000 шт. насосів для водопостачання, 10 тис. світлосильних ламп; предметів домашнього вжитку: 500 шт. пральних машин, 50 тис. господарських ножиць, 500 тис. швейних голок, 100 тис. ламп «Блискавка» та інші [200].

Однією з найважливіших підгалузей в системі місцевої промисловості була обзобудівна. За відсутності в господарстві республіки достатньої кількості механічних транспортних засобів використання живого тягла залишалося основним джерелом забезпечення потреб транспортування. За роки війни й окупації було втрачено величезну кількість возів і їх поновлення стало нагальною потребою для всіх сфер господарства республіки. Тому організація виробництва обозу була однією з найголовніших у процесі відбудови економіки країни. Місцева промисловість України була визначена однією з провідних у вирішенні цієї проблеми. В системі Міністерства місцевої промисловості функціонував спеціальний трест «Обзобудування» у складі якого працювали 5 обзобудівних заводів (Чугуївський, Ніжинський, Житомирський, Павлоградський, Молочанський) на яких вироблялися в асортименті парокінні та однокінні ходи, осі, колеса, втулки возів та інша продукція для обозу. Крім цього виробництво обозу налагодили кілька інших республіканських заводів (наприклад, завод імені Комінтерна), спеціальні підприємства, майстерні та цехи в системі всіх облмісцевпромів та при багатьох райпромкомбінатах. При цьому незрідка обоз виробляли з цільовим призначенням навіть на підприємствах іншого профілю. Наприклад, лише у 1946 р. 300 одиниць ходів для потреб протипожежної охорони виготовив завод пожежного обладнання Харківського облмісцевпрому [201]. Уже в 1948 р. на підприємствах місцевпрому було виготовлено 99,4 тис. ходів і возів (за річного плану 100 тис.), що на 264,4 % перевищило їх виробництво у 1940 р. і на 178,8 % – у 1947 р. Питома частка вироблених у системі місцевпрому у 1948 р. ходів і возів становила 66,9% від загальнореспубліканського виробництва [202]. Незважаючи на труднощі в роботі, пов'язані з хронічною нестачею спеціальних сортів металу та недопоставкою комплектуючих частин, підприємства обзобудівної підгалузі

до кінця п'ятирічки забезпечили виконання і перевиконання державного плану замовлень з виробництва обозу.

Надзвичайно важливим напрямом виробничої діяльності місцевої промисловості вважалося виготовлення продукції для потреб сільського господарства: запасних частин до тракторів та сільськогосподарських машин, простих сільськогосподарських машин та пристосувань (соломорізок, віялок, кормоподрібнювачів, ланцюгів для комбайнів) та сільськогосподарських знарядь (лопати, сапи, граблі, коси, пилки, сікатори, лопати, садові та окулірочні ножі, молокоміри, елеваторні ковші, бідони та багато іншого). Виробництво цієї продукції здійснювалося на 30 заводах Міністерства місцевої промисловості [203]. (Детальніше див. додаток 4).

Одним із провідних напрямків у роботі галузі стало виготовлення металообробних та деревообробних верстатів, пресів, молотів для власних потреб та для інших галузей економіки України. Так, уже в 1945 р. виробництво верстатів і обладнання здійснювалося на 28 заводах місцевої промисловості [204]. На підприємствах галузі у великих обсягах проводився ремонт обладнання, у тому числі й підприємств інших галузей промисловості України. Наприклад, лише в 1949 р. було відремонтовано 315 одиниць металоріжучого, 162 одиниці ковальсько-пресового і 120 одиниць деревообробного обладнання [205].

Галузь була основним виробником вагового обладнання для потреб господарства та в побутовій сфері. Його виготовляли на заводах тресту «Укравтогенвагпрому».

Лише в місцевій промисловості вироблялися музичні інструменти (на музичному комбінаті в Києві, на музичних фабриках в Одесі, Житомирі, Чернігові, Харкові), фарфоро-фаянсові вироби для потреб житлово-комунальної сфери та побутових потреб населення, основна кількість шкільного приладдя та знарядь.

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 17 жовтня 1946 р. «Про заходи з подальшого розвитку сільської електрофікації і забезпечення будівництва невеликих гідроелектростанцій» передбачалося: збудувати електростанції і підстанції загальною потужністю 58 100 кВт, у тому числі гідро-

електростанції загальною потужністю 31 000 кВт, з них ввести в дію в 1947 р. 20 000 кВт; збудувати теплові електростанції потужністю 10 700 кВт; електрифікувати 1420 колгоспів і сіл, 51 радгосп, 318 МТС, 33 МТМ, 19 ремонтних заводів та 67 інших сільськогосподарських підприємств та установ; збудувати 1535 трансформаторних підстанцій, 12 250 км ліній електропередач, установити 5276 електромоторів та 248,4 тис. світлових точок. У виконанні поставлених завдань важлива роль відводилася й Міністерству місцевої промисловості УРСР, якому належало:

а) виготовити в 1947 р. для потреб сільської електрифікації на Славгородському заводі «Прогрес» у Дніпропетровській області 160 гідротурбін ГТР, довівши потужність цього заводу на кінець 1947 року до 150 гідротурбін у рік; виготовити в 1947 році на Кіровоградському заводі «Більшовик» 440 гідротурбін ВТ;

б) організувати виготовлення на зазначених заводах трансмісій, підйимальних механізмів та іншого гідромеханічного устаткування; в) вжити заходів до максимального зниження відпускних цін на гідротехнічне устаткування; г) освоїти в ІV кварталі 1946 року виготовлення виробів з пластмаси: електропатронів, вимикачів, штепсельних розеток, відгалузних коробок, групових щитків, втулок і почати в 1947 році масовий випуск зазначених виробів для сільської електрифікації за заявками і технічними умовами «Укрсіельлектро» [206].

Проведена в галузі робота щодо виконання урядових завдань загалом дала позитивні результати, хоча у визначені терміни виробити в повному обсязі асортимент виробів не вдалося.

Місцева промисловість була одним із основних виробників продукції для забезпечення потреб житлово-комунальної сфери: опалювальних котлів, радіаторів, скобельних виробів, пічного литва, насосів та іншого.

З метою відновлення радіофікації міст і сіл УРСР Уряд республіки ухвалив рішення про створення в системі місцевої промисловості заводу з виробництва репродукторів потужністю 40 тис. шт. у рік. Уже в 1944 р. завод мав виготовити 8 тис. репродукторів. Для організації виробництва необхідно було забезпечити завод відповідним обладнанням, матеріалами та спеціальною електро- і радіоапаратурою. Потреби заводу частково задовольнили Наркомат місцевпрому за рахунок

перерозподілу 15 одиниць обладнання з внутрішніх ресурсів та Раднарком УРСР за рахунок своїх фондів. Однак можливостей повністю забезпечити потреби виробництва репродукторів у зв'язку з напруженим балансом обладнання й паперу спеціального гатунку республіка не мала. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У вимушені були звернутися до Держплану СРСР з проханням виділити фонди на обладнання і напівватман для виробництва репродукторів [207]. Позитивне вирішення цих проблем дало змогу вже в 1945 р. виробити понад 38,7 тис. репродуктів, а в наступні роки збільшити їх виробництво: у 1946 р. – до 92,4 тис., у 1947 р. – до 98 тис., у 1948 р. – 100,1 тис. шт.

Одним із важливих напрямків виробничої діяльності місцевпрому залишалося виготовлення будівельних матеріалів для потреб господарського й житлового будівництва в регіонах. Однак саме ця підгалузь виявилася однією з найбільш проблемних упродовж 1943–1950 рр. Щорічно в ній не виконувалися плани виробництва, неповністю використовувалося обладнання, незадовільно прирощувалися потужності підприємств, низькою була продуктивність праці й високою – собівартість вироблених матеріалів.

Як у военний, так і післявоєнний час практично все виробництво основних будівельних матеріалів – цегли, черепиці й вапна – зосереджувалося на заводах і в цехах 250 районних промислових комбінатів, у тому числі на 157 невеликих цегляних заводах, які працювали сезонно, немеханізованих, з обмеженими потужностями виробництва. Про обсяги вироблених на них матеріалів свідчать дані таблиці 8 [208]:

Таблиця 8

Виробництво цегли, черепиці й вапна на підприємствах місцевпрому

Найменування матеріалу	Одиниця вимірювання	1940 р.	1944 р.	1945 р.	1946 р.	1947 р.	1948 р.	% до плану 1948 р.	1949 р.	% до плану 1949 р.	1950 р.	% до плану 1950 р.
		Цегла випалена	млн шт.	1,4	6,7	3,7	5,9	4,6	9,8	39,3	27,4	54,8
Черепиця	тис. шт.	219	690,8	293	178	328	592	19,7	1100	16,0	3070	30,7
Вапно	тис. т	3,2	8,8	7,1	10,2	8	8,7	48,3	22,3	63,5	52,4	104,8

Незначні обсяги виробництва і ручна праця, а також великі витрати на доставку палива, призводили до великої собівартості матеріалів й збитковості їх виробництва. Так, за середньої ціни в Україні на цеглу 135 крб. за тисячу штук її собівартість у райпромкомбінатах Миколаївської області сягала 244 крб., Кіровоградської – 406 крб., Тернопільської – 430 крб., Херсонської – 570 крб. Підприємства-виробники не одержували дотації на покриття збитків від виробництва цегли й не користувалися правом, наданим промисловій кооперації, здійснювати продаж 75 % виробленої продукції за цінами, затвердженими місцевими органами влади, відштовхуючись з собівартості продукції. В умовах збиткової роботи значної частини райпромкомбінатів збитковість виробництва цегли ще більше поглиблювала їх важкий фінансовий стан і гальмувала розвиток цієї галузі.

З метою подолання зазначених проблем й нарощування обсягів виробництва цегли на підприємствах місцевпрому в 1947 р. було освоєно випуск обладнання для механізації виготовлення цегли: механічні преси «Колгоспник» з нафтодвигуном 25 к.с. і ручні преси «Комсомолец». У 1948 р. районній промисловості вже було надано для механізації виробництва цегли й нарощування виробничих потужностей 27 пресів «Колгоспник» з 27 нафтодвигунами, з яких того року реалізовано було 6 пресів і 4 нафтодвигуни (постачання нафтодвигунів призупинили у зв'язку з рішенням Ради Міністрів УРСР про передачу їх МТС для молотіння зерна в колгоспах) і 8 пресів «Комсомолец» [209]. Недопоставка вказаного обладнання стала однією з причин того, що план виробництва у 1948 р. 25 млн шт. цегли [210] не був виконаний.

У відповідності з п'ятирічним планом на підприємствах райпромкомбінатів у 1949 р. виробництво цегли мало становити 50 млн шт., а в 1950 р. – 83 млн шт., черепиці – відповідно 7 і 10 млн шт. Для досягнення запланованого рішенням республіканського уряду Міністерство місцевої промисловості та його обласні управління зобов'язувалися приростити виробничі потужності та додатково виділити в 1948–1950 рр.

за рахунок власного виробництва 85 пресів «Комсомолец» і 15 нафтодвигунів, а також 92 000 м³ лісоматеріалів, 73 автотранспортні машини, 123 т бензину та інше обладнання і матеріали [211].

Однак це суттєво не вплинуло на стан виробництвом цегли і черепиці. Плани введення в дію нових виробничих потужностей виконати не вдалося, зокрема, за 1950 р. в дію було введено потужності лише на 1,5 млн шт. черепиці за плану 4 млн шт. Формування цегли на більшості виробництв здійснювалося вручну, оскільки з наявних там майже 40 формувальних пресів практично всі простоювали або взагалі не працювали. Низький рівень використання пресів став результатом відсутності підготовлених кадрів, поломок, браку електроенергії, неготовності сушильного господарства до прийняття великої кількості сирцю механічного формування та з інших причин. Із вже названих 250 районних промислових комбінатів, які виробляли цеглу, черепицю й вапно, лише 8 мали кільцеві печі. Одна з цих печей у Тернопільській області розташовувалася на відстані 28 км від залізниці, що ускладнювало вивезення виготовленої цегли. Побудована ще на початку 1949 р. у Букському райпромкомбінаті на Київщині кільцева піч не була освоєна навіть до кінця 1950 р., тоді як собівартість тисячі штук цегли на цьому підприємстві сягала 3873 крб. за відпускну ціну 323 крб. Унаслідок підприємство було нерентабельним [212]. І таких нерентабельних підприємств з виробництва цегли була більшість.

Об'єкти місцевпрому зовсім не виробляли безобпалюваної глініт-пісочної цегли, яка мала високу економічність у зв'язку зі значно меншими витратами палива, ніж при випалюванні звичайної цегли. Крім того, така цегла мала високу міцність, була простою у виготовленні й придатною для місцевого будівництва. Технологію виробництва цієї цегли ще в 1949 р. розробив Науково-дослідний інститут будівельних матеріалів Міністерства будівельних матеріалів УРСР, але цю технологію з різних причин не впроваджували й до кінця 1950 р. Наприклад, Київський облвиконком і обком компартії 11 липня 1949 р. ухвалили рішення про будівництво в колгоспах і структурах місцевпрому області 79 заводів з виробництва

глініт-пісочної безобпалювальної цегли. Однак це завдання не було виконане у зв'язку з тим, що обласне управління місцевої промисловості не організувало виробництво цієї цегли в райпромкомбінатах, а також тому, що проектні організації не розробили типові проекти заводів для її виробництва.

Таким чином, заходи щодо збільшення виробничих потужностей і обладнання механізмами цегельно-черепичних заводів у місцевпромі виконувалися незадовільно, а робота підприємств була пущена на самоплив. Міністерство і обласні органи влади не вживали належних заходів, спрямованих на покращення роботи підприємств, їх технічного обладнання й ліквідації систематичного невиконання планів. Відставання у виконанні планів виробництва будівельних матеріалів підприємствами місцевого галузі гальмували будівництво об'єктів господарського та соціального призначення в регіонах [213].

На підприємствах галузі у великому асортименті вироблялися товари широкого вжитку для потреб населення: чавунний, оцинкований, емалевий, металевий і гончарний посуд, столове приладдя, масляні, емалеві й сухі фарби та білила, скобельні вироби, гвіздки, вироби з пластмаси, мило господарське, сірники, дерев'яні бочки, корзини, коломазь, панчішно-шкарпеткові вироби, м'який та жорсткий шкіряний товар, упряж для тягла, мотузки, взуття та багато інших. Разом з тим, керівники багатьох підприємств, ганяючись за збільшенням валової продукції, грубо порушували встановлений асортимент, виконували план за рахунок менш трудомістких, але дорожчих виробів і менш необхідних споживачеві. Значна частина підприємств місцевої промисловості з року в рік не виконували плани з випуску товарів широкого вжитку.

Про асортимент та кількісні показники виробленої головної продукції на підприємствах місцевої промисловості УРСР у 1944–1948 рр. свідчать дані таблиці 9 [214].

Таблиця 9

Асортимент та кількість продукції виробленої на підприємствах місцевої промисловості УРСР у 1944–1948 рр.

Найменування виробу	Одиниця вимірювання	Вироблено в 1940 р.	Вироблено в 1944 р.	Вироблено в 1945 р.	Вироблено в 1946 р.	Вироблено в 1947 р.	Вироблено в 1948 р.	План на 1948 р.	% виконання плану на 1948 р.
I Металовироби									
Запасні частини до тракторів та сільсько-господарських машин	тис. крб.	5449	2052,8	3790,8	4567,1	4913	5281	3400	155,3
Прокат листа	т	7301	-	-	862	4004	8055**	7450	108,9
Верстати металообробні	шт.	-	894	813	433	1784	2253	1800	125,0
Верстати деревообробні	шт.	-	15	107	328	719	1326	1000	132,6
Гідротурбіни	шт.	12	-	1	47	590	-	-	-
Преси	шт.	-	16	81	513	790	417	350	119,1
Віялки	шт.	1089	-	577	-	141	1031	1700	60,6
Котли "Стрелія"	м ³	4131	-	-	606	2000	3600	3500	103,4
Радіатори	тис. м.	2,8	-	0,4	6,5	8	31,6	60	52,6
Фітинги	т	470	-	5,7	-	216	571	500	114,3
Саморізки	шт.	11000	12	54	634	1630	1757	2500	70,2
Бочки металеві	тис. шт.	105,6	0,865	5,0	-	39	98,8	55	179,5
Цистерни	тис. м ³	2617	25	320	-	21	57,8	46,6	123,5
Лампоги Галля	тис. пог. м.	105,8	9,4	28,8	74	62	91,1	90	101,1
Гвіздки	т	4157	693,7	633,8	1958	2494	3877	3500	110,8
Сокири	тис. шт.	698	0,7	13,2	54	82	193,6	150	129,1
Скобельні вироби	тис. крб.	4000	519,3	2166,8	-	8052	14519	12000	121,0
Посуд чавунний	т	137	6,9	9,8	26	47	1859	250	74,4
Посуд оцинкований	т	968	5,6	24,5	251	489	974,7	750	124,9
Посуд емалевий	т	502	10,7	53,2	119	156	295,3	320	92,3
Ліжка металеві	тис. шт.	183	19,7	24,4	52	125	180,8	200	90,3
Пічне литво	т	3213	599	736,5	-	28,36	4707	5000	94,1
Ложки металеві	тис. шт.	1027,8	986,1	1279,5	-	-	-	-	-
Видели	тис. шт.	689,5	85,5	77,5	113	708	1330	1700	78,2
Ножі столові	тис. шт.	-	-	7,8	5	171	237,2	500	49,4
Ножі садові	тис. шт.	69	0,52	4,1	-	9	44,8	35	128,0
Ножі окуліровочні	тис. шт.	-	0,08	0,014	-	-	-	-	-
Сікатори	тис. шт.	-	14,7	12,8	-	10	48	40	120,0
Ваги столові	тис. шт.	54,5	-	0,36	5,412	40	91,5	70	91,5
Друкарські машинки	шт.	577	-	-	19	506	3480	2000	174,0
Репродуктори	тис. шт.	-	-	38,72	92,4	98	100,1	100	100,1
Електричні ліхтарі	тис. шт.	-	-	45,7	-	-	-	-	-
Електричні батареї	тис. шт.	-	-	638,7	-	-	-	-	-
Лопати металеві	тис. шт.	2288	121,9	217,2	-	876	2503	1800	138,9
Сапи	тис. шт.	-	76,3	2,7*	-	-	-	-	-
Відра господарські	тис. шт.	-	34,5	0,3*	-	-	-	-	-
Стальне литво	т	-	-	-	-	-	9,1	150	6,0
Нафтодвигуни	шт.	-	-	-	-	75	220	130	169,0
Палки маятникові та стрічкові	шт.	-	-	-	-	101	251	225	111,6
Молоти «Аякс»	шт.	-	-	-	-	4	71	60	135,0
Вітродвигуни	шт.	-	-	-	-	-	260	250	104,0
Насоси „Рекорд»	шт.	-	-	-	-	2420	9697	8000	120,8
Підкови	тис. шт.	-	-	-	-	117	541	600	90,3
Ножі для цукрового бурка	тис. шт.	-	-	-	-	123	145	150	96,5

Продовження таблиці 9

Ліхтари «Лепюча миша»	тис. шт.	-	-	-	-	11,3	50	22,6	
Ланцюги «Еварта»	компл.	-	-	-	-	114	210	54,3	
Сита для комбайнів	тис. м	-	-	-	-	45	146,2	120	122,0
Бачки «Еварика»	шт.	-	-	-	-	2508	2000	125,4	
Шурули	т	-	-	-	-	52	105,6	100	105,8
Бідони	тис. шт.	-	-	-	-	26	35	35	101,3
Ухвалі	т	-	-	-	-	10	71,2	80	89,0
Цідляки-фільтри	тис. шт.	-	-	-	-	10	10	100,0	
Молокоміри	тис. шт.	-	-	-	-	1	10	10,0	
Ковші елеваторні	тис. шт.	-	-	-	-	15,2	15	101,3	
Ваги товарні	шт.	-	-	-	-	3040	5850	7000	84,0
Гіри чавунні літні	т	-	-	-	-	132	228,5	5000	45,7
Вогнегасники	тис. шт.	-	-	-	-	15	54,7	35	159,0
Терпуги	двоім	-	-	-	-	1106	4145	3000	138,0
Посуд алюмінієвий штампований	т	-	-	-	-	212	156,7	300	52,2
Посуд алюмінієвий литий	т	-	-	-	-	378	1000	900	111,1
М'язорубки	шт.	-	-	-	-	1720	18000	9,5	
Лампи газові	тис. шт.	-	-	-	-	147	247,8	500	49,4
Ковзани	тис. пар	-	-	-	-	81	50	162,0	
Радіоприймачі лампові	шт.	-	-	-	-	301	2301	3000	76,7
Радіоприймачі детекторні	тис. шт.	-	-	-	-	17,1	40	42,7	
Осі	тис. шт.	-	-	-	-	144	249,6	230	108,5
Культиватори кінні	тис. шт.	-	-	-	-	24	11,6	12	96,6

II Обозобудування

Вози та ходи	тис. шт.	35,7	10,9	18,9	40,4	56	99,4	100	99,3
Втулки до возів	т	1253	85,5	3,42*	-	1026	1508	1500	100,5

III Хімтовари

Фарби масляні	т	5335	173,2	1093	-	1766	2933	2300	127,5
Фарби смалеві	т	3704	-	289,5	-	1170	1780	1500	118,5
Фарби сухі	т	21231	1879,7	5178,4	-	4809	8050	10000	80,5
Білила цинкові сухі	т	1811	-	24,7	-	123	413	650	63,4
Набивки різні	т	1186	256,3	612,1	-	760	987	950	104,0
Кліпери	т	95	35,8	56,7	-	-	-	-	-
Мило господарське	т	-	272,6	274,2	279	511	487	600	81,2
Ультрамарин	т	-	-	-	-	35	161	160	100,5
Параніт	т	-	-	-	-	116	987	950	104,0
Вироби із пластмаси велього:	тис. шт.	-	-	-	-	1680	2180	3200	68,2
(у т.ч. меблева фурнітура у т.ч. деталі до електроапаратів)	тис. шт.	-	-	-	-	71	1040	637	61,3
Галаліт	т	-	-	-	-	150	172,8	150	115,2
Колісна мазь	т	-	-	-	-	808	1564	1300	120,3
Вуглекислота	т	-	-	-	-	-	75,4	75	100,5

IV Фарфорово-фаянсові вироби

Фарфорово-фаянсовий посуд	тис. шт.	77219	7714,4	10267	-	24473	43537	40000	108,9
Медичний фаянс	тис. шт.	175	-	10,5	-	28	126	120	105,0
Будівельний фаянс	тис. шт.	-	-	1,63	-	2600	8240	8000	102,9

V Культтовари та галантерея

Олівці	млн. шт.	80	1,9	3,4	9,1	28	55,6	50	111,2
Авторучки	тис. шт.	1063	20,2	131,1	-	20	39	50	77,9
Пера учнівські	тис. шт.	6995	7000	6833,3	-	319000	379000	600000	63,0
Іграшки	тис. крб.	6234	-	2678	-	-	-	-	-

Продовження таблиці 9

Гудзики різні	тис. шт.	-	8811,6	2025,8	-	-	-	-	-
Гудзики галодитові	млн. шт.	460,4	5,3	-	-	573	801	600	133,4
Гребінці	тис. шт.	7783	39,4	19,7*	-	-	-	-	-
Павільно-карпеткові вироби	тис. пар	-	-	-	-	63,1	6,5	10	10,3
VI Музичні інструменти									
Піаніно	шт.	3559	29	101	281	1079	732	2000	54,0
Щепкові музичні інструменти	тис. шт.	477	0,5	3,6	16,81	51	110	110	100,0
Гармонії та баяни	тис. шт.	30,5	0,016	1,1	3,43	15	22,2	20	111,5
Духові інструменти	шт.	3032	-	100	-	2527	4855	3500	138,7
Скрипки	шт.	-	-	-	-	1010	2846	2500	113,8
Патетофи	шт.	-	-	-	-	-	3513	2500	140,5
VII Шкіро-взуттєві вироби									
Сиром'яті	т	-	132,2	78,6	-	-	-	-	-
М'який шкіряний товар	тис. дкм	-	5392,7	4773,6	7398	10486	10625	17000	62,5
Жорсткий шкіряний товар	т	-	94,9	52	78	125	76,7	70	109,5
Упряж для тягла	тис. комп.	-	13,9	8,6	-	12	1630	3000	54,4
Взуття нове	тис. пар	-	149,5	351,2	525	551	478	700	68,3
Ремонт взуття	тис. пар	-	819,5	160,8*	-	1792	480	700	68,5
VIII Валяльно-войлочні вироби та тканини									
Валянки	тис. пар	-	10	14,9	28	20	15,3	25	61,2
Мотузка господарська	т	-	-	-	-	87	30,9	45	68,6
IX Дерев'яні вироби									
Бочки дерев'яні	тис. б/ц	32,8	53	50,2	-	-	-	-	-
Корзини	шт.	-	167563	8222	-	-	-	-	-
Заготівля та винищ ділової деревини	тис. м ³	-	-	-	-	102	143,4	198,3	72,3
Сірники	тис. кор.	-	791,7	113,3*	-	-	-	-	-
X Селікатно-керамічні вироби									
Гончарний посуд	тис. дкл.	267	363,3	501	-	-	-	-	-
XI Будівельні матеріали									
Цегла випалена	млн. шт.	1,4	6,7	3,7	5,88	4,6	9,8	25,0	39,3
Черепиця	тис. шт.	219	690,8	293	178	328	592	3000	19,7
Вапно	тис. т	3,2	8,8	7,1	10,25	8	8,7	18	48,3
XII Паливо									
Кам'яне вугілля	тис. т	34,5	65,5	61,1	68,7	48	43,9	120	36,6
Торф	тис. т	46,9	45,5	38,1	-	85	73,0	91,8	79,5

* – показники лише за січень-тотий 1945 р.

** – у тому числі прокат кольорового металу

Наведені в таблиці показники та висновки в офіційних державних документах свідчать, що вже в 1948 р. із 59 найголовніших виробів по 15 було досягнуто рівня плану 1950 р., по 10 виробам – рівня 1949 р. До них відносилися: металоріжучі та металообробні верстати, прокат листового металу, скобельні вироби, литий та оцинкований посуд, репродуктори, настільні ваги, гвіздки та ін. Водночас виробництво значного асортименту

менту виробів відставало від завдань п'ятирічного плану, а саме: сталю литва, тракторів, будівельних матеріалів, посуду алюмінієвого штампованого, посуду чавунного, виделок, ножів столових, м'ясорубок, ліхтарів, ланцюгів «Еварта», гир чавунних, радіоприймачів лампових і детекторних, піаніно, перучнівських, упряжі для тягла та інших [215].

Поряд з цим у роботі галузі спостерігалися й інші серйозні недоліки. Найбільшим з них була низька якість частини виробленої продукції, насамперед, це стосувалося виробництва товарів широкого вжитку. Концентрована оцінка цього явища викладена у постанові Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 19 червня 1945 р. «Про поліпшення якості товарів широкого вжитку, що виробляються харчовою, м'ясомолочною, легкою та місцевою промисловістю, промисловою кооперацією і кооперацією інвалідів». У ній зазначалося, що «на підприємствах місцевої промисловості мали місце факти масового випуску виробів широкого вжитку зовсім низької якості і – в ряді випадків – непридатних до вжитку. Так, наприклад, Сталінський облмісцевпром випустив: а) сірники, зовсім непридатні до вжитку; б) кухлі з глини без фрити, з товщиною стінки до 10 мм; в) м'які іграшки низької якості. Харківський облмісцевпром випустив: а) авторучки низької якості (чорнило протікає, перо термічно не оброблене); б) панчохи, зв'язані з поганої нитки, неправильної форми і невизначеного кольору. Чернігівський облмісцевпром випустив: а) ложки низької якості (неправильної форми, погано оброблені, не зняті задири); б) глиняні іграшки дуже важкі й безформні. Миколаївський облмісцевпром виготовив ложки, миски й посуд з іржавого заліза, а Київський завод «Електроліхтар» – партію недоброякісних ліхтарів.

...На більшості підприємств не налагодили належного контролю за якістю товарів широкого вжитку. На багато виробів не існувало затверджених технічних умов і зразків. Вироби, що випускалися, як правило, не мали фабричної марки. На підприємствах допускалася практика випуску недоброякісної, нестандартної, а іноді й некомплектної продукції.

Незадовільний стан якості вироблених товарів широкого вжитку став наслідком того, що господарські, радянські і партійні організації областей України не надавали серйозного значення випускові якісних товарів ширвжитку, не встановили суворого контролю за їх виробництвом. Народний комісаріат торгівлі УРСР і органи на місцях у зв'язку з недостатнім надходженням у торговельну мережу товарів ширвжитку не проявляли вимогливості до їх якості, не встановили якісного контролю за продукцією, що надходила у торговельну мережу, і не застосовували санкцій до підприємств, які випускали на ринок браковані товари.

Органи прокуратури на місцях не здійснювали контролю за проведенням у життя Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 липня 1940 р. «Про відповідальність за випуск недоброякісної продукції» і не притягали до відповідальності осіб, винних у виробленні бракованих товарів [216].

Виходячи з наведеного, Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У заборонили з 1 жовтня 1945 р. підприємствам місцевої промисловості, що виготовляли товари широкого вжитку, випуск продукції без затверджених технічних умов і зразків та без маркування. Було встановлено, що технічні умови і зразки (еталони) товарів широкого вжитку, що випускалися підприємствами республіканської підлеглості, затверджуються спеціально створеною Урядовою комісією, а технічні умови і зразки (еталони) товарів широкого вжитку, що виготовлялися підприємствами обласної і районної підлеглості – обласними комісіями, створеними виконавчими комітетами обласних Рад і обласними комітетами КП(б)У [217].

На виконання зазначеної постанови Наркомат місцевої промисловості розробив і надіслав на підприємства біля 200 типових технічних умов на вироби широкого вжитку масового виробництва. На підприємствах галузі були відновлені відділи технічного контролю, а на дрібних виробництвах – виділені контролери якості продукції, переглянуто асортимент виробів широкого вжитку, знято з виробництва неякісну продукцію і ту, що не мала пошиту, здійснено заходи з підготовки без відриву від виробництва робітничих кадрів і підвищення кваліфікації робітників, майстрів, майстрів технічного контролю і якості продукції.

Звичайно, що вжиті заходи щодо поліпшення якості вироблених товарів на підприємствах місцевпрому стосувалися й продукції виробничого призначення й загалом давали позитивні результати. Однак у повному обсязі проблема якості продукції розв'язана так і не була, вона й надалі залишалася однією з найважливіших у роботі галузі. Втрати від браку й зниження сортності продукції щорічно були доволі великими, зокрема в 1948 р. вони становили понад 11 млн крб. [218].

Актуальним було питання економії палива на підприємствах місцевпрому. У постанові Ради Міністрів УРСР від 15 липня 1947 р. «Про економію палива в республіканському та місцевому господарстві УРСР і преміювання робітників та інженерно-технічних працівників за економне витрачання палива й тепло- і електроенергії» зазначалося, що на багатьох підприємствах мають місце значні перевитрати палива та електроенергії. Це повною мірою стосувалося й підприємств місцевої промисловості. Наприклад, фактичні витрати палива в 1946 році по Ворошиловградській області на випалювання цегли становили 480 кг на 1000 цеглин при нормі в 200 кг; на випалювання черепиці 1150 кг за норми 200 кг; на випалювання гіпсу – 302 кг за норми 120 кг. На більшості підприємств недостатньо були опрацьовані норми витрат палива та електроенергії для кожного агрегату, не проводилося преміювання робітників та інженерно-технічних працівників за економне витрачання палива, тепла та електроенергії.

Вказаною постановою Рада Міністрів УРСР затвердила на 1947 рік норми витрачання палива та електроенергії по міністерствах та галузях промисловості, а також зобов'язала опрацювати та затвердити норми витрачання тепло- і електроенергії, передбачивши зниження в 1947 р. норм витрачання палива та електроенергії не менш як на 5 % проти фактичних витрат за 1946 р. Винних у перепалюванні та безгосподарному витрачанні палива мали притягати до адміністративної та судової відповідальності, а за економне витрачання палива, теплової та електричної енергії на підприємствах, агрегатах, електростанціях, у цехах запровадити систему преміювання робітників та інженерно-технічних працівників [219].

Одночасно з виробництвом продукції виробничого призначення та товарів широкого вжитку підприємства місцевої промисловості виконували ще одну надзвичайно важливу функцію – здійснювали обслуговування населення метало- побутовим ремонтом, індпошивом та ремонтом одягу й взуття. Послуги населенню міст і сіл надавали районні та міські промислові комбінати, поєднуючи цю роботу з виробництвом товарів широкого вжитку.

Ще до війни в системі Наркомату місцевої промисловості УРСР функціонувало 439 районних та міських промкомбінатів, у складі яких діяло 1978 цехів, майстерень і виробництв. У 1940 р. вони надали послуг та виробили продукції на суму 119,4 млн крб., що становило 18 % від загальної вартості виготовленої галуззю продукції [220]. Це свідчило про те, що промисловість районного рівня була потужним сектором виробництва різноманітних товарів широкого вжитку та обслуговування потреб населення в різних регіонах України. Війна перервала розвиток районної промисловості. Більшість промкомбінатів та їхніх виробничих підрозділів під час окупації зазнали майже суцільного руйнування та пограбування.

У визволених від загарбників регіонах республіки партійні та радянські органи влади відразу ж вживали заходів щодо відбудови та відновлення роботи промкомбінатів. Їхніми зусиллями вирішувалися питання організації відбудовних робіт, забезпечення будівельними матеріалами та обладнанням, робочою силою та інженерно-технічними працівниками. У стислі терміни, переважно членами трудових колективів промкомбінатів, ремонтувалися або зводилися наново виробничі приміщення, розшукувалося, ремонтувалося та монтувалося вціліле устаткування.

Саме завдяки поєднанню цілеспрямованої роботи місцевих органів влади та трудового ентузіазму робітників на визволеній території республіки вже впродовж 1943–1944 рр. було створено розгалужену мережу підпорядкованих Наркомату місцевої промисловості УРСР промкомбінатів, яка значно перевершувала довоєнну. На кінець 1944 р. функціонувало 677 промкомбінатів, у складі яких нараховувалося 6543 підприємства, цехи, майстерні та виробництва, які безпосередньо

обслуговували потреби населення. Зокрема, 2013 майстерень здійснювали пошиття та ремонт одягу й взуття, 661 майстерня – ремонт металовиробів, 309 майстерень виготовляли та ремонтували вози й ходи до них та інше устаткування й облаштування для гужового транспорту (85 майстерень займалися виготовленням, а 224 – ремонтом); працювали також 395 деревообробних і бондарних цехів, 127 гончарних майстерень і 800 млинів та олійниць [221]. У загальному випуску продукції місцевою промисловістю республіки за 1944 р. на суму 188,3 млн крб. частка районної промисловості сягала 130 млн. крб., тобто 70 %. До того ж цей обсяг випущеної продукції був досягнутий за незначного використання нового устаткування та дефіцитної в умовах війни фондової сировини [222].

Значні позитивні результати у справі відродження та подальшого розвитку системи промкомбінатів були досягнуті у 1945 р. До кінця цього року кількість відбудованих і заново організованих районних та міських промкомбінатів зростає до 780 [223], помітно зміцніла їхня матеріально-технічна база, зростає забезпеченість новим технологічним устаткуванням, трудові колективи поповнилися кваліфікованими робітничими та інженерно-технічними кадрами. Це дало змогу значно розширити обсяги та асортимент виробленої продукції та наданих послуг, підвищити їхню якість.

В 1943–1945 рр. найуспішніше розвивалася районна промисловість у областях, які були визволені від окупантів у 1943 р., зокрема, у Сталінській, Запорізькій, Київській та ряді інших, а також у столиці. Так, у Сталінській області було створено 43 потужних промкомбінати, які об'єднували 617 підприємств, майстерень, цехів та виробництв, тоді як до війни їх було відповідно 26 і 90. Вони виробляли продукцію 250 найменувань. Швидкими темпами зростало гончарне та шкірообробне виробництво, виготовлення бочок, виробів із металу, репродукторів, ремонт та виробництво взуття, зброї, ремонт возів. За короткі терміни було збудовано й введено в дію такі специфічні підприємства, як завод з виробництва охри, потужність якого становила 5 т продукції за добу, завод рідкого скла, завод високоміцного гіпсу та інші [224]. У Київській області було створено 50 комбінатів, у складі яких функціо-

нувало 645 підприємств і майстерень, тоді як до війни їх налічувалося відповідно 23 і 62. Серед кращих в області вважався Таращанський райпромкомбінат, який випустив у 1944 р. продукції на 1 млн крб. та Уманський райпромкомбінат, у складі якого успішно функціонував обозобудівний завод, меблева фабрика, виробництва з випуску комплектів зброї, гончарного посуду та інші [225]. У Запорізькій області було створено 25 промкомбінатів з 347 майстернями, цехами та виробництвами, тоді як до війни їх було відповідно 17 і 56. Поряд з масовим випуском товарів широкого вжитку райпромкомбінати області виробляли нафтодвигуни, залізні ходи до возів (що було особливо важливим у безлісній області), хром-пик та іншу дефіцитну продукцію [226]. У Києві функціонувало 10 райпромкомбінатів, у складі яких нараховувалося 208 різних підприємств і майстерень. У 1944 р. вони випустили продукції на 18,8 млн. крб., що перевищувало обсяг продукції виробленої окремими республіканськими трестами [227].

Однак у регіонах, визволених від загарбників у 1944 р., результати роботи промкомбінатів не були однозначними. Це можна проілюструвати на прикладі Вінницької області. У постанові бюро Вінницького обкому КП(б)У від 19 жовтня 1944 р. «Про роботу місцевої промисловості області» зазначалося, що станом на 1 жовтня 1944 р. в області було відновлено і організовано 33 районні й міські промкомбінати, які виробляли до 400 найменувань предметів широкого вжитку і мали розгалужену мережу майстерень побутового обслуговування населення. За квітень–вересень 1944 р. райпромкомбінати виробили готової продукції з місцевих матеріалів і сировини на суму 1033 тис. крб., тоді як вся місцева промисловість області виробила продукції за цей же період на суму 1438 тис. крб. Водночас райпромкомбінати області не виконували виробничих планів випуску найбільш необхідних предметів та товарів для задоволення запитів і потреб колгоспів і населення. План III кварталу 1944 р. з виробництва возів був виконаний лише на 72 %, ободів – на 40 %, бочкотари – на 48,7 %, коломазі – на 24 %, будівельної цегли – на 47 %, мила господарського – на 18,7 %, взуття для дітей-школярів – на 23 %. Райпромкомбінати не організували виробництво меблів, шкільних парт, класних

дошок, дитячих іграшок, предметів господарського домашнього вжитку: сокир, граблів, сап, лопат, пічного литва та іншого. Причинами такого стану були: недоліки в організації виробничого процесу, незадовільне постачання промкомбінатам необхідних матеріалів, устаткування та інструментів, недостатня увага до використання місцевих матеріалів та сировини, неосвоєння виділених асигнувань на розвиток промкомбінатів. Із наданого промкомбінатам на 1944 р. кредиту на капітальне будівництво та розвиток виробництва у сумі 1 млн крб. не було освоєно жодного карбованця [228].

Подібні недоліки в різній мірі мали місце й у роботі значної частини промкомбінатів усіх областей України. Поширеними недоліками в роботі промкомбінатів також слід вважати недостатню механізацію праці в дрібних майстернях, низьку якість окремих видів виробленої продукції та наданих послуг, реалізацію виробленої продукції окремим особам безпосередньо з виробництва, а не через торгівельні організації, що призводило до розбазарювання дефіцитних товарів та зловживань, завищення вартості товарів та оплати за надані послуги, привласнення коштів працівниками майстерень унаслідок безконтрольності, погано налагоджений облік та відсутність прейскурантів цін і квитанцій [229].

Подальший процес повоєнного відродження та розвитку системи промкомбінатів здійснювався на засадах, визначених Законом «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.», ухваленим Восьмою сесією Верховної Ради УРСР 30 серпня 1946 р. Зокрема ставилося завдання: зміцнити й розширити районну промисловість; збільшити мережу майстерень для побутового обслуговування, ремонту й пошиву взуття і одягу, а також виготовлення та ремонту меблів і домашнього інвентарю; рішуче покращити якість і асортимент виробленої продукції промкомбінатів, механізувати виробничі процеси її виготовлення, широко використовувати у виробництві місцеву сировину, знизити собівартість товарів тощо [230].

Лише за січень–липень 1946 р. було відновлено й налагоджено роботу ще 53 районних та міських промкомбінатів, а в їхньому складі – 1156 майстерень, цехів і виробництв. Таким

чином, загальна кількість діючих промкомбінатів становила 883, тобто збільшилася на 444 у порівнянні з 1941 р. [231]. У наступні роки кількість промкомбінатів зростає ще більше. Однак у 1949–1950 рр., у зв'язку з проведенням заходів щодо ліквідації частини нерентабельних підприємств через слабку технічну оснащеність й відсутність місцевої сировинної бази та спеціалізації й концентрації низки підприємств обласного та районного підпорядкування, кількість промислових комбінатів зменшилася. На кінець 1949 р. у складі галузі функціонувало 603 промислові комбінати, а в 1950 р. – 551 [232].

Однак таке зменшення кількості промислових комбінатів, а також цехів, майстерень та виробництв у їхньому складі, не позначилося на їхній загальній виробничій потужності, яка наприкінці четвертої п'ятирічки значно перевищувала довоєнний рівень.

Введення в дію районних та міських промислових комбінатів та нарощування їхніх виробничих потужностей забезпечувало зростання обсягів виробництва продукції та надання послуг населенню. У 1948 р. районні та міські промислові комбінати разом з підприємствами обласного підпорядкування виробили валової продукції та надали послуг населенню на суму 416,7 млн крб. (тоді як всі підприємства системи Міністерства місцевої промисловості УРСР – на 718,4 млн крб.), виконавши річне планове завдання на 103,7% й досягнувши зростання обсягів виробництва продукції та надання послуг мешканцям міст і сіл порівняно з 1947 р. на 29,6% [233].

У 1946–1950 рр. у системі промислових комбінатів були створені нові виробничі лінії з виготовлення товарів широкого вжитку, металевого та гончарного посуду, інвентарю, упряжі, освітлювальних та опалювальних приладів, обладнання та виробів для житлово-комунальних потреб, валяльно-повстяних та шкіряних виробів, бочко-тари, обозу, дерев'яних виробів та меблів. Щорічно збільшувалася номенклатура виробів, покращувалася їхня якість. Впроваджувалися нові технічні й технологічні рішення, що прискорювали виробничий процес і покращували якість товарів. Значно розширився асортимент послуг з обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індпошивом та ремонтом одягу й взуття. Майстерні

промкомбінатів виготовляли та ремонтували одяг і взуття для інвалідів війни та дітей-сиріт.

Водночас результати функціонування районної промисловості в 1946–1948 рр. свідчили, що в її виробничій діяльності мали місце серйозні недоліки. Значна частина промкомбінатів не виконувала плани виробництва продукції. Поряд з міцними районними і міськими промисловими комбінатами існували ще малопотужні, які за великої кількості малих цехів і майстерень виробляли продукцію в обмежених обсягах. Так, за перше півріччя 1947 р. у Кам'янець-Подільській області з 36 райпромкомбінатів 9, а у Вінницькій області з 44 райпромкомбінатів 7 виробили продукції менше, ніж на 10 тис крб. Подібне мало місце й в інших областях. Технічна база підприємств районної промисловості залишалася ще дуже слабкою, багато виробництв не були забезпечені в достатній мірі навіть найпростішим обладнанням та інструментами, більшість виробничих процесів здійснювалося вручну. Це призвело до невідповідності між зростанням числа зайнятих робітників у районній промисловості й розміром виробленої продукції й, отже, до низької продуктивності праці. У порівнянні з довоєнним рівнем продуктивність праці в системі промкомбінатів у 1947 р. становила 65,5 % [234]. Поширеним явищем залишалася систематичне невиконання норм виробітку робітниками промкомбінатів. Наприклад, у січні 1949 р. у республіці не виконали норми виробітку 31,9 % робітників (на підприємствах республіканського підпорядкування таких було 5,2 %, обласного підпорядкування – 14,4 %). А в окремих областях відсоток робітників районних промкомбінатів, які не виконали норми виробітку, виявився ще вищим у Кам'янець-Подільській – 84 %, Станіславській – 72 %, Чернігівській – 67 %, Полтавській – 61 %, Сумській – 59 %, Миколаївській – 58 %, Кіровоградській – 53 % [235].

На виробничій діяльності промислових комбінатів та їхніх структурних підрозділів негативно позначилися чинники, пов'язані з недостатнім фінансуванням та відсутністю обігових коштів, нестачею фондової сировини й матеріалів, кваліфікованих інженерно-технічних й робітничих кадрів, їх великою плінністю, часом низькою кваліфікацією керівників комбі-

натів тощо. Організаційно-господарська слабкість, низька продуктивність праці, неспівмірно високі накладні витрати в значній частині райпромкомбінатів стали основною причиною високої собівартості продукції, виробленої районною промисловістю. Багато промкомбінатів працювали у збиток. Так, 40 % райпромкомбінатів закінчили 1946 р. зі збитками на загальну суму 13,5 млн крб. [236]. У наступні роки ситуація суттєво не покращилася.

Місцевпром займав важливе місце у вирішенні такої важливої проблеми, як соціальна реадaptaція інвалідів війни. Хоча переважна більшість інвалідів працевлаштувалася на підприємствах та в артілях Інкоопспілки, чимало їх працювало на підприємствах місцевпрому. На кінець 1945 р. на підприємствах тресту «Обозобудування» було працевлаштовано 28 інвалідів, «Укрфарфорофаянс» – 61, «Укрмузпром» – 32, «Укрлакофарба» – 28, «Укравтогенпром» – 22, «Укрпластмас» – 14. Інваліди були забезпечені житлом, харчуванням у їдальнях, додатковими продуктами з підсобних господарств, інваліди-одинаки – гуртожитками [237]. Надалі кількість працюючих інвалідів на підприємствах галузі значно збільшилася. Зокрема багато інвалідів працювало в системі міських і районних промислових комбінатів.

Місцевпром долучився і до такої складної справи, як забезпечення скалічених людей протезами та засобами пересування. На виконання постанови ЦК КП(б)У від 31 жовтня 1945 р. «Про заходи покращення протезування, працевлаштування, виробничого навчання й медичного обслуговування інвалідів Вітчизняної війни» згідно з наказом НКМП УРСР від 18 листопада 1945 р. у тресті «Металоширвжиток», Чернівецькому й Сталінському облмісцевпромах та на заводах ім. Письменного, «Емальпосуд», «Ланцюги Галля» Київського міськмісцевпрому в максимально стислі терміни організували виробництво протезів та деталей до них. Підприємствам для цього було виділено додаткове обладнання та матеріали [238].

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 2 січня 1946 р. «Про виробництво протезних колясок для інвалідів Великої Вітчизняної війни» на Міністерство місцевої промисловості покладалося завдання організувати виробництво

200 протезних колясок. Оскільки можливостей для розміщення такого трудомісткого виробу на підприємствах місцевпрому не було, Міністерство доручило Київському міськ-місцевпрому організувати спеціальний завод з виробництва колясок на Подільському РПК № 1, виділивши для цього приміщення та 25 одиниць обладнання. Паралельно з підготовкою приміщення і монтуванням обладнання на інших підприємствах (заводи «Ланцюги Галля», «Ковкий чавун» та ін.) в порядку кооперації були розміщені наряди на виготовлення окремих деталей. Однак у процесі підготовки до збирання колясок виявилось, що надана експериментальними майстернями технічна документація на виготовлення колясок мала конструктивні недоліки, не випробувані на дослідних зразках. Вимушене нове проектування коляски, а також не вирішені до кінця проблеми фінансування, поставок коліс й інших велосдеталей у необхідній кількості з Харківського велозаводу перешкоджали виконанню завдання у повному обсязі [239].

А згідно Постанови Ради Міністрів СРСР від 20 березня 1947 р. Міністерство місцевої промисловості УРСР зобов'язувалося забезпечити виготовлення 400 шт. протезних колясок для інвалідів війни. Воно було виконане. Водночас, у листі заступника Міністра місцевої промисловості УРСР А. Хрустальова до Ради Міністрів СРСР від 31 грудня 1947 р., повідомлялося, що підприємства галузі могли виготовити більшу їх кількість, однак цьому завадила відсутність велосипедних деталей і нарядів на них. На підприємствах були наявними ще 150 комплектів деталей колясок, неукомплектованих велосипедними деталями [240].

У III кварталі 1945 р. у системі місцевпрому було організовано 19 майстерень з пошиття й ремонту одягу та 17 майстерень з пошиття й ремонту взуття офіцерам-інвалідам війни, які були забезпечені необхідною сировиною, матеріалами і робочою силою. З часом кількість таких майстерень значно збільшилася. В усіх лазнях і перукарнях системи місцевпрому здійснювалося позачергове обслуговування інвалідів офіцерського складу I і II груп, а у великих містах при лазнях виділялися окремі кімнати з спеціальним обслугову-

ванням, здійснювалося обслуговування перукарями вдома інвалідів з важкими формами інвалідності [241].

У завершальні роки п'ятирічки в основних підгалузях місцевої промисловості – металообробній і хімічній – було розроблено й упроваджено низку нових технологічних процесів: автоматичне зварювання, відцентровий розлив металу, використання операційних верстатів у виробництві деталей та запасних частин до сільськогосподарських машин, застосування селенових випрямувачів замість низьковольтних генераторів (для трансформації змінного струму на постійний при покритті металів – цинкуванні, хромуванні), переведення автомобілів та двигунів внутрішнього згорання на природний газ [242]. Серед впроваджених нових технологій також стали виробництво литва під тиском на Дніпропетровському заводі «Дніпромет» і Подільському райпромкомбінаті № 2 у м. Києві; відлив у кокілях виробів із алюмінію на Шепетівському ливарно-механічному заводі, Дніпропетровському, Одеському і Харківському міськпромкомбінатах, Подільському № 2 і Києво-Святошинському райпромкомбінатах м. Києва; термічна обробка деталей струмом високої частоти на заводах «Ланцюги Галля», інструментальному й друкарських машин у Києві, Харківському заводі «Авторучка», Корсунському та Проскурівському верстатобудівних заводах та застосування цієї технологічної операції при сушінні деревини на Київському музичному комбінаті, Слов'янській олівцевій фабриці й Павлоградському обозобудівному заводі; гаряче фрезерування в обробці осей на обозобудівних заводах; анодне оксидування і фарбування алюмінію у виробництві настільних ламп, люстр, бра, карнизів, вішалок на Львівському електроарматурному заводі й Подільському райпромкомбінаті № 2 у Києві; блискуче нікелювання друкарських машинок і телефонів на Київському заводі друкарських машин, духових інструментів на Київському музичному комбінаті й деталей гармоній на Житомирській і Харківській музичних фабриках; електрополірування у виробництві столового приладдя та безлігатурна плавка кольорових металів на заводах столового приладдя ім. Держинського у Києві та ім. Шевченка у Червоноармійську; декоративне й зносостійке хромування у

виробництві пресформ на заводах «Харпластмас» і друкарських машин у Києві; заміна бронзи антифрикційним чавуном у виробництві верстатів і машин на Корсунському, Кам'янець-Подільському, Проскурівському верстатобудівних заводах і Львівському заводі пресів [243]. Ці заходи сприяли прискоренню процесу відбудови та нарощування потенціалу галузі, збільшенню випуску промислової продукції, зниженню її собівартості, покращенню умов праці та інше.

Разом з тим у справі впровадження нових технологічних процесів існувало чимало проблем і недоліків. Так, часткове освоєння на одному з найбільших підприємств галузі – заводі «Ковкий чавун» (с. Верхня Хортиця) – удосконаленої технології виробництва ковкого чавуну дало позитивні результати й дещо зменшило тривалість циклу в томленні чавуну. Однак, на заводі продовжувалася кустарщина в приготуванні земляних форм, недостатньо використовувалися наявні пневматичні формувальні машини, не впроваджувався дуплекс-процес у виробництві ковкого чавуну і не механізувалося його виробництво. Незважаючи на великий обсяг виробництва масових знарядь, не було впроваджено й ливарний конвейер, хоча кошти для цього заводу в 1948 р. асигнували. Водночас застосування передової технології у виробництві ковкого чавуну, яка вже використовувалася на кількох споріднених підприємствах СРСР, забезпечило б скорочення тривалості виробничого циклу не менше, ніж у 2 рази. Ситуація ж на інших, дрібніших, технічно менш оснащених підприємствах була ще гіршою.

Повільно впроваджувалося кокільне литво кольорових металів у виробництві товарів широкого споживання. При масовому виробництві відлив їх у металевих кокілях замість земляних форм давав значний ефект, оскільки усував процес землеприготування, формування виробів, зменшував витрати металу на 30–40 %. У системі місцевпрому в 1948 р. литий алюмінієвий посуд виготовляли понад 100 підприємств, при цьому багато з них у значних обсягах, а кокільний відлив застосовувався лише на кількох підприємствах. Тому широке впровадження кокільного відливу виробів було одним з найважливіших, першочергових завдань металообробних

підприємств. Навіть за умови роботи на діючому обладнанні це давало змогу підвищити продуктивність праці не менше, ніж у 1,5–2 рази, а за умови оновлення устаткування – ще більше.

Багатообіцяючі перспективи пов'язувалися з широким застосуванням установок для сушіння деревини струмом високої частоти в музичній промисловості й обробці металу, адже час сушіння скорочувався в десятки разів. Термічна обробка металу давала можливість не лише покращити якість, а й проводити обробку в потоковій лінії без перерви виробничого процесу. Анодно-механічне й електро-ерозійне (іскорне) різання металу і гостріння інструментів звільняло від необхідності застосування вкрай дефіцитних високоякісних абразивів, прискорювало процес різання бездефіцитних інструментів. Однак упровадження цих технологій здійснювалося в недостатніх обсягах. Повільно впроваджувалися й нові прогресивні методи обробки металу різанням: швидкісне фрезерування, свердління, нарізування, які значно скорочували потребу в дефіцитному обладнанні, а також нові методи покриття й обробки металевих виробів електрополіруванням, блискучого нікелювання та інші, котрі давали змогу поряд із суттєвим покращенням якості покриття, різко скоротити кількість робітників, зайнятих на цих процесах [244].

Мали місце факти невиконання на окремих підприємствах відповідальних завдань щодо організації нового технологічного виробництва. Так, на Київському заводі ім. Письменного не було виконане завдання по організації цеху гарячого оцинкування. Наказом Міністра місцевої промисловості від 10 травня 1947 р. директор заводу за безвідповідальне ставлення до виконання цього важливого завдання був звільнений з роботи, а керуючий трестом «Металширвжиток» – Грищенко за самоусунення від контролю за виконанням завдання одержав догану й був зобов'язаний до 1 червня 1947 р. забезпечити введення цеху в дію [245].

Одним із важливих резервів збільшення випуску продукції, підвищення її якості й зниження собівартості стало здійснення, починаючи з 1949 р., заходів щодо спеціалізації підприємств і концентрації виробництва одноманітних товарів. Під час війни, коли велика промисловість зосереджувалася на військовому

виробництві, з метою задоволення потреб економіки та населення існувала необхідність організувати випуск багатьох виробів на великій кількості дрібних, розпорошених підприємств, часто навіть з низьким рівнем механізації виробництва. У цей період потрібно було використовувати всі засоби для максимального збільшення випуску продукції, в якій відчувало гостру потребу населення, сільське господарство та інші галузі економіки. Таке ж становище було і в перші післявоєнні роки, коли промисловість тільки відбудовувалася.

Інша ситуація склалася в кінці 40-х рр., коли в галузі вже було проведено велику роботу з відбудови виробничої і технічної бази, коли вже функціонували десятки обладнаних підприємств, які мали значний технічний парк і які могли спеціалізуватися на масовому випуску дешевих і різноманітних видів продукції вищої якості. Спеціалізація і концентрація виробництва відкривала нові перспективи й нові шляхи розвитку, на яких промисловість могла досягти значних успіхів у збільшенні розмірів виробництва, зниженні собівартості і покращенні всіх техніко-економічних показників. Разом з тим це давало можливість забезпечити піднесення промисловості на новий, вищий рівень організації виробництва і праці.

Керівництво республіки не могло миритися з таким становищем, коли виробництво багатьох одноманітних виробів масового споживання розпорошувалося на великій кількості дрібних, напівкустарних підприємств, недостатньо оснащених технікою й на яких, як правило, переважав ручний метод виробництва, а якість продукції була низькою, а собівартість – високою. Наприклад, у Кам'янець-Подільській області алюмінієвий посуд виробляли на 10 підприємствах місцевої промисловості. Поряд з великим і добре обладнаним заводом у Шепетівці, який освоїв масовий випуск різноманітного алюмінієвого посуду, інші виробляли його в невеликій кількості, низької якості, зі значними перевитратами сировини й з високою собівартістю. Якщо завод у Шепетівці витрачав на одиницю виробу 860 г алюмінію, то на підприємстві ім. Ворошилова в Солобківцях на такий же виріб – 1500 г, на підприємстві «Механопроєкт» у Кам'янець-Подільському – 1240 г. Не дивно, що собівартість одиниці виробу на

Шепетівському заводі становила 7 крб. 90 коп., а на інших підприємствах – 12–13 крб. В Одеській області дротяні цвяхи виробляли 12 підприємств. Якщо на спеціалізованому заводі ім. Іванова, потужності якого повністю не використовувалися, собівартість однієї тонни 100-мм цвяхів становила 1250 крб., то на інших підприємствах – від 1900 до 2800 крб. за тонну. У Сумській області переробкою шкір займалися 29 підприємств і цехів, при цьому на більшості з них не було ніякої механізації, основні виробничі процеси здійснювалися вручну. За такої розпорошеності виробництва витрати шкірсировини були надзвичайно великі, якість низькою, а собівартість обробки високою [246].

До того ж, розпорошеність виробництва та випуск підприємствами одночасно надмірно великої номенклатури виробів стримували запровадження поточних методів, передової техніки і технології.

У результаті здійснення в галузі масштабних заходів з ліквідації розпорошеності виробництва товарів масового споживання і спеціалізації підприємств на випуску одноманітних виробів, виробництво окремих видів продукції зосереджувалося на меншій кількості підприємств при одночасному збільшенні обсягів її виробництва. Про це свідчать показники, наведені у таблиці 10 [247].

Таблиця 10

Наслідки концентрації і спеціалізації в системі місцевпрому УРСР у 1949 р.

Вид продукції	Кількість підприємств на яких її виробляли до 1949 р.	Кількість підприємств на яких будуть її виробляти з 1949 р.	Збільшення виробництва в 1949 р.
Верстати токарні	5	1	на 257 шт.
Верстати деревообробні	6	1	на 300 шт.
Запасні частини до с/г машин і тракторів	18	10	на 1,5 млн крб.
Підкови	32	2	на 460 тис. шт.
Лопати	16	2	на 1 млн шт.
Металевий посуд	72	27	на 1400 т
Гудзики	24	14	на 90 млн шт.

Разом з тим, варто зазначити, що проведення заходів зі спеціалізації й концентрації виробництва не передбачало ліквідації чи обмеження діяльності малих підприємств обласного і районного підпорядкування. Навпаки, вони одержували можливість організувати нові виробництва продукції для потреб місцевого господарства та населення на основі оптимальнішого використання місцевих ресурсів сировини, подолати збитковість у своїй роботі, повніше й ефективніше використовувати наявні виробничі потужності. На виробничих площах, вивільнених у результаті спеціалізації підприємств і концентрації виробництва, організовувалися спеціалізовані виробництва з випуску сепараторів, ножів, високоякісної галантереї, гвіздків для взуття і меблів, садового інвентарю та інших виробів.

Поряд із заходами зі спеціалізації підприємств і концентрації виробництва в завершальні роки п'ятирічки в галузі впроваджувався потоковий метод організації виробничого процесу. Так, у 1948 р. були удосконалені 20 організованих раніше поточкових ліній і створено 52 нові поточкові лінії, з них 17 – на підприємствах, що виробляли металеві товари широкого вжитку [248]. Проведення ж спеціалізації й концентрації сформуло підґрунтя для більш широкого застосування цього прогресивного методу. У 1949 р. ще на 50 підприємствах на поточкові методи перевели виробництво токарних, стругальних і свердлильних верстатів, нафтодвигунів, лопат, скобельних виробів, радіоприймачів, патефонів, ліхтарів «Летюча миша», вогнегасників, обозу, товарних і столових вагів, столових приборів, піаніно, металевих бочок, м'ясорубок, пер, керосинових ламп [249].

У безпосередньому зв'язку з упровадженням нової техніки й технології перебували питання подальшої механізації виробництва й зменшення обсягів ручних трудомістких робіт. Від цього залежала продуктивність праці. У 1949 р. було проведено комплексну механізацію на апаратно-радіаторному заводі в Харкові, заводах «Ковкий чавун» у с. Велика Хортиця, «Дніпромет» у Дніпропетровську, механізовано транспортування сировини, матеріалів, напівфабрикатів, палива і готових виробів на Коростенському фарфоровому і Будянському

фаянсовому заводах [250]. Однак на багатьох підприємствах галузі у зв'язку з недостатньою механізацією більшість виробничих процесів здійснювалися вручну. Це було однією з причин того, що порівняно з довоєнним періодом виробіток на одного робітника місцевпрому в 1948–1949 рр. становив 76 % [251]. Водночас, за офіційними даними, станом на 1 січня 1949 р. на підприємствах системи місцевпрому нараховувалося 2144 одиниці невстановленого обладнання, використання якого могло б суттєво поліпшити рівень механізації виробничого процесу [252].

Унаслідок недоликів у налагодженні виробничого процесу та недостатнього рівня механізації у 1948 р. у галузі залишалось багато нерентабельних підприємств: із 875 підприємств працювали нерентабельно 297, які дали збитків на 33,5 млн крб. [253].

Та все ж, незважаючи на вказані проблеми і недоліки, місцева промисловість, поновивши довоєнний потенціал, у подальшому динамічно розвивалася. Проведення в галузі спеціалізації підприємств і концентрації виробництва, впровадження поточкових методів і нових технологій, освоєння прогресивних методів використання обладнання, сировини, матеріалів і палива дало можливість у 1949 р. достроково виконати річний план і виробити понад план продукції на 50 млн крб. Зокрема було вироблено понад план 200 т прокату покрівельного і майже 1000 т лопатного листа, 100 т чавунного посуду, 200 шт. нафтодвигунів, 200 металообробних і деревообробних верстатів, понад 100 тис. сокир, 2 тис. лампових і 500 тис. детекторних радіоприймачів, 4 млн фарфорових і фаянсових виробів, 500 духових музичних інструментів, 1500 гармоній і баянів, 300 т масляних фарб. Продуктивність праці зросла на 17 % за планового завдання на 1949 р. 15,7 %. У 1949 р. вдалося одержати понадпланову економію чорних металів – 1000 т, кольорових металів – 50 т, коксу – 1000 т, умовного палива – 1200 т, лісоматеріалів – 1100 м³, а також понадпланову економію від зниження собівартості в сумі 10 млн крб., вивільнено за рахунок прискореного обігу обігових коштів 27 млн крб. [254].

Місцева промисловість достроково виконала виробничий план 1950 р., а разом з тим і п'ятирічний план. У повідомленні Державної планової Комісії УРСР і Статистичного управління

УРСР «Про підсумки виконання четвертого (першого післявоєнного) п'ятирічного плану УРСР на 1946–1950 рр.» зазначалося, що впродовж п'ятирічки відбувалася відбудова і подальший розвиток місцевої промисловості УРСР. Випуск нею валової продукції в 1950 р. збільшився порівняно з 1940 р., у 1,8 рази. П'ятирічний план виробництва прокату листового заліза перевиконаний на 35 %; у 1950 р. випуск прокату збільшився більше, ніж у 3 рази, порівняно з 1940 р. Виробництво металевого посуду в місцевій промисловості (спільно з промисловою кооперацією) у 1950 р., порівняно з довоєнним рівнем, зросло у 1,8 рази й перевищило завдання п'ятирічного плану на 47 %. Виробництво ходів і возів перевищило довоєнний рівень в 1,6 рази, опалювальних котлів – у 1,5 рази, пічного литва – на 11 %, лопат металевих – у 1,6 рази, гармоній і баянів – у 1,6 рази, ножів столових – у 9 разів, ложок металевих – на 36 %, виделок – у 2 рази, фарфоро-фаянсових виробів – на 12 %, олівців – на 13 %, пер учнівських – у 18 разів, ваянок – у 1,9 рази, трикотажу і білизни – у 2,3 рази [255].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що незважаючи на наявні проблеми і труднощі, відбудовані та введені в дію в 1943–1950 рр. підприємства й районні та міські промислові комбінати системи Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості УРСР відігравали вагомий роль у вирішенні першочергових завдань повоєнного відродження економіки та соціальної сфери визволених міст і сіл України. Вироблена на підприємствах галузі продукція та надані послуги населенню були надзвичайно цінними в умовах післявоєнного лихоліття. Важливе значення мало й те, що створюючи різні, як правило, невеликі за розміром виробничі підприємства, в тому числі у невеликих містах та великих сільських населених пунктах, місцева промисловість розвивала виробництво у віддалених від промислових центрів районах, залучала до продуктивної праці в суспільному виробництві місцеве населення. У 1950 р. на підприємствах галузі працювало понад 97,9 тис. робітників, інженерно-технічних працівників та службовців [256]. Завдяки цьому ще понад 400 тис. членів родин працівників місцевпрому мали більш-менш гарантоване джерело забезпечення життєвих потреб.

РОЗДІЛ 4

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ, УМОВИ ПРАЦІ ТА ПОБУТУ ПРАЦІВНИКІВ ГАЛУЗІ

Вирішення в найкоротші строки масштабних завдань відродження місцевої промисловості республіки за відсутності належного фінансування та необхідної кількості сировини й матеріалів, обладнання, енергоносіїв, кваліфікованих робітничих та інженерно-технічних кадрів змушувало центральні та місцеві органи влади й управлінські структури галузі вживати заходи щодо максимального використання наявних фондів виробничих і трудових ресурсів. Стосовно останніх, то трудова діяльність працівників галузі була суворо регламентована діючими державними нормативними документами, а у воєнний час ще й низкою правових актів щодо дотримання виробничої й трудової дисципліни, й спрямовувалася на раціональне й економне використання виробничниками матеріально-технічних ресурсів, виробництво ними продукції належної якості, обов'язкове виконання змінних і планових завдань та інше.

В організації праці на підприємствах місцевпрому переважала відрядна форма. Однак охоплення нею було різним в окремих структурах і підрозділах галузі й коливалося на підприємствах республіканського підпорядкування від 65 % у 1944–1945 рр. до 80–90 % у 1948–1949 рр. На підприємствах обласного і районного підпорядкування ці показники були нижчими.

Різним було й виконання норм виробітку робітниками-відрядниками. Про те, як їх виконували, наприклад, у 1948 р. робітники-відрядники на підприємствах республіканського підпорядкування, свідчать показники наведені у таблиці 11 [257].

У січні 1949 р. на підприємствах республіканського підпорядкування норми виконали 94,8 % робітників-відрядників, обласного підпорядкування – 85,6 %, районного підпорядкування – 68,1 %. А в окремих облмісцевпромах кількість

робітників-відрядників, які того місяця не виконали норми виробітку, становила: у Кіровоградському – 47 %, Миколаївському – 42 %, Сумському – 41 %, Полтавському – 39 %, Чернігівському – 33 %, Станіславському – 28 %, Кам'янець-Подільському – 16 %.

Таблиця 11

Виконання норм виробітку робітниками-відрядниками на підприємствах Міністерства місцевої промисловості УРСР за 1948 р. (без районної промисловості)

Місяці	Кількість робітників на кінець місяця	Кількість робітників-відрядників	Із них у %				Середній % виконання норм
			Не виконали норми	Виконали норми			
				від 1 до 1,5 норм	від 1,5 до 2 норм	від 2 і більше норм	
березень	20558	16925	4,1	48,6	23,5	23,8	158,4
червень	20905	18142	7,8	49,6	23,9	18,7	144,4
вересень	23183	19467	7,3	47,5	25,6	19,6	152,5
грудень	23354	19751	9,1	52,2	24,1	14,6	147,5

Основними причинами невиконання норм виробітку були недоліки в організації виробничого процесу, відсутність необхідних обсягів матеріалів і сировини, перебої з енергопостачанням, низький рівень фахової кваліфікації робітників та інші. Варто зазначити, що проблема виконання норм виробітку на підприємствах була предметом особливої уваги всіх керівних структур галузі в їх організаційній та виробничій діяльності, однак вирішити її вповні не вдалося й до кінця п'ятирічки.

Водночас поряд з узаконеною формою організації трудової діяльності, у галузі, як і в усій економіці країни, масово застосовувався поширений ще з часів довоєнних п'ятирічок такий метод позаекономічного стимулювання, як соціалістичне змагання, за допомогою якого одержання додаткової продукції не забезпечується матеріальною винагородою, а базується на свідомості виробника.

За відсутності документальних джерел, які б повною мірою відображали процес соціалістичного змагання в системі місцевпрому в 1943–1950 рр., обмежимося його загальною характеристикою з наведенням лише окремих фактографічних даних.

Соціалістичному змагання на підприємствах місцевої промисловості України були притаманні ті ж характерні риси, що мали місце в усіх сферах економіки СРСР і УРСР означеного періоду. Це зумовлювалося тим, що на галузь поширювалися дії прийнятих союзними та республіканськими урядовими, партійними та профспілковими органами ухвал щодо розгортання соціалістичного змагання того чи іншого цільового призначення. Фактично впродовж 1943–1950 рр. трудові колективи системи місцевпрому постійно перебували в змагальному стані: одне соціалістичне змагання закінчувалося, на зміну йому розпочиналося інше.

Так, з початком відбудови у щойно сформованих трудових колективах змагання проходило між цехами, ділянками та окремими робітниками за дострокову відбудову виробничих приміщень підприємств, згодом – за дострокове й якісне налагодження устаткування, виконання завдань з випуску продукції. Як правило змагання пов'язувалося з подіями на фронті або приурочувалося якійсь події політичного характеру. У кінці війни та в перші післявоєнні місяці державні та профспілкові структури були у витоків «ініційованих» трудовими колективами змагань такого ж спрямування у більш широких масштабах: між спорідненими підприємствами міст, областей та союзних республік.

За результатами всесоюзного соціалістичного змагання в 1944 р. серед підприємств місцевпрому республіканського підпорядкування кращими були трудові колективи: Київського заводу ім. Письменного, який упродовж 5 місяців завойовував перехідний Червоний прапор ВЦРПС й Наркомату місцевої промисловості та першу грошову премію, а також Київського «Ланцюги Галля», Харківських металштампувального та галалітового, Васильківського майолікового, Прилуцького пластмасового, Криворізького сурикового, Баранівського фарфорового заводів.

Серед облмісцевпромів переможцями всесоюзного соціалістичного змагання в 1944 р. виходили: Запорізький облмісцевпром, який у вересні – грудні щомісяця завойовував перехідний Червоний прапор Раднаркому УРСР та першу грошову премію у розмірі 100 тис. крб., міськмісцевпром

м. Києва, який виходив переможцем упродовж 5 місяців й одержував такі ж нагороди; Сталінський облмісцевпром, який у березні завоював перехідний Червоний прапор Раднаркому УРСР і першу грошову премію в розмірі 100 тис. крб., а в липні – серпні – другу премію в розмірі 50 тис. крб.; Київський облмісцевпром, який у травні, червні, вересні й жовтні завоював другу премію, а в березні та серпні – треті премії в сумі 30 тис. крб. Переможцями серед підпорядкованих облмісцевпромам трудових колективів були: у Київській області – заводу «Транспортер», фабрики хімічної обробки паперу, Таращанського, Іванківського й Обухівського райпромкомбінатів; у м. Києві – Ленінського, Кагановичського, Залізничного і Подільського райпромкомбінатів; у Запорізькій області – Васильківського і Сільського райпромкомбінатів, у Сталінській області – Миколаївського міськпромкомбінату, у Сумській області – Краснопільського райпромкомбінату.

У визволених у 1944 р. західних областях України переможцями у змаганні з відбудови підприємств кращими були Львівський облмісцевпром, який виконав план четвертого кварталу на 108,8%, Коломийська фабрика шіток Станіславського облмісцевпрому, яка виконала план на 121,5%.

Водночас, за свідченням звітних документів НКМП УРСР, у 1944 р. на низькому рівні й з відповідними результатами проводилося соцзмагання у Вінницькому, Ворошиловградському, Чернігівському й Харківському облмісцевпромах, зокрема, там не проводилися заходи щодо його популяризації й навіть не підводилися підсумки [258].

У 1945 р. переможцями в соціалістичному змаганні в республіці за кращі показники у справі відродження підприємств були: Київський завод ім. Письменного, який щомісяця перевиконував плани випуску продукції й виконав піврічний план на 136,2% при зниженні її собівартості на 16,5%; Маріупольський завод «Ковкий чавун», який виконав річний план на 110%, а по зачастинам до тракторів – на 189%; Сталінський облмісцевпром, який того року у всесоюзному соціалістичному змаганні чотири рази виходив переможцем й досяг у 1945 р. 91% довоєнного виробництва продукції, організував роботу 45 райпромкомбінатів з 536 підприєм-

ствами, майстернями й виробництвами, котрі виробляли понад 200 найменувань товарів [259].

Загальним же позитивним результатом соціалістичного змагання в 1944–1945 рр. у галузі було те, що воно в тих складних умовах її функціонування значною мірою сприяло піднесенню продуктивності праці робітників й виконанню виробничих програм. У числі кращих виробничників – переможців соціалістичного змагання були: начальник ливарного цеху І. О. Соколовський і начальник механічного цеху Г. І. Яровенко з Одеського заводу ім. Хворостіна, які спільно з групою робітників запровадили на підприємстві центробіжний відлив деталей, унаслідок чого ливарний цех перевиконував планові замовлення для Червоної армії на 250%; робітники цвяходротяного цеху Київського заводу ім. Письменного (начальник цеху А. В. Токарев), які виконували план виробництва цвяхів на 200–300%; робітниці Слов'янської олівцевої фабрики М. К. Калмикова, М. В. Скоробагатова, А. М. Луценко, які виконували норми до 200%; стругальник Кіровоградського заводу «Більшовик» Ф. І. Прохоров, який виконував норми на 230%; опалювач майолікового заводу П. І. Павленко, який виконував норми на 145%; штампувальник Львівського металообробного заводу М. Т. Бушек, який систематично виконував норми на 180%. Усього ж за відмінні показники в роботі лише в четвертому кварталі 1944 р. почесними грамотами НКМП УРСР були нагороджені 123 виробничники [260].

Дійовою формою організації трудового потенціалу робітників молодого віку, які в тогочасних умовах складали значну частину виробничих кадрів підприємств у всіх галузях промисловості, виявилось об'єднання їх у комсомольсько-молодіжні бригади. Щоправда, їхня кількість у системі місцевої промисловості була на багато меншою, ніж у провідних промислових галузях, однак на великих підприємствах місцевпрому їх також було чимало. На початковому етапі відбудови створювалися ремонтно-відбудовні комсомольсько-молодіжні бригади, які брали участь у відбудові підприємств, а опісля займалися питаннями облаштування цехів обладнанням та механізмами й поступово включалися у виробничий процес. Серед таких бригад у воєнні роки популярним було змагання за

звання фронтівих, яке надавалося за систематичне виконання плану на 150–200 % та досягнення високої виробничої кваліфікації всіма членами бригади. У 1943–1945 рр. у системі місцевпрому функціонувало декілька десятків комсомольсько-молодіжних бригад, які виборовши звання фронтівих, були ударними виробничими підрозділами на підприємствах.

Багато комсомольсько-молодіжних бригад відзначалися ударною працею й у післявоєнні роки. Так, наприклад, у числі переможців бригадного й індивідуального соціалістичного змагання у 1946 р. на 28 підприємствах Ворошиловградського облмісцевпрому постійно були комсомольсько-молодіжні бригади та їх члени. У системі Сталінського облмісцевпрому в 1946 р. високими показниками характеризувалася робота всіх 138 комсомольсько-молодіжних бригад, а 1427 їх членів виконували норми на 110–200 %, 300 осіб – від 200 до 400 % й більше [261]. Такі приклади можна навести й по підприємствах місцевпрому всіх областей.

У роки четвертої п'ятирічки соціалістичне змагання в системі місцевпрому було спрямоване на дострокове виконання річних планів та п'ятирічного плану вцілому. Мета та основні завдання цього змагання визначила постанова ЦК ВКП(б) від 18 травня 1946 р. «Про організацію Всесоюзного соціалістичного змагання за виконання і перевиконання п'ятирічного плану відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.», а конкретну програму організації змагання та практичного керівництва ним – постанова Президії ВЦРПС від 8 червня 1946 р. [262]. Саме цими документами регламентувався весь змагальний процес у системі місцевпрому.

Керівництво, партійні та профспілкові організації підприємств виконуючи вказівки вищих компартійних і владних структур щодо масового залучення робітників й інженерно-технічних працівників до змагання проводили активні агітаційно-пропагандистські заходи з метою впливу на їхню свідомість і патріотичні почуття, організовували колективні збори, політзаняття, індивідуальні бесіди, після яких виробничники у письмовій формі надавали свої соцзобов'язання. Здебільшого це робилося примусово. Дослідниця Л. М. Хойнацька з приводу широкого застосування у промисловості

республіки такої практики слушно зауважує, що не трудове змагання породжувало зобов'язання, як один із засобів документального оформлення відносин, а зобов'язання – змагання [263].

Практикувалися звернення колективів підприємств до працівників галузі з ініціативами й починами щодо досягнення поставлених завдань. Так, уже в 1946 р. робітники, інженерно-технічні працівники та службовці підприємств місцевої промисловості м. Києва й Київської області звернулися з пропозицією до всіх працівників галузі розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання плану першого року п'ятирічки. Вона була підтримана в усіх областях республіки. Наприклад, у Ворошиловградській і Сталінській областях звернення киян було обговорено на зборах усіх трудових колективів облмісцевпрому. У прийнятих соцдоговорах робітники зобов'язувалися достроково виконати річний план, підвищити продуктивність праці й знизити собівартість виробленої продукції, розширити асортимент товарів широкого вжитку й опанувати нові види виробів на базі місцевої сировини. На Ворошиловградщині бригадне й індивідуальне змагання відбувалося на 28 галузевих підприємствах і в ньому брали участь майже всі виробничники, а кількість ударників змагання та стахановців сягала понад 740 осіб. У Сталінській області змаганням було охоплено 6411 осіб, з яких ударників, які виконували норми від 110 до 200 %, нараховувалося 1427 осіб, від 200 до 400 % й вище – 300 осіб [264]. У Кіровоградському облмісцевпромі в I-му півріччі й III-му кварталі 1946 р. у соціалістичному змаганні брали участь 7 підприємств із 7 і 27 райпромкомбінатів із 32 (5 новоутворених ще не включилися у змагання), 1905 працівників із 2380 працюючих; у Вінницькому – 5 підприємств із 5 і 42 райпромкомбінати, 1335 робітників, 112 службовців і 49 інженерно-технічних працівників; у Запорізькому – усі підпорядковані підприємства, 18 райпромкомбінатів, 350 цехів і майстерень, 3200 працівників (96,5 % працюючих); у Чернігівському – усі 40 райпромкомбінатів і 5 підприємств, 350 цехів. Така ж картина спостерігалася і в решті областей. Кількість ударників і стахановців соціалістичного змагання обраховувалися сотнями осіб [265].

Виконуючи вказівки, що надходили зверху, адміністрації, партійні та профспілкові організації підприємств велику увагу приділяли забезпеченню гласності у процесі змагання, порівняності його результатів, популяризації передових працівників та виробничих підрозділів. На думку керівництва держави ці заходи повинні були заохочувати виробничників на підвищення продуктивності праці та виконання виробничих завдань і планів. Зазначені функції значною мірою виконувала наочна агітація: дошки показників виконання норм виробітку, інформаційні бюлетні та листки, стінгазети та інше, а на радіофікованих підприємствах – радіопередачі. Завдяки цьому до відома всього трудового колективу доводилися щоденні або тижневі, декадні та місячні результати роботи бригад та окремих робітників.

Як і в інших галузях промисловості в системі місцевпрому змагання розвивалося в таких формах, як колективна стахановська робота дільниць і цехів, рух багатостатників, рух двох-, трьох- і більше сотенників, змагання за професіями.

Стимулювання переможців соцзмагання здебільшого відбувалося шляхом оголошення подяки, занесення на дошку пошани, вручення грамот різного рівня аж до Почесної Грамоти Міністерства, присвоєння почесного звання «Кращий за професією». Та найбільш почесною відзнакою був нагрудний значок «Відмінник соціалістичного змагання місцевої промисловості УРСР». Згідно Положення, затвердженого за поданням НКМП УРСР Раднаркомом УРСР 16 лютого 1946 р., значком нагороджувалися робітники-стахановці, керівні працівники, інженери, техніки і службовці, які мали відмінні досягнення в галузі: а) розвитку соціалістичного змагання, стахановського руху, впровадження стахановських методів праці і передачі досвіду і методів стахановської роботи; б) підвищення продуктивності праці й створення умов, які сприяли вищій продуктивності праці окремих робітників, бригад, цехів і підприємств цілому; в) раціоналізації і винахідництва, спрямованих до поліпшення організації праці та виробничих процесів; г) поліпшення якості продукції; д) дбайливого ставлення до машини, інструменту та створення умов для безперебійної, тривалої і безаварійної роботи

виробничого устаткування та інструменту; е) відбудову підприємств; ж) науково-дослідної роботи; з) впровадження в виробництво і масового випуску високої якості виробів за зразками Торговельної палати; і) освоєння і масового випуску нових виробів з місцевої сировини; к) забезпечення підприємств сировиною, матеріалами та устаткуванням; л) виконання планів підготовки і перепідготовки кадрів.

Нагородження проводив Народний комісар місцевої промисловості УРСР на клопотання главків, трестів, облмісцевпромів, радянських та професійних організацій, областей, міст і районів, а також за власною ініціативою. Нагороджені значком бралися на персональний облік у НКМП УРСР і мали право першочергового: прийому на курси підвищення виробничо-технічної кваліфікації коштом підприємств, курортно-санаторного лікування; одержання житлової площі в будинках підприємств [266].

Значком «Відмінник соціалістичного змагання місцевої промисловості УРСР» у роки четвертої п'ятирічки було нагороджені сотні передових виробничників галузі. Наприклад, у червні 1947 р. значком були нагороджені: слюсарі фабрики художніх виробів Харківського облмісцевпрому Б. І. Заховаєв і К. І. Ткаченко, які щомісячно виконували норми на 300%; формувальник ливарного цеху заводу «Прогрес» Дніпропетровського облмісцевпрому А. І. Тищенко, який постійно давав до чотирьох норм виробітку й навчав чотирьох молодих робітників; токарі М. І. Лебедкіна, В. І. Максимова, коваль Р. А. Смичков, шліфувальниця М. Д. Назарова заводу «Автотрактордеталь» Херсонського облмісцевпрому, які систематично виконували змінні норми на 200 %; електрозварювальниця Є. В. Косова, котельник В. Г. Поляруш, слюсар М. В. Стрюков Маріупольського котельно-зварювального заводу, які систематично виконували по 2–3 змінні норми; котельники Дніпродзержинського котельно-зварювального заводу Ф. Д. Журавель, В. А. Слюсаренко, Н. С. Аляб'єв, які щоденно виконували змінні норми на 200 %; штампувальниці О. І. Гльченко, У. Д. Кравченко, терміст С. В. Матвєєва Київського заводу «Ланцюги Галія», які щоденно виконували по 2 змінні норми; котельник Г. Г. Бойко, електрозварювальники Д. Г. Кулик,

М. П. Боровий, розмітниця О. П. Могиляс Основ'янського котельно-зварювального заводу, які систематично виконували до 3 змінних завдань; формувальниці М. П. Круп, А. А. Осина, А. М. Ружинська, О. О. Тертична Охтирського ливарно-механічного заводу, які систематично виконували змінні норми на 200 % та десятки передових виробничників з інших підприємств [267].

Передовиків змагання заохочували не лише морально, а й нагороджували цінними подарунками (годинниками, радіоприймачами, музичними інструментами, велосипедами та іншим), мануфактурою, одягом, взуттям, грошовими виплатами з премій одержаних підприємствами за перемогу у соціалістичному змаганні та з директорського фонду, надавали додаткове харчування. На той час для рядового трудівника це було суттєвою підтримкою. Однак переважали моральні заохочення, адже трудове змагання базувалося на свідомості робітників й не передбачало зайвих матеріальних витрат.

Водночас у проведенні соціалістичного змагання в системі місцевпрому мали місце ті ж недоліки, що були характерні йому й в інших галузях промисловості. У їх числі: планування «згори» форм змагання й відповідна організація «ініціатив» трудових колективів, прояви формалізму в керівництві змаганням, надто велика увага щодо оформлення соцзобов'язань, а не організації їх виконання, штучна підтримка окремих лідерів змагання та створення їм кращих умов праці й відсутність належної уваги до робітників, переважна більшість яких не виконувала норм виробітку. Щоб збільшити кількість стахановців на підприємствах, їх адміністрації нерідко занижували норми виробітку, тим самим допомагаючи робітникам перевиконувати плани. У свою чергу перевиконання планів у стислі терміни призводило до перевитрат сировини, палива, електроенергії, виробництва товарів низької якості [268].

Широке залучення робітників, інженерно-технічних працівників та службовців підприємств у різні форми змагання давало певні позитивні результати. Станом на початок травня 1948 р. зобов'язання по достроковому виконанню п'ятирічного плану взяли 43 тис. робітників місцевпрому й серед них 24 тис. стахановців і ударників, які виконували від 1,5 до 2 норм за

зміну. На той час понад 600 осіб уже виконали п'ятирічний план [269]. Масове соціалістичне змагання стало одним із вагомих чинників, що зумовили дострокове виконання галуззю п'ятирічного плану.

Важливою складовою справи відродження та подальшого розвитку галузі було забезпечення умов праці членів трудових колективів. На початковому етапі відбудови їм довелося працювати в надзвичайно важких умовах на ремонті зруйнованих виробничих приміщень та їх новобудовах, особливо в холодну пору року. Не кращими були умови праці й у період встановлення у відбудованих цехах устаткування та механізмів через відсутність опалення, шибок, погане освітлення, велику частку ручної праці. Ситуація ускладнювалася нестачею теплового одягу і взуття, недоїданням, високою захворюваністю, відсутністю належного медичного обслуговування. У подальшому в зв'язку з покращенням облаштування виробничих приміщень та поступовою механізацією виробництва умови праці поліпшувалися, але названі вище негативні явища продовжували мати місце.

Невирішеною впродовж всього означеного періоду була проблема забезпечення працівників робочим одягом, зокрема спецодягом і засобами індивідуального захисту робітників на виробництвах зі шкідливими для здоров'я умовами праці, яких у системі місцевпрому було багато (гальванічні, цинкувальні, хромувальні, емальювальні, гарячого розливу металу, випалювально-обпалювальні та інші процеси). На таких роботах робітники, а це переважно були жінки, вимушені були працювати в недостатньо провітрюваних приміщеннях з погано працюючою примусовою вентиляцією, годинами простоювали в калюжах хімічних розчинів. Не завжди витримувалися норми скороченого робочого дня та видачі додаткового харчування.

Звичайно, що незадовільні умови праці насамперед зумовлювалися об'єктивними чинниками пов'язаними з руйнівними наслідками війни та неспроможністю держави за тогочасної скрути забезпечити нормальну роботу підприємств. Водночас вони значною мірою були результатом безвідповідального відношення до цієї справи керівництва Міністерства, трестів, облмісцевпромів та підприємств, а також пасивною позицією

галузевих профспілкових організацій, які не захищали належним чином інтереси виробничників.

Мали місце значні недоліки й у вирішенні питань охорони праці робітників та службовців, що було пов'язано з недотриманням керівництвом підприємств в повному обсязі вимог законодавства про працю та правила техніки безпеки.

Через порушення правил техніки безпеки та відсутності повсякденного належного контролю з боку заводських профспілкових комітетів, їх комісій з охорони праці та громадських інспекторів, а також технічних інспекторів ЦК профспілки не рідкими були випадки травматизму та професійної захворюваності. Хоча держава виділяла кошти на заходи з охорони праці і техніки безпеки (у 1947 р. для галузі з цією метою було виділено 6,5 млн крб. [270]) однак їх не вистачало. Збитки від тимчасової непрацездатності на підприємствах місцевпрому були досить значними. Окремі підприємства систематично допускали заборгованість по внескам з соціального страхування, що призводило до невиконання допомоги травмованим і хворим робітникам. Так, наприклад, станом на 17 жовтня 1947 р. особливо велика заборгованість по страховим внескам досягла у Сталінській області – 278 тис. крб., у Київській – 272 тис. крб., у Дрогобицькій – 226 тис. крб., Ворошиловградській – 203 тис. крб., Харківській – 213 тис. крб. Міністерство місцевої промисловості змушене було навіть видати спеціальне розпорядження, яким підприємства – боржники зобов'язувалися розрахуватися з профспілками по внескам соцстраху й у подальшому не допускати заборгованості [271].

Вирішення складних завдань відбудови у стислі терміни виробничих підприємств місцевої промисловості та її подальшого розвитку значною мірою залежало від забезпечення працівників належними матеріально-побутовими умовами, харчуванням, наявності можливостей для дозвілля і відпочинку. Від самого початку відбудовного процесу й до кінця 40-х років ці важливі складові повсякденної життєдіяльності людини не відповідали потребам переважної більшості робітників і службовців галузі.

Однією з найскладніших була житлова проблема. За роки війни й окупації значна частина житлового фонду, яка

належала системі Міністерства місцевої промисловості України, перебувала у власності працівників галузі та арендувалася ними у державних й комунальних структур, була повністю або частково зруйнована. Внаслідок цього тисячі працівників галузі та їхніх сімей залишилися без даху над головою й вимушені були (особливо в роки війни та перші повоєнні роки) мешкати в умовах підселення або в малоприспособованих приміщеннях: бараках, підвалах, землянках, сараях.

У найскрутнішому становищі перебували ті робітники і службовці місцевої промисловості, які проживали у відомчому житловому фонді. Міністерство не мало змоги здійснити повноцінну відбудову й ремонт житла через нестачу внутрішніх ресурсів: коштів, будівельних матеріалів, робочої сили. Частково відбудовні і ремонтні роботи проводилися силами самих працівників та членів їхніх сімей. Державні ж асигнування на ремонт і нове житлове будівництво були незначними й, до того ж, у 1943–1944 рр. навіть не виділялися. Лише в 1945 р. вперше на ремонт та будівництво відомчого житла Міністерству надали 1 млн 615 тис. крб., що становило 5,5 % від загальної суми коштів державного асигнування на капітальне будівництво в галузі. Однак навіть цей невеликий за обсягами план освоєння капіталовкладень на житлове будівництво не був виконаний: було освоєно 1 млн 224 тис. крб., або 76,0 % [272]. У подальшому державні асигнування на житлове будівництво також були незначними. У 1946–1950 рр. із 218 млн крб. централізованих державних капіталовкладень, асигнованих Міністерству місцевої промисловості, для житлового будівництва призначалося лише 11 млн 013 тис. крб. [273], тобто 5,05 % від асигнованої суми.

У результаті проведеної роботи з відбудови та нового будівництва в житловій сфері стан із забезпеченням помешканнями працівників галузі на кінець 40-х рр. дещо поліпшився. У 1950 р. галузь мала відомчий житловий фонд площею 57,5 тис. кв. м, з якого 50 тис. кв. м знаходилося в містах і 7,5 тис. кв. м у сільській місцевості. При цьому 7629 тис. кв. м було збудовано в 1949–1950 рр. (детальніше див. додаток 9). На цій площі проживало 10 тис. робітників і службовців з сім'ями, тобто відомче житло мав лише кожний десятий працівник галузі

[274], а на одного працівника з сім'єю приходилося в середньому 5,75 кв. м житлової площі. А якщо взяти загальну кількість працівників галузі в 1950 р. (97 956 осіб), то на одного працівника припадало ледве 0,59 кв. м відомчої житлової площі.

Таким чином, навіть у кінці 40-х рр. існувала гостра потреба в житловому фонді на багатьох підприємствах, хоча вони на цей час помітно зміцніли у виробничому відношенні. Так, на Харківському заводі «Тракторозапчастина» за післявоєнні роки річна виробнича програма збільшилася з 800 тис. крб. до 50 млн крб., на промислове будівництво витрачено до 3 млн крб., кількість робітників збільшилася зі 180 до 538 осіб, а наявний житловий фонд (бараки) площею 609 кв.м з 1927 р. не тільки не збільшився, а навіть капітально не ремонтувався й перебував у занедбаному стані. Київська швейна фабрика міськмісцевпрому в 1945 р. мала річний виробничий план 92 тис. крб. і 40 робітників, а в 1950 р. їй довели річний виробничий план 24 млн крб., виконання якого покладалося на 312 робітників, з них 270 жінок. Капітальні вкладення у виробництво за 1948 – 1950 рр. становили 714 тис. крб., а гуртожиток для робітників фабрика збудувала лише в 1950 р., та й то на 8 чоловік, в якому не було навіть кімнати гігієни жінки. І такі факти були непоодинокі. У Києві 672 робітники підприємств місцевої промисловості, головним чином одинокі жінки з дітьми, зовсім не були забезпечені житловою площею. Це зумовлювало велику плінність кадрів. За перше півріччя 1950 р. звільнилося 752 особи, а прийнято на роботу 813 осіб [275].

У дещо кращому становищі з забезпеченням житлом перебували робітники і службовці, які мали приватні будинки й працювали на підприємствах місцевої промисловості, розміщених у невеликих містах, районних центрах, селищах та селах, зокрема тих, де житловий фонд зазнав менших руйнувань під час війни й окупації.

Умови проживання ускладнювалися тим, що в невеликих за площею, переважно однокімнатних квартирах, мешкали не лише сім'ї працівників галузі, а й їхні батьки, родичі. Часом кількість проживаючих сягала 5–10, а то й більше осіб. У міських багатоквартирних будинках у воєнні та перші повоєнні роки була відсутня вода, каналізація, централізоване опалення,

освітлення здійснювалося каганцями або газовими лампами. Великі проблеми супроводжували приготування їжі.

Надзвичайно важкими були житлово-побутові умови робітників, які проживали в гуртожитках, зокрема молодих робітників і спеціалістів, які після закінчення ремісничих училищ, шкіл ФЗН і технікумів були працевлаштовані на підприємствах галузі. Не всі вони одержували місця в гуртожитках, а на багатьох підприємствах гуртожитків взагалі не було. Ті ж, кому вдавалося поселитися в гуртожитках, які здебільшого перебували в занедбаному, а то й у антисанітарному стані й нерідко не мали нормального водопостачання, каналізації, освітлення та опалення, проживали в перенаселених кімнатах, в яких був відсутній твердий інвентар, спали на ліжках без матраців, подушок і постільної білизни. Наведемо лише один типовий приклад із багатьох подібних. У гуртожитку заводу «Ститнених газів» тресту «Укравтогенпрому» навіть у січні 1947 р. під час лютих морозів не було опалення, вікна мали одинарні рами, були відсутні матраци, а в приміщення заселили 30 осіб. Унаслідок цього з заводу звільнилося 70 робітників (усього на заводі працювало 120 осіб) [276]. У гуртожитках поширювалися вошивість та короста, мали місце непоодинокі випадки пиятики, «дідівщини», крадіжок, побиття молодих робітників. Все це стало можливим через байдужість адміністрацій підприємств до умов проживання в гуртожитках, а трести зовсім не контролювали стан справ з побутовим забезпеченням робітників на підлеглих підприємствах. Та й самі мешканці гуртожитків не проявляли ініціативи щодо наведення в них хоча б елементарного порядку.

Одним із джерел вирішення житлової проблеми в галузі вважалося індивідуальне будівництво. До нього вдавалися в основному робітники і службовці підприємств обласного і районного підпорядкування, що проживали у невеликих містах та сільській місцевості, хоча непоодинокими були випадки, коли забудовниками ставали й працівники галузевих підприємств у великих містах та індустріальних центрах.

Стимулювали індивідуальне житлове будівництво не лише відсутність житла, а й державна підтримка. Згідно з постановою РНК СРСР від 29 травня 1944 р. «Про заходи з

відновлення індивідуального житлового фонду у звільнених районах і посилення індивідуального житлового будівництва у містах і робітничих селищах СРСР» індивідуальні забудовники могли брати позику на будівництво і відновлення житлових будинків у сумі до 10 тис. крб. з терміном погашення позики до 7 років [277]. Однак виділені державою фонди на кредитування освоювалися не в повному обсязі. Так, із наданого на 1945 р. для працівників НКМП УРСР фонду кредитування у розмірі 600 тис. крб. станом на 1 жовтня було оформлено позик на суму 541,2 тис. крб. (90,2 % до плану), а вибрано коштів – на суму 343,3 тис. крб. (57,2 %) [278].

Раднаркомом республіки та облвиконкоми спільно з лісовими державними відомствами зобов'язувалися надавати для потреб забудовників лісосічний фонд для заготівлі деревини, а інвалідам війни, сім'ям партизанів, військовослужбовцям, а також сім'ям загиблих партизанів і військовослужбовців відпускати її безкоштовно. Виконкоми місцевих Рад у визволених містах і робітничих селищах мали право відпускати індивідуальним забудовникам за пільговими цінами будівельні матеріали, одержані від розбирання зруйнованих будівель. Ті ж виконкоми зобов'язувалися розміри присадибних ділянок встановлювати з урахуванням господарських будівель та організації садово-городнього господарства, надавати забудовникам допомогу в організації колективної заготівлі ділової деревини та місцевих будівельних матеріалів, їх транспортуванні до місця будівництва й одержанні лісорубних інструментів.

Виконкоми міських, селищних Рад і директори підприємств зобов'язувалися збільшити виробництво будівельних матеріалів із відходів підприємств союзної і місцевої промисловості шляхом організації додаткових малих цехів, підсобних виробництв і створення нових підприємств з виробництва місцевих будівельних матеріалів, скобельних виробів, пічного литва, гвіздків тощо, виділяти за рахунок ринкових фондів і виробництва виробів широкого споживання скобельні вироби, пічне литво, гвіздки, покрівельні та інші матеріали для продажу індивідуальним забудовникам а також організувати їхнє технічне консультування.

Директори підприємств зобов'язувалися організувати постачання добре працюючих робітників-індивідуальних забудовників будівельними матеріалами, буддеталлями, напівфабрикатами, скобельними виробами, інструментом за собівартістю й надавати їм допомогу в транспортуванні будівельних матеріалів до місця будівництва, здійснювати систематичний контроль за ходом індивідуального житлового будівництва і використанням забудовниками коштів, виділених на нього [279].

Звісно, що чимало визначених постановою заходів мали декларативний характер і в тогочасних умовах не могли бути виконаними в повному обсязі. Але навіть часткова їх реалізація відіграла позитивну роль у справі розгортання індивідуального житлового будівництва. Керівники підприємств і виконкомів Рад депутатів трудящих, змушені виконувати директивні вказівки, вирішували широке коло питань щодо сприяння забудовникам. Важливою була роль житлово-побутових комісій профспілкових комітетів підприємств, які цікавилися потребами забудовників і порушували перед адміністрацією підприємств і органами влади питання про своєчасне виділення для них позик, земельних ділянок, будівельних матеріалів, уживали конкретних заходів для ліквідації причин, що затримували будівництво. Профспілкові комітети домагалися, щоб кредити на будівництво в першу чергу надавалися передовикам виробництва та сім'ям військовослужбовців Червоної армії, контролювали їх використання за призначенням та з максимальною ефективністю, стежили за правильністю розподілу будівельних матеріалів, адже порушень у цих питаннях допускалося чимало. Незрідка при розподілі фондів будівельних матеріалів керівники підприємств робітникам надавали незначні обсяги, а більшу частину забирали собі, а то й прямо привласнювали [280].

Водночас варто наголосити, що будівництво житла індивідуальними забудовниками залишалось здебільшого їхньою особистою справою й потребувало від них великих фінансових, матеріальних і фізичних витрат. Для проведення будівельних робіт підприємства не надавали рядовим працівникам допомоги робочою силою й вони самостійно виконували більшу їх частину або залучали найманих робітників, яким платили за

роботу більше, ніж це передбачалося державними розцінками. В той же час керівники для власного будівництва незрідка організовували спеціальні будівельні бригади, які оплачувалися за рахунок підприємства. Через невиконання в повному обсязі рішення уряду щодо сприяння населенню у будівництві індивідуального житла будівельними матеріалами забудовники змушені були власноруч заготовляти та виготовляти їх або купувати у торговельній мережі чи у приватних осіб. Великі труднощі існували з придбанням деревини, особливо у безлісих регіонах. Місцеві Ради та підприємства у кращому випадку сприяли забудовникам виділенням лісу на пні, але ж доставка його транспортними засобами підприємств не забезпечувалася, то ж доводилося наймати приватних перевізників. Наприкінці війни в окремих містах УРСР з'являлися магазини, де торгували будівельними матеріалами на комерційних засадах. Так, уже на 1 січня 1945 р. у Києві, Харкові, Сталіно, Львові, Одесі, Дніпропетровську було відкрито 37 магазинів будівельних матеріалів із 54 запланованих [281]. У наступні роки мережа магазинів будматеріалів розширилася, але ж у переважній більшості невеликих міст, а тим більше у сільській місцевості, їх не було навіть у другій половині 40-х рр. Та й асортимент товарів у діючих магазинах був недостатній.

У післявоєнні роки в республіці активізувалася робота зі створення матеріальної бази для потреб будівництва. Уже в 1945 р. згідно з рішенням директивних органів здійснювалися заходи з уведення в дію відбудованих і щойно збудованих 1500 цегляних, 500 черепичних і 300 вапновипалювальних підприємств, котрі мали щорічно виробляти 150 млн шт. цегли, 25 млн шт. черепиці й 50 тис. т вапна. У зв'язку з гострою нестачею пічного литва та залізо-скобельних виробів вживалися термінові заходи щодо їх виробництва. Так, на підприємствах союзного підпорядкування, розташованих на території республіки, у другому півріччі 1945 р. їх планувалося виробити 1330 т і 1763 тис. шт., а на підприємствах Наркомату місцевої промисловості, Укооппромади й Укоопінради лише в третьому кварталі року – 650 т пічного литва й на 700 тис. скобельних виробів [282]. У роки четвертої п'ятирічки кількість підприємств і виробництв з виготовлення будівельних матеріалів

щорічно збільшувалася, а обсяги виробленої ними продукції зросли в багато разів. Але оскільки переважна більшість цієї продукції йшла на потреби відбудови та розвитку державних підприємств, сільського господарства та закладів соціальної інфраструктури, то для пересічного забудовника придбання необхідних для житлового будівництва матеріалів залишалося складною проблемою.

І хоча зазначені негаразди і труднощі негативно позначалися на обсягах і темпах індивідуального житлового будівництва, позитивним результатом слід вважати те, що за рахунок індивідуального будівництва декілька тисяч сімей працівників галузі вирішили житлову проблему.

Ведучи мову про індивідуальне житлове будівництво, необхідно звернути увагу на те, що в багатьох випадках збудоване житло мало низьку якість: примітивне планування, низькі стелі, глиняні або земляні долівки. Для спорудження стін у різних регіонах використовувалися наявні там місцеві матеріали: деревина, цегла, камінь, ракушняк, очерет, соломка, глина. Будівлі були переважно без фундаменту, з невеликими вікнами, дах покривався в основному черепицею або очеретом, а то й соломою, й дуже рідко – бляхою.

Одним із джерел вирішення житлової проблеми в галузі могло стати будівництво нових гуртожитків. Однак упродовж 1943–1945 рр. та перших повоєнних років на нього не виділялося коштів. І лише в 1949–1950 рр. за рахунок централізованого державного асигнування було збудовано 7 заводських гуртожитків з житловою площею лише 2093 кв. м [283], що не могло покрити навіть мінімальні потреби.

Переважна більшість працівників галузі, як і всієї країни, у воєнні та повоєнні роки відчували величезні матеріальні труднощі і нестатки. Це зумовлювалося, насамперед, наслідками війни та окупації. Водночас однією з причин було те, що вирішення завдань переможного завершення війни, а в подальшому відбудови і зростання промисловості держава забезпечувала низькою часткою заробітної плати робітників і службовців у національному доході. Так, середньомісячна зарплата в містах України в 1944–1945 рр. становила приблизно 300 крб. [284]. У перші повоєнні роки внаслідок ужиття заходів щодо

вдосконалення системи оплати праці, заміни застарілих норм виробітку на прогресивніші й технічно обґрунтованіші та зростання продуктивності праці заробітна плата робітників та інших категорій працівників у промисловості щорічно підвищувалася. Цей процес мав місце й у системі місцевої промисловості УРСР. Так, загальний фонд заробітної плати всього персоналу галузі у 1947 р. становив 431 621 тис. крб., у 1948 р. – 504 832 тис. крб., у т.ч. робітників відповідно 307 371 тис. крб. і 377 142 тис. крб. Середньомісячна заробітна плата одного робітника у 1947 р. становила 468 крб., а в 1948 р. 513 крб. Середньомісячний же виробіток валової продукції на одного робітника в галузі в 1947 р. обраховувався у 697 крб., а в 1948 р. – 977 крб. [285]. Однак в останні роки п'ятирічки на зростанні розмірів заробітної плати працівників негативно позначився здійснений за рішенням союзного Уряду перегляд норм виробітку у промисловості. У квітні 1948 р. на виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 5 квітня 1948 р. «Про перегляд норм виробітку по підприємствах міністерств і відомств республіканського підпорядкування Української РСР» (у якій цей перегляд вмотивовувався необхідністю заміни наявних застарілих та занижених норм виробітку, що гальмувало зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції) у системі місцевпрому норми виробітку робітників були підвищені в середньому на 16,6 %, у тому числі по республіканській промисловості – на 30 %, по обласній міській і районній промисловості – на 13 %, а в результаті цього відрядні розцінки знижені відповідно на 14,2 %, 23,1 % і 11,5 % [286]. Наведені показники наочно підтверджують політику держави щодо оплати праці виробничників.

Значну частину виплачених працівникам за їхню роботу грошей держава повертала собі через систему оподаткування. У роки війни й післявоєнний період робітники і службовці галузі відповідно до діючого загальносоюзного законодавства сплачували низку податків. Основним з них був прибутковий податок, який згідно з законом 1940 р. сплачувався за прогресивною шкалою від 0,8 % при заробітку в 151 крб. за місяць і до 4,2 % – при заробітку в 1000 крб. Із суми заробітку, що перевищувала 1000 крб., податок брався в розмірі 7 %. Неоподатковуваний

мінімум до вересня 1946 р. становив 150 крб., а в подальшому – 260 крб. До оподаткованого прибутку не включалися одноразові премії та нагороди, які видавалися робітникам і службовцям за досягнення у виробничій роботі. Водночас премії, які видавалися за преміально-заохочувальної системи оплати праці, включалися до оподаткованого прибутку. До оподаткованого прибутку також не входили й деякі інші суми, які за своїм економічним значенням не мали характеру прибутку, наприклад, вихідна допомога при звільненні з роботи, суми за відрядженням, допомога при тимчасовій непрацездатності та інші. Для багатосімейних робітників і службовців (при чотирьох і більше утриманнях) діяла знижка в розмірі 30 % від суми податку. Заробітки робітників і службовців від роботи за сумісництвом оподатковувалися окремо по кожному місцю роботи без застосування неоподаткованого мінімуму [287].

У 1943–1945 рр. робітники і службовці, які досягли 18 років, сплачували воєнний податок (введений з 1 січня 1942 р. замість 100% надбавки до прибуткового і сільськогосподарського податків, яка діяла від початку війни до кінця 1941 р.). Воєнний податок був додатком до прибуткового податку, але він обраховувався не за прогресивною, а за ступеневою шкалою й сплачувався в твердій сумі з урахуванням річного заробітку. Наприклад, за річного заробітку 2400 крб. – 180 крб. на рік, до 4800 крб. – 360 крб. [288].

Воєнний податок відрізнявся від інших податкових платежів ще однією особливістю: його розміри збільшувалися на 50 % для тих осіб, які за віком підлягали мобілізації до армії, але з різних причин не були мобілізовані. Встановлювалася гранична річна сума податку: 2700 крб. – для осіб непризовного віку і 4050 крб. – для осіб призовного віку. Суми, сплачені понад цю межу, поверталися робітнику чи службовцю [289].

Робітники і службовці галузі в період війни і післявоєнний період сплачували податок на неодружених, одиноких і малосімейних громадян за наступними ставками: бездітні – у розмірі 6 %, за наявності однієї дитини – 1 %, двох дітей – 0,5 % від щомісячного заробітку. Від цього податку повністю звільнялися жінки, які одержували допомогу від держави на утримання дітей незалежно від їх кількості, особи, у яких діти

загинули на фронтах війни, дружини солдатів та молодшого командного складу Червоної армії [290].

Робітники і службовці місцевої промисловості, які мали власне господарство в сільській місцевості, сплачували сільськогосподарський податок. Його розмір вираховувався за сукупним прибутком від підсобного господарства, який визначався за встановленими нормами прибутковості і за фактичними прибутками від неземлеробських заробітків, одержаних господарством за рік. Якщо основний працездатний член сім'ї працював за наймом не менше року і решта працездатних членів сім'ї, крім домашньої господарки й учнів, також працювали за наймом, а кількість худоби в господарстві не перевищувала норми, дозволені статутом сільгоспартілі, то це господарство обкладалося податком на тих же засадах, що й господарства колгоспників. В усіх інших випадках господарства робітників і службовців прирівнювалися до господарств одноосібників і загальна сума податку збільшувалася в два рази.

Для вирахування сільськогосподарського податку застосовувалася наступна прогресивна шкала обкладання [291]:

Таблиця 12

Шкала обкладання для вирахування сільськогосподарського податку

Розмір оподаткованого прибутку господарства за рік	Розмір податку на господарство
До 2000 крб.	11 коп. з кожного крб. прибутку
Понад 2000 крб. до 3000 крб.	220 крб. + 13 коп. з кожного крб. прибутку понад 2000 крб.
Понад 3000 крб. до 4000 крб.	350 крб. + 16 коп. з кожного крб. прибутку понад 3000 крб.
Понад 4000 крб. до 5000 крб.	510 крб. + 21 коп. з кожного крб. прибутку понад 4000 крб.
Понад 5000 крб. до 6000 крб.	720 крб. + 26 коп. з кожного крб. прибутку понад 5000 крб.
Понад 6000 крб. до 8000 крб.	980 крб. + 31 коп. з кожного крб. прибутку понад 6000 крб.
Понад 8000 крб.	1600 крб. + 40 коп. з кожного крб. прибутку понад 8000 крб.

Таким чином, згідно з діючим законом передбачалося вище оподаткування тих робітників і службовців, у яких розміри їхнього сільського господарства виходили за межі чисто споживчого господарства.

З метою розвитку городництва для робітників і службовців встановлювалися спеціальні пільги по сільськогосподарському податку. Повністю звільнялися від податку прибутки робітників і службовців із земельних ділянок, виділених їм підприємствами під колективні городи і сади, а також під індивідуальні городи і сади, якщо робітник або службовець не мав присадибної ділянки, робочої або великої рогатої худоби, а площа індивідуального городу або саду не перевищувала 0,15 га на сім'ю. Вважалося, що таким чином, заохочувався розвиток городів споживчого характеру, що сприяло покращенню матеріально-побутових умов робітників і службовців.

На робітників і службовців поширювалася низка пільг, передбачених законом про сільськогосподарський податок. Від податку повністю звільнялися інваліди війни і праці I і II груп за відсутності в сім'ї працездатних і на 50 % – за наявності в сім'ї працездатних. Інвалідам Вітчизняної війни надавалися додаткові пільги, а саме: від сільськогосподарського податку повністю звільнялися інваліди I групи навіть за наявності в їхній сім'ї одного працездатного; інваліди II групи – за одного працездатного й наявності в сім'ї дітей у віці до 8 років. Інваліди I і II груп звільнялися від податку навіть за наявності двох працездатних членів сім'ї, коли в родині налічувалося 5 і більше дітей у віці до 16 років, якщо серед них були діти у віці до 8 років. Повністю звільнялися від податку сім'ї військово-службовців, в яких не залишилося працездатних, окрім дружини військовослужбовця, яка мала дітей у віці до 8 років. Обласні ради депутатів трудящих надавали також пільги господарствам, які постраждали від стихійних лих у залежності від розмірів понесених збитків [292].

Крім державних податків робітники і службовці сплачували низку місцевих податків і зборів. Одним із них був податок з будівель (житлових будинків та інших будівель), які перебували у їхній власності. Ставка цього податку становила 1 % від оціночної вартості будівель, за якою нараховувалися страхові платежі в поточному році. Від податку звільнялися будівлі, які належали членам сімей солдатів, сержантів і старшин, якщо в цих будівлях не здавалися за наймом

приміщення, а також будівлі, які перебували в особистій власності робітників і службовців, котрі були платниками сільськогосподарського податку.

Робітники і службовці, які мали в користуванні земельні ділянки й не були платниками сільськогосподарського податку, сплачували земельну ренту. Її ставки визначалися за приналежністю поселення до одного з шести класів місцевостей (в залежності від адміністративного значення поселень, чисельності населення в них, розвитку торгівлі, промисловості й інших економічних умов) й становили від 18 коп. (I-й клас) до 4 коп. (IV-й клас) за квадратний метр площі [293].

Робітники і службовці, які проживали в містах і робітничих, дачних і курортних селищах і були власниками транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів, велосипедів, човнів та ін., а також виїзних і робочих коней) сплачували транспортний збір. Його ставки встановлювалися у карбованцях (за рік) у залежності від адміністративного значення міст у наступних розмірах [294]:

Таблиця 13

Ставки транспортного збору

Найменування об'єктів оподаткування	м. Київ і обласні центри за переліком, встановленим РМ республіки	Інші обласні центри	Інші міста, дачні і курортні селища	Робітничі селища
Автомобілі й моторні човни (з кожної сили)	25 15	20 10	15 7	10 5
Мотоцикли (з кожної сили)	15	10	7	5
Велосипеди				
Човни і ялики :				
а) використувані у вигляді промислу для перевезення людей	50 15	40 10	30 7	20 5
б) в інших випадках	250	200	150	100
Коні				

Проживаючі в містах, робітничих, дачних і курортних селищах робітники і службовці, які мали продуктивну худобу (корови, нетелі у віці понад два роки) і робочу худобу (крім

коней) у віці понад 2,5 роки, сплачували збір з власників худоби у наступних розмірах: за рік у столиці та обласних центрах за переліком, встановленим Радою Міністрів республіки – 50 крб.; в інших обласних центрах – 40 крб.; в інших містах, дачних і курортних селищах – 30 крб.; у робітничих селищах – 20 крб. [295].

Загальна сума сплачених в обов'язковому порядку податків становила близько 20–25 % від обсягу зарплати. Але крім цього працівники галузі сплачували також обов'язкові платежі по державних позиках та страхуванню будівель, худоби, посівів сільськогосподарських культур тощо. Отже, більшість працюючих у досліджуваній період ніколи не отримували зарплати у повному обсязі, що суттєво позначалося на їхній платоспроможності й родинному бюджеті. Реальна зарплата була досить скромною, якщо не мізерною.

Найбільші проблеми в повсякденному житті працівників галузі були пов'язані з харчовим забезпеченням. За картками робітники, інженерно-технічні працівники і службовці місцевої промисловості, які в картковому постачанні були віднесені до 2-ї категорії, за фіксованими державними довоєнними цінами одержували хліб та хлібобулочні вироби, борошно, крупи, макарони, цукор і кондвироби, жири, м'ясні й рибні продукти, а також промислові товари – одяг, взуття, білизну, сірники, мило тощо.

Норми споживання були обмеженими, траплялися часті збої у постачанні хлібом, крупами навіть за картками. У грудні 1944 р. щоденна норма хліба була: для робітників – 500–700 г, для службовців – 300–450 г, для утриманців (дорослих) – 200–300 г, для дітей (до 12 років) – 200–300 г. За рішенням Раднаркому УРСР (кінець 1944 р.) через обмеженість фондів хліба та круп, практикувалась видача картоплі для домішки при випіканні хліба, чи на заміну крупи. Місячні норми інших основних продуктів харчування для робітників у 1943–1944 рр. були такими: м'яса та риби – 1800–1200 г, жирів – 400–300 г, крупів і макаронів – 1200–800 г. Утриманці (дорослі) одержували відповідно 500 г, 200 г і 600 г, діти – 400 г, 300 г і 800 г. Суттєвий розрив усередині норм пояснюється тим, що

кожна норма була чинною лише для певного регіону: вищими були норми в столиці та індустріальних центрах [296].

Окрім основних норм, були передбачені (але не завжди діяли) різноманітні норми додаткового харчування, наприклад: друге гаряче харчування, холодні сніданки, додаткове харчування для молодих робітників, які закінчили ремісничі училища і школи ФЗН, додатковий хліб (100 г на день), посилене дієтичне харчування та інше [297]. Особливе нормоване забезпечення передбачалося за картками для хворих на туберкульоз, донорів, інвалідів війни (уже в 1944 р. в містах у їдальнях їм видавали додаткове харчування – молоко і рибу) [298].

Як і в інших галузях промисловості, керівний склад галузі окрім постачання за категорією мав додаткові літерні обіди і сухі пайки, 100 г хліба на вечерю й інше. Окрім продуктів вони мали і покарткове промтоварне постачання у досить значних для того часу обсягах (від 750 до 1000 крб. на кожного номенклатурного працівника). Такої підтримки не мали пересічні працівники галузі, що ледве зводили кінці з кінцями [299]. У державній торгівлі скромний чоловічий костюм коштував у середньому 300 крб., майже стільки ж – шкіряні черевики, гумове взуття – 43–45 крб. За жіночу вовняну шляпку потрібно було заплатити від 39 до 51 крб., за зимову шапку – 60–80 крб., дитячу шапку – від 43 до 59 крб. тощо [300]. Придбати ці та інші товари пересічні працівники галузі, які ледве зводили кінці з кінцями, не могли. Залишку зарплати (після обов'язкових вирахувань) ледь вистачало на викупівлю пайка.

Варто також зазначити, що рівень забезпечення продуктами харчування родин працівників галузі залежав від того, скільки працюючих та утриманців у них було. Сумарний розмір зарплати, пенсії, допомоги або стипендії (для студентів і учнів ремісничих училищ) суттєво впливав на рівень сімейного споживання.

Більшість працівників галузі, як старшого, так і молодшого віку, була одягнена у вкрай зношений одяг або військове обмундирування: гімнастерки, шинелі, ватники та інше. При цьому військового одягу не цуралися й жінки, якщо в холодну пору року не було іншого одягу. Частина жінок доношувала

старі пальто або шуби, одягала популярні в той час флісові чи ватяні фуфайки. Весною-влітку жінки здебільшого одягались у перешиті зі старих речей сукні і жакети, а мати сукню з ситцю вважалося ледве не розкішлю. Діти часто вбиралися в одяг, з якого вирости, або у дорослі речі, завеликі для них.

Серйозною проблемою для багатьох працівників упродовж усього повоєнного часу залишалося забезпечення себе і членів сім'ї взуттям. Найпоширенішим видом взуття були черевики й чоботи, а також гумове й валяне взуття. Валяні валянки, підбиті дерев'яною або гумовою підошвою, а також шиті валянки з галошами носили взимку. Чоботи носили і чоловіки, і жінки, і діти. Непоодинокими були випадки, коли дорослі і діти мусили по черзі одягати одну пару взуття, щоб вийти на подвір'я, чи вулицю. Гострий дефіцит одягу та взуття диктував і спосіб життя окремих сімей. Іноді діти у визволених від окупантів регіонах та у повоєнний час не ходили до школи через відсутність взуття.

У 1944–1945 рр. та й пізніше на багатьох відроджених підприємствах галузі деяким категоріям нужденних працюючих надавали допомогу промисловими товарами: жінкам – мануфактурою, білизною, а їхнім дітям – взуттям. А видача премії на виробництві у вигляді комплектів або окремих предметів одягу, взуття, відрізів тканин тощо, ставала справжнім святом для працівників.

До дефіцитних належали майже всі предмети першої необхідності й товари широкого вжитку – сірники, мило, тютюнові вироби, гас, без якого помешкання залишалися без світла. Предметами розкоші для багатьох родин стали постільна білизна, матраци. З 1944 р. продукти та товари можна було придбати за підвищеними цінами в комерційних магазинах, але переважна більшість працівників галузі, зокрема робітників, не мала для цього грошей.

На продовольчому забезпеченні виробничників та службовців негативно позначилися здійснені державою в умовах посухи 1946 р. зміни в ціновій політиці та забезпеченні нормованим постачанням.

У вересні 1946 р. комерційні ціни було знижено в середньому на 10–20 %, що було не так вже й відчутно, зважаючи на їх попередній рівень. Пайкові ціни ж підвищилися у 2,5–3 рази. Наприклад, пайкова ціна на житній хліб збільшилася з 0,75 крб. до 3 крб. 20 коп., унаслідок чого на його купівлю для всієї сім'ї доводилося витратити значно більше коштів, зменшуючи купівлю інших пайкових продуктів. Пайкова ціна на літр олії зросла з 13 до 28 крб., а комерційна знизилася з 200 до 130 крб., цукор за картками став коштувати 13 крб. 50 коп. за кілограм, тоді як до підвищення коштував 5 крб. [301]. Встановлені надбавки до заробітної плати особам з низьким рівнем доходів не компенсували підвищення пайкових цін. Державні заходи в ціновій політиці значно погіршили стан забезпечення продуктами харчування, адже викупівля пайка коштувала вже набагато більше, а за базарними цінами купувати продукти було обтяжливо навіть за зарплати у 375–500 крб.

Відповідно до спільної постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1946 р. й аналогічної постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 30 вересня 1946 р. про економію хліба і заборону витрачання продовольства без карток і понад встановлені фонди проживаючі в сільській місцевості працівники підприємств місцевої промисловості позбавлялися права постачання за картками [302]. Це спричинило відтік робочої сили з указаних підприємств, що змусило з другої половини 1947 р. поновити нормоване постачання за картками.

У повоєнний час норми хліба й основних продуктів харчування для різних груп споживачів зазнали певних корегувань. Торкнулися вони й працівників місцевої промисловості та членів їхніх сімей. Так, зросла нижня планка щоденних хлібних норм для працюючих, натомість утриманці й діти стали одержувати хліба менше, ніж раніше – 250 г і 300 г. Норми м'яса та риби коливалися від 3500 до 500 г на місяць для різних категорій споживачів, цукру працюючі отримували 400–500 г на місяць, утриманці – 200 г, діти – 300 г, жирів відповідно – 900, 300 і 500 г, крупів і макаронів – 1600–1200 г, 800 г і 1000 г.

Найменші норми були в утриманців – непрацевдатних похилого віку. Вони, як і в роки війни, отримували на місяць 500 г м'яса–риби, 200 г жирів і 600 г крупів і макаронів, а от хлібні норми їм зменшили [303].

Підвищення норм постачання продуктами та розширення їхнього асортименту лише частково покращило матеріальне становище працівників. Як і в попередні роки продуктів, які вони одержували за картками, не вистачало навіть на півмісяця. Додаткове харчування люди видобували собі шляхом купівлі на базарах, обміну на барахолках за речі, походів у ближні села, з власних присадибних ділянок тощо. У тих містах та інших населених пунктах, де переважали приватні будинки з присадибними ділянками, прохарчуватися було легше, ніж в індустріальних центрах.

На продовольчому забезпеченні працівників місцевої промисловості негативно позначився голод в Україні 1946–1947 рр. Унаслідок зменшення продуктів харчування багато робітників і службовців галузі страждали від знесилення й дистрофії. Профспілкові комітети та адміністрації підприємств по можливості намагалися вживати заходи щодо їх підтримки додатковим харчуванням, але джерел для цього було обмаль.

Відміна в грудні 1947 р. карткової системи та встановлення єдиних (дещо зменшених) роздрібних цін на продовольчі й промислові товари спричинила зниження цін на колгоспному і кооперативному ринках. Це дало змогу працівникам галузі впродовж року після скасування карткової системи купувати більше товарів для своїх потреб, ніж у попередні роки, однак суттєвих змін у їхньому життєзабезпеченні не сталося.

Одним із джерел у забезпеченні харчуванням працівників галузі була продукція, вироблена в підсібних господарствах при підприємствах. Виконуючи розпорядження союзних і республіканських органів влади, Наркомат місцевої промисловості поставив завдання створити підсобні господарства при кожному заводі і райпромкомбінаті, затвердив план їх розвитку на 1945 р., яким визначалася кількість діючих підсобних господарств, обсяги посівів зернових, овочевих та кормових

культур, кількість вирощеної худоби та птиці (детальніше див. додаток 10). Підсобні господарства підпорядковувались відділам робітничого постачання (російськомовна аббревіатура – ОРС). За оцінкою української дослідниці Т. В. Вронської, ВРП взяли на себе основний тягар нормованого постачання працюючих городян, оскільки могли краще, ніж торговельні структури, що раніше обслуговували все населення міст, організувати роботу магазинів і їдалень, підпорядкувавши їх інтересам виробництва, здійснюючи цільове обслуговування його працівників. Вже наприкінці війни 18 % робітників, які перебували на нормованому постачанні, обслуговувалися в ВРП. Специфікою відділів робітничого постачання було те, що окрім товарів, які вони одержували з державних резервів, їм дозволялося залучати товари й з децентралізованих фондів. ВРП також виробляли та вирощували продукцію на базі власних підприємств та переданих їм радгоспів, підсобних господарств й теплиць [304].

Підприємства і організації були зацікавлені у розвитку підсобних господарств ще й тим, що згідно зі встановленим порядком розподілу виробленої в них продукції 50 % м'яса, зерна і риби і повністю всі інші продукти (молоко, яйця, картопля, овочі та ін.) спрямовувалися винятково для потреб робітників і службовців понад карткові норми [305], що було дуже важливою обставиною в умовах тогочасного гострого дефіциту продовольства. Працівникам підприємств, де діяли ВРП, в тяжких умовах воєнної й післявоєнної доби виживати було значно легше. У системі Наркомату місцевої промисловості ВРП створювалися на всіх підприємствах республіканського підпорядкування й обслуговували їх працівників через мережу власних магазинів та їдалень, хоча останніх на підприємствах галузі було небагато. Навіть наприкінці 1950 р. їх функціонувало лише 32 [306].

Важливу роль у справі забезпечення продовольством працівників місцевої промисловості відігравала індивідуальне та колективне городництво. Держава всіляко заохочувала цю справу. У зв'язку з цим в Україні вже навесні 1945 р. чисельність городян, які займалися городництвом у приміських зонах,

збільшилася, порівняно з цим же періодом 1944 р. на третину. Колективними й індивідуальними городами в УРСР у 1945 р. було зайнято 385,5 тис. га землі, їх обробляли 2630 тис. виробників [307]. Робітники і службовці практично всіх підприємств місцевої промисловості намагалися одержати ділянку землі для вирощування картоплі, овочів тощо, й адміністрація та профспілкові організації підприємств усяко сприяли їм у цьому. Розміри ділянок, що надавалися під городи окремим особам, не повинні були перевищувати 15 соток, хоча ці норми не завжди витримувалися й коливалися в залежності від наявності землі в регіоні. Так, на Чугуївському обозобудівному заводі на кожного робітника припадало в середньому по 67 соток городньої землі, Ніжинському обозобудівному заводі – лише по 6 соток [308]. Поширеною практикою було самовільне захоплення землі під городи у приміській зоні. Оскільки це було пов'язане з вирішенням питання про харчування, то владні органи часто не реагували на такі дії.

Та найбільші труднощі були пов'язані з організацією харчування молодих робітників. Через байдужість адміністрації підприємств більшість з них прирікалася на напівголодне, а часом і голодне існування. Наведемо кілька типових фактів. Виступаючи на засіданні колегії Міністерства 20 січня 1947 р. під час розгляду питання «Про роботу з кадрами за 1946 р. і I-й квартал 1947 р. у трестах «Укравтогенвагпром» і «Укрпластмас», директор Харківського заводу ім. Дзержинського тресту «Укравтогенвагпром» Сенкевич зізнався: «Ми привезли з Охтирки випускників школи ФЗН, забезпечили гуртожитком, чистою постільною білизною, видали підйомних по 300 крб., але не зуміли організувати триразове харчування. Але ці, по суті, діти витратили гроші за 2–3 дні на цукерки й пряники й роз'їхалися по домівках» [309].

За результатами обговорення на колегії Міністерства питання «Про підготовку й прийняття трестами «Жилобладнання» і «Обозобудування» випускників шкіл ФЗН» 1 березня 1947 р. робота трестів була визнана незадовільною. Особливо гостро стояло питання з забезпеченням молодих робітників харчуванням. Мали місце випадки, коли вони по 3–5 днів

перебували без будь-якої їжі, оскільки Управлінням трудових резервів були зняті з постачання, а підприємства трестів не забезпечили його. Водночас чимало підприємств не могли організувати харчування людей оскільки були зняті з гарантованого централізованого постачання продуктами. При цьому серед них були й такі провідні об'єкти, як, наприклад, Синельниківський завод ім. Комінтерна. На деяких підприємствах для вирішення проблеми з дозволу керівництва трестів вимушені були закуповувати продукти для їдалень на базарах [310].

Недостатньою для задоволення потреб працівників була соціальна сфера в системі Міністерства місцевої промисловості УРСР. У зв'язку з відсутністю асигнувань Міністерство і господарські органи місцевої промисловості за післявоєнну п'ятирічку не побудували жодного клубу, піонерського табору, дитячих садків і ясель. У 1950 р. в системі місцевої промисловості функціонували лише 58 медичних пунктів, 20 аптек, 105 лазень і душових, 10 дитячих садків з загальним контингентом 350 дітей, 27 клубів, 165 бібліотек, 85 «червоних» куточків. Загальна площа культурно-просвітницьких закладів становила лише 2,5 тис. кв. м. [311]. В галузі не було жодного санаторію, будинку відпочинку, централізованого піонерського табору, великих централізованих клубів, спортивних баз для проведення фізкультурної роботи. Через відсутність клубів профспілкові організації та адміністрації підприємств проводили роботу з політичного виховання робітників та їх культурного обслуговування й розвитку художньої самодіяльності в умовах виробничих цехів. У місті Києві і Київській області нараховувалося до 10 тисяч дітей шкільного віку, батьки яких працювали в місцевій промисловості, але не було власного піонерського табору. На переважній більшості підприємств були відсутні кімнати гігієни жінки.

12 вересня 1950 р. на Пленумі ЦК профспілки робітників місцевої промисловості СРСР було заслухано і обговорено доповідь Міністра місцевої промисловості УРСР В. Єременка «Про стан житлово-побутового і культурного обслуговування робітників і службовців місцевої промисловості УРСР». У

процесі підготовки питання до слухання спеціальна бригада ЦК профспілки перевірила стан справ у вказаних сферах у Київській, Харківській, Сталінській, Дніпропетровській, Сумській, Полтавській та інших областях України, а також роботу Міністерства місцевої промисловості республіки в зазначених напрямках й зробила висновок, що Міністерство незадовільно ставилося до розв'язання проблеми задоволення житлово-побутових і культурних потреб робітників і службовців. За наслідками розгляду цього питання Радою Міністрів УРСР було ухвалено постанову «Про план житлового і соціально-культурного будівництва на 1951 рік по Міністерству місцевої промисловості УРСР», якою затверджувався план житлового і соціально-культурного будівництва в системі Міністерства місцевої промисловості на 1951 р. з цільовим асигнуванням Держпланом УРСР коштів в обсязі 11,7 млн крб. Зокрема, передбачалося: відбудувати 2 двохповерхових будинки на Чернігівській музичній фабриці для проживання 550 чол., житловий будинок на Молочанському обзобудівному заводі площею 400 кв.м, звести житлові будинки при Коростенському, Баранівському, Довбишівському, Олевському, Полонському, Кам'яно-Бродському і Славутському фарфоро-фаянсових заводах загальною площею 940 кв.м; побудувати дитячі садки при олівцевій фабриці в Слов'янську на 100 місць, при заводі ім. Шевченка в селищі Софіївка Запорізької області на 140 місць, при заводі «КІС» на 50 місць, при Чугуївському обзобудівному заводі на 50 місць, при Чернігівській музичній фабриці на 50 місць; спорудити поліклініку на 50 тис. відвідувань у рік при заводі ім. Шевченка у селищі Софіївка.

Разом з тим до плану будівництва не були включені запропоновані ЦК профспілки працівників місцевої промисловості СРСР наступні об'єкти будівництва: піонерські табори в містах Київ, Харків, Львів з пропускною спроможністю від 300 до 500 дітей за зміну; житлові будинки для робітників Харківських заводів «Тракторозапчастина» і «Авторучка», 3 гуртожитки у м. Києві на 950 місць; відомчі клуби у м. Києві на 500 місць і м. Харкові на 400 місць; реконструкція існуючого клубу заводу ім. Шевченка в селищі Софіївка.

Поза увагою залишилась і пропозиція щодо створення Республіканського комітету профспілки працівників місцевої промисловості [312].

Підсумовуючи викладене у розділі, варто зазначити, що трудова діяльність працівників галузі, будучи суворо регламентованою державними нормативними документами та правовими актами, спрямовувалася на раціональне використання ними матеріально-технічних ресурсів та виробництво якісної продукції згідно з визначеними державою обсягами. Однак загальна продуктивність праці в галузі була невисокою. Тому з метою виконання і перевиконання державних планів для інтенсифікації їхньої праці в галузі масово, поряд з узаконеною формою трудової діяльності працівників, запроваджувалися позаекономічні форми стимулювання трудової активності виробничників. Соціальна політика не підкріплювалася належними капіталовкладеннями, унаслідок чого умови праці та побуту не відповідали потребам переважної більшості працівників галузі.

ВИСНОВКИ

Аналіз стану наукової розробки теми дає підстави констатувати, що у вітчизняній історіографії окремі її аспекти одержали певне висвітлення, однак праці, в яких би вона розглядалася комплексно на нових методологічних засадах, відсутні. Водночас існує доволі великий комплекс джерел, що створює належну емпіричну базу для її наукового опрацювання.

Місцева промисловість України напередодні Великої Вітчизняної війни мала значний матеріально-технічний і виробничий потенціал, якому була притаманна тенденція до зростання й збільшення виробництва продукції; водночас валові показники у виробництві товарної продукції не слід переоцінювати, адже її кількість, асортимент і якість загалом не відповідали рівню потреб економіки та населення.

З початком війни більшість підприємств місцевпрому перепрофілювалася, освоїла й почала випускати військову продукцію. Подальше просування гітлерівських військ, загарбання ворогом нових територій спонукали до згортання виробництва й повної або часткової евакуації вглиб СРСР обладнання ряду найбільш важливих підприємств галузі. Однак більшість підприємств місцевпрому не були включені до числа тих об'єктів, які підлягали евакуації, а частину не встигли евакуювати через відсутність залізничних вагонів та намагання максимально використати їхні потужності з метою виробництва продукції для оборони. Робота ж підприємств, що не були евакуювані, аж до самої окупації підпорядковувалася потребам воєнного часу.

За роки війни та окупації місцевій промисловості України було завдано величезних руйнувань і збитків. На час звільнення окупованих районів від загарбників вона перебувала в стані неймовірного розорення. Для відбудови підприємств і виробництв галузі необхідні були значні фінансові і матеріально-технічні ресурси та трудові зусилля.

Оскільки основою сталінської стратегії відновлення економіки України був принцип першочергового відродження основних галузей важкої промисловості, то відбудові місцевої промисловості відводилася другорядна роль. Разом з тим на неї покладалася функція забезпечення матеріально-технічної бази

процесу відбудови й подальшого розвитку господарства і соціальної сфери в регіонах, вирішенні нагальних проблем життєзабезпечення населення.

Питання відбудови та організації роботи місцевої промисловості на території республіки було предметом підвищеної уваги з боку центральних, республіканських і місцевих органів влади і управління. Це загалом давало змогу забезпечити управління відбудовними та виробничими процесами у галузі, оперативно вирішувати завдання, пов'язані з її функціонуванням. Водночас керівництво галуззю здійснювалося командно-адміністративними методами, які були складовою політики сталінського авторитарно-бюрократичного підходу до управління економікою. Вся діяльність галузі регламентувалася відповідно до нормативних документів та вказівок владних структур, що позбавляло виробничників належного динамізму й гнучкості в їхній діяльності, можливості плідно використовувати свій технічний потенціал, не створювало умов для ефективної праці в інтересах виробничих колективів та зростання воєнно-економічної могутності країни.

Складний і багатогранний процес відбудови та подальшого розвитку місцевої промисловості в 1943–1945 рр. не забезпечувався належними капіталовкладеннями, матеріально-технічними й людськими ресурсами і майже цілковито здійснювався за рахунок внутрішніх та місцевих ресурсів. Матеріально-технічна база відбудовних робіт і виробничих процесів у місцевій промисловості була вітчизняною й забезпечувалася внутрішніми джерелами.

Вирішення відбудовних завдань ускладнювалося ще й тим, що не вистачало робочої сили, особливо кваліфікованих робітників і спеціалістів. Проблему забезпечення підприємств трудовими ресурсами вирішували насамперед шляхом підготовки робітників на підприємствах індивідуально-бригадним методом, на спеціальних курсах, через систему наставництва, у школах ФЗН та ремісничих училищах, а спеціалістів – у галузевих технікумах. У результаті цілеспрямованої роботи з підготовки робітників і фахівців із спеціальною освітою на кінець п'ятирічки кадровий потенціал галузі значно перевищував довоєнний рівень. Водночас на підприємствах місцевпрому

була високою плінність кадрів, що значно ускладнювало їх роботу.

У роки четвертої п'ятирічки стан із фінансовим забезпеченням галузі поступово покращувався, однак і надалі залишався недостатнім для вирішення завдань розвитку галузі й налагодження ефективного виробництва. Незначним було й централізоване матеріально-технічне постачання з державних ресурсів, особливо металом, вугіллям, електроенергією, через нестачу яких зривалось виконання планів виробництва продукції промислового призначення. Підприємства обласного і районного підпорядкування, які виробляли товари широкого споживання, працювали в основному на місцевій сировині, хоча помітно залежали від поставок металу, палива, електроенергії, окремих спеціальних видів сировини, які були недостатніми для належного забезпечення виробничого процесу.

Незважаючи на величезні труднощі, відбудова та налагодження роботи підприємств місцевої промисловості загалом були здійснені швидкими темпами й переважно членами їх трудових колективів. Багато підприємств, майстерень і цехів галузі були відновлені й введені в дію методом «народної будови». Завершення відбудови в 1948 р. стало переломним рубежем у справі нарощування потенціалу галузі й зростання її ролі в розвитку економіки та соціальної сфери республіки.

Специфічною особливістю функціонування місцевої промисловості була її багатопрофільність. На підприємствах галузі вироблялася продукція виробничого призначення та товари широкого вжитку в широкому асортименті, що давало змогу органам влади вирішувати господарські проблеми в регіонах з метою розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва й забезпечення потреб населення. При цьому в післявоєнний період щорічно збільшувалася номенклатура виробів, яка на кінець п'ятирічки становила далеко за тисячу найменувань.

Збільшенню випуску промислової продукції, зниженню її собівартості, покращенню умов праці сприяло впровадження впродовж післявоєнних років на підприємствах місцевої промисловості низки нових технічних та технологічних заходів, здійснення механізації, концентрації та спеціалізації виробництва. Виробнича діяльність підприємств галузі, незважаючи

на значні труднощі з фінансуванням, забезпеченням устаткуванням, сировиною та матеріалами, характеризувалася стабільністю, про що свідчить виконання галузю річних планів, які щорічно збільшувалися. У 1948 р. випуск валової продукції не лише досяг довоєнного рівня, а й перевершив його, а п'ятирічний план був значно перевиконаний.

Одночасно з випуском продукції виробничого призначення та товарів широкого вжитку підприємства місцевої промисловості виконували ще одну надзвичайно важливу функцію – здійснювали обслуговування населення метало-побутовим ремонтом, індошовом та ремонтом одягу й взуття. Ці послуги населенню міст та сіл надавали районні та міські промислові комбінати, поєднуючи цю роботу з виробництвом товарів широкого вжитку та іншої продукції. Важливе значення мало й те, що створюючи різні, як правило, невеликі виробничі підприємства, зокрема у віддалених від промислових центрів населених пунктах, місцева промисловість розвивала промислове виробництво в регіонах, залучала до продуктивної праці в суспільному виробництві місцеве населення.

Трудова діяльність працівників галузі регламентувалася діючими державними нормативними документами та правовими актами й спрямовувалася на раціональне використання матеріально-технічних ресурсів, виробництво якісної продукції, обов'язкове виконання визначених директивних планових завдань та інше. Загальна продуктивність праці робітників була невисокою. Поряд з цим застосовувалися позаекономічні форми і методи організації трудової діяльності виробничників – соціалістичне змагання, рухи комсомольсько-молодіжних бригад, стахановців та інші. При всій їх суперечливості вони давали певні позитивні результати, адже були спрямовані на збільшення виробництва товарів та поліпшення їхньої якості, економії сировини, палива, електроенергії, освоєння передових технологій у виробничому процесі тощо. Завдяки позаекономічним методам стимулювання трудової активності працівників у галузі значною мірою забезпечувалося виконання і перевиконання державних планів виробництва продукції.

Умови праці, а також матеріально-побутові умови не відповідали потребам робітників і службовців галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Валуєв В.* Відбудова народного господарства на Україні / В. Валуєв // Агітатор. – 1944. – № 7. – С. 2–5.; *Гаевой А.* Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области / А. Гаевой. – М. : Госполитиздат, 1944. – 46 с.; *Гладишев І. С.* Сільське та колгоспне будівництво в столичній області України / І. С. Гладишев // Сільське господарство України. – 1945. – № 10–11. – С. 17–19.; *Онищенко І. П.* Всебічно розвивати місцеву промисловість // Київська правда. – 1945. – 17 жовтня (№ 205) (6433). – С. 2.; *Хрущов М. С.* Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянського України. Доповідь на VI сесії Верховної Ради Української РСР 1-го скликання / М. С. Хрущов. – Х. : Укрдержвидав, 1944. – 63 с.; *Хрущов М. С.* Добре і швидко відбудуємо міста й села Радянської України: з виступу на нараді працівників Української філії Академії архітектури СРСР, скликаній Раднаркомом УРСР у м. Києві / М. С. Хрущов. – К. : Укрдержвидав, 1944. – 7 с.; *Хрущов М. С.* Підсумки першого року відбудовних робіт на Україні і наші чергові завдання. Доповідь голови Раднаркому УРСР, секретаря ЦК КП(б)У на урочистому засіданні партійно-радянського активу м. Києва 13-го жовтня 1945 р. / М. С. Хрущов. – К. : Укрдержвидав, 1945. – 40 с.
2. *Викентьев А.* Очерки развития экономики в четвертой пятилетке / А. Викентьев. – М. : Госполитиздат, 1952. – 252 с.; *Володарский Л. М.* Возрождение районов СССР, пострадавших от немецкой оккупации / Л. М. Володарский. – М. : Госпланиздат, 1946. – 104 с.; *Сенін І.* За нове піднесення республіканської промисловості УРСР / І. Сенін // Радянська Україна. – 1948. – 1 січня (№ 1) (7977). – С. 2.; *Хрущов М. С.* Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр. : Промова на VIII сесії Верховної Ради Української РСР 28 серпня 1946 р. / М. С. Хрущов. – К. : Укр. вид-во політ. літ-ри, 1946. – 22 с.

3. *Бабенко В.Б.* Відбудова промисловості і сільського господарства Півдня України в післявоєнний період (1944–1955) / В. Б. Бабенко // Праці Одеського сільськогосподарського інституту. – О., 1957. – Т. 11 : Сусп. науки. – С. 39–53; *Бабенко В.Б.* Коммунистическая партия – организатор всенародной борьбы за восстановление и дальнейшее развитие промышленности Украины (1943–1950 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. Б. Бабенко. – О., 1970. – 37 с.
4. *Бовсуновский М. С.* Коммунистическая партия – организатор восстановления промышленности Украины в период Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / М. С. Бовсуновский. – К., 1974. – 24 с.
5. *Богдашкін П.* Сільська електрофікація України / П. Богдашкін. – К. : Укрполітвидав, 1948. – 58 с.
6. *Буцько Н. А.* Коммунистическая партия – организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны / Н. А. Буцько. – К. : Изд-во Киевского университета, 1962. – 179 с.
7. *Гагаєв Н. В.* Парти́йнї організації Полтавщини на чолі відбудови народного господарства області в 1943–1945 рр. / Н. В. Гагаєв // Український історичний журнал. – 1973. – № 6. – С. 55–59.
8. *Григорович Д. Ф.* Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинский, В. Н. Немятый. – К. : Политиздат Украины, 1980. – 335 с.
9. *Гриценко Т. Т.* Забота партии о материально-бытовом обеспечении населения освобожденных районов / Т. Т. Гриценко // Коммунистическая партия – организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков. – К., 1975. – С. 319–328.
10. *Денисенко П. І.* Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П. І. Денисенко. – К. : Політвидав України, 1968. – 176 с.
11. *Дерев'янкін Т. І.* Допомога братніх республік у відбудові народного господарства УРСР у повоєнні роки. / Т. І. Дерев'янкін // Прес-бюлетень Українського Товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами. – 1972. – № 6. – С. 1–6.
12. *Коваль М. В.* Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К. : Наук. думка, 1977. – 264 с.; *Коваль М. В.* Социалистическая экономика – важнейший источник победы советского народа в Великой Отечественной войне / М. В. Коваль. – К. : Знание УССР, 1984. – 48 с.
13. *Ковальчак Г. І.* Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.) / Г. І. Ковальчак // Історико-економічний нарис. – К. : Політвидав України, 1965. – 186 с.
14. *Кравченко Г. М.* Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і дальший розвиток промисловості західних областей УРСР (1944–1958 рр.) / Г. М. Кравченко, М. А. Черниш // Наукові праці з історії КППС : міжвід. наук. зб. – К., 1971. – Вип. 43. – С. 3–11.
15. *Кравчук М. И.* Трудовой подвиг рабочего класса и колхозного крестьянства в возрождении народного хозяйства республики (1943–1945 гг.) / М. И. Кравчук // Коммунистическая партия – организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков : сб. статей. – К. : Вид-во Київського університету, 1975. – С. 295–302.
16. *Кудлай О. С.* Робітничий клас УРСР у боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в післявоєнний період / О. С. Кудлай. – К. : Наук. думка, 1965. – 296 с.
17. *Марзєєв А. Н.* Записки санитарного врача / А. Н. Марзєєв. – К. : Здоров'я, 1965. – 175 с.
18. *Носиков Ю. В.* Борьба трудящихся юга Украины за восстановление народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны. 1943–1945 гг. (На материалах Запорожской, Николаевской, Херсонской обл.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Ю. В. Носиков. – К., 1973. – 28 с.
19. *Романцов В. О.* Кількісні зміни в робітничому класі промисловості Української РСР (1946–1964 рр.) / В. О. Романцов // Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С. 38–44.
20. *Рыженко И. Я.* Развитие сельской электрофикации СССР / И. Я. Рыженко. – М. : Колос, 1965. – 375 с.
21. *Саженок С. Н.* Трудовой подвиг работников Украины у Великій Вітчизняній війні / С. Н. Саженок. – К. : Вища школа, 1985. – 113 с.

22. *Стессельбойм Ю. А.* Развитие электрофикации быта в сельских районах / Ю. А. Стессельбойм // Электрофикация быта сельского населения: тезисы докладов всесоюзной научно-технической конференции. – К., 1968. – С. 12–24.
23. *Супруненко Н. И.* Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.) / Н. И. Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
24. *Хорошайлов М. Ф.* Комуністична партія України – організатор відбудови і розвитку промисловості Донбасу (1943–1945 рр.) / М. Ф. Хорошайлов; Харків, Вид-во Харківського університету, 1967. – 172 с.; *Хорошайлов Н. Ф.* Суровые годы войны: Героические страницы истории партийной организации Донбасса периода Великой Отечественной войны / Н. Ф. Хорошайлов. – К.: Политиздат, 1977. – 179 с.
25. *Юрчук В. І.* Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.) / В. І. Юрчук. – К.: Політвидав України, 1965. – 255 с.; *Юрчук В. І.* Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і дальший розвиток народного господарства республіки у післявоєнний період (1945–1952 рр.): дис.... д-ра іст. наук. / В. І. Юрчук. – К., 1965. – 505 с.
26. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: у 3 т. – К.: Політвидав України, 1967. – Т. 1. Радянська Україна в період відсічі віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому у війні (червень 1941 – листопад 1942 рр.) / авт. кол.: І. В. Архипов, П. М. Балковий, В. С. Друз [та ін.] – 544 с.; – Т. 2. Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (листопад 1942 р. – 1943 р.) / авт. кол.: А. А. Вовк, С. З. Голиков, М. І. Кравчук [та ін.] – 519 с.; – Т. 3. Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни (1944–1945 рр.) / авт. кол.: М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко [та ін.] – 455 с.; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: в 3 т. – К.: Политиздат Украины, 1975. – Т. 1. Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 – ноябрь 1942 гг.) /

- авт. кол.: І. В. Архипов, П. Н. Балковой, В. С. Друз [и др.] – 544 с.; – Т. 2. Советская Украина в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 – 1943 гг.) / авт. кол.: А. А. Вовк, С. З. Голиков, М. И. Кравчук [и др.] – 512 с.; – Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / авт. кол.: Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко [и др.] – 461 с.
27. Історія народного господарства Української РСР: у 3 т., 4 кн. / за ред. І. І. Лукінова. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 3, кн. 1: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938 – 1960 рр.) / Т. І. Дерев'янкін, Р. Д. Толстов, Б. М. Орловський [та ін.] – 463 с.
28. Історія робітничого класу Української РСР: у 2 т. / редкол.: І. О. Гуржій (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 507 с.
29. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945 рр.) / ред. кол. тому: В. І. Клоков [та ін.] – 536 с.
30. Розвиток економіки західних областей УРСР за 20 років. 1939–1959. Львів: Книжково – журнальне вид-во, 1960. – 242 с.
31. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.). Львів, Вид-во Львівського університету, 1964. – 290 с.
32. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії; Академія наук УРСР, 1967–1976.
33. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / авт. кол.: М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун [та ін.]. – О.: Маяк, 1972. – 328 с.; Нариси історії Волинської обласної партійної організації / авт. кол.: П. А. Борковський, Н. В. Бурчак [та ін.]. – Л.: Каменяр, 1981. – 250 с.; Нариси історії Житомирської обласної партійної організації / авт. кол.: Г. П. Булкін, О. М. Іващенко [та ін.]. – К.: Політвидав України, 1980. – 315 с. та ін.
34. *Денисенко Г. Г.* Трудовая активность молодежи в восстановлении промышленности и городского хозяйства Украинской ССР в ходе Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) / Г. Г. Денисенко: дис. ... канд. ист. наук. – К., 1986. – 220 с.
35. *Дундук Н. Ф.* Деятельность местных Советов по восста-

- новленню народного хазайства и культуры освобожденных районов южных областей Украины в годы Великой Отечественной войны (сентябрь 1943 г. – май 1945 г.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Н. Ф. Дундук. – О., 1990. – 18 с.
36. *Коваль М. В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль // Україна крізь віки : в 15 т. – К. : Альтернатива, 1999. – Т. 12. – С. 336.; *Коваль М. В.* УРСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
  37. *Кондратенко Л. В.* До питання про концептуальні засади відбудови індустрії України у 1945 – 1950 рр. / Л. В. Кондратенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. праць. – К. : Інститут історії України НАН України, 1998. – Вип. 2. – С. 105–120.; *Кондратенко Л. В.* Особливості відбудови промисловості України в 1943–1945 рр. / Л. В. Кондратенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. праць. – К. : Інститут історії України НАН України, 1997. – Вип. 1. – С. 74–91.
  38. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / ред. кол.: І. О. Герасимов, І. Т. Муковський, П. П. Панченко, Р. Г. Вишневецький. – К. : Книга Пам'яті України, 2000. – 944 с.
  39. Історія українського селянства : нариси в 2 т. / кер. авт. кол. С. В. Кульчицький ; авт. кол.: О. В. Андрушук, В. К. Баран, В. М. Веселова [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 655 с.
  40. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) [та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – 735 с.; – Кн. друга. – 943 с.
  41. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, Д. В. Баран [та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
  42. *Ветров І. Г.* Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944 рр. / І. Ветров. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
  43. *Лисенко О.* Деякі методологічні проблеми дослідження історії Другої світової війни / О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К. : Інститут історії України НАН

- України, 2009. – Вип. 12. – С. 7–18.; *Лисенко О. Є.* Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 165–194.; *Лисенко О.* Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна / О. Лисенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн... – Кн. перша. – С. 9–42.; *Лисенко О. Є.* Україна по війні: підсумки та перспективи / О. Є. Лисенко // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 1. – С. 3–8.; *Лисенко О. Є.* Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 8–22.
44. *Лобода М. К.* Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943–1950 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / М. К. Лобода ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2007. – 234 с.
45. *Михненко А. М.* Донбас в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / А. М. Михненко. – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 152 с.
46. *Перехрест О.* Відродження технічної бази сільського господарства в 1943–1945 рр.: здобутки та невирішені проблеми / О. Перехрест // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2. – С. 176–183.; *Перехрест О. Г.* Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище : монографія / О. Г. Перехрест ; НАН України ; Ін-т історії України. – Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.; *Перехрест О. Г.* Відбудова матеріальної бази сфери освіти в сільській місцевості в 1943–1945 рр.: проблеми та наслідки / О. Г. Перехрест // Український селянин : зб. наук. статей. – Черкаси, 2010. – Вип. 12. – С. 300–304.; *Перехрест О. Г.* Примусове залучення сільського населення України до відбудови та роботи в промисловості в 1943–1944 рр. / О. Г. Перехрест // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію. – Черкаси, 2007. – С. 410–413.

47. Хойнацька Л. М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943–1950 рр.) / Л. М. Хойнацька. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – 232 с.
48. Тітіка О. О. Внесок місцевої промисловості України в соціально-економічне відродження села в 1943–1945 рр. / О. О. Тітіка. // Український селянин: Збірник наукових праць / за ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Вип. 10, 2006. – С. 356–358; Тітіка О. О. Місцева промисловість України в початковий період післявоєнного відродження (1943–1944 рр.) / О. О. Тітіка. // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 2006. – Вип. 90. – С. 101–110; Тітіка О. О. Місцева промисловість України в 1943–1945 рр.: здобутки та проблеми відбудови / О. О. Тітіка. // Україна Соборна. Зб. наук. статей. – Вип. 4. – Т. 2. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 292–300; Тітіка О. О. Відбудова та робота районних і міських промислових комбінатів системи Наркомату місцевої промисловості УРСР по забезпеченню потреб населення та місцевого господарства в початковий період повоєнного відродження (1943–1945 рр.) / О. О. Тітіка // Велич подвигу народного: Зб. наук. статей Міжнар. конф., присвяченої 60-річчю перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 174–179; Тітіка О. О. Функціонування об'єктів місцевої промисловості України в 1943–1945 рр. / О. О. Тітіка. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України інститут історії України. – Київ, 2007. – Вип. 11. С. 357–366; Тітіка О. О. Відбудова та розвиток місцевої промисловості України в 1943–1948 рр. / О. О. Тітіка. // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2007. – С. 462–468; Тітіка О. О. Місцева промисловість України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / О. О. Тітіка // Історія народного господарства та економічної думки України: Зб. наук. праць. – К.: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2007. – Вип. 39–40. – С. 98–115; Тітіка О. О. Місцева промисловість України в 1946–1950 рр.: проблеми і результати відбудови та функціонування // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 2. – С. 251–260; Тітіка О. О. Місцева промисловість України в 1943–1950 рр.: предмет та джерельна база дослідження / О. О. Тітіка. // Вісник Черкаського університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Історичні науки. Випуск 202. Частина 1. – Черкаси. 2011. – С. 131–138; Тітіка О. О. Районні та міські промислові комбінати системи Наркомату (Міністерства) місцевої промисловості УРСР у 1943–1950 рр. : відбудова, функціонування й роль у забезпеченні потреб економіки та населення республіки / О. О. Тітіка. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – С. 92–97; Тітіка О. О. Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.: історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. О. Тітіка. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2014. – 20 с.
49. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам 1917–1967 гг. : сб. док. за 50 лет : в 5 т. – Т.3 : 1941–1952 гг. / сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М. : Политиздат, 1968. – С. 5–14, 131–169, 205–207, 224–228, 232–239, 246–319, 350–362, 505–510, 569–571.
50. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 2–16. – К. : Політвидав України, 1945. – С. 198–204, 319–343.
51. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–12. – К. : Політвидав України, 1946. – С. 48–52, 204–207, 511–514.
52. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–16. – К. : Політвидав України, 1947. – С. 2–6.
53. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–12. – К. : Політвидав України, 1948. – С. 11–13.

54. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы : в 3 т. – 2-е изд. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 3 : Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / сост.: П. И. Денисенко, К. М. Архипенко, Т. Т. Гриценко [и др.]. – С. 365–366.
55. Визволена Київщина : зб. матеріалів, присвячених першій річниці з дня визволення Києва і Київської області з німецької неволі / ред. кол.: З. Т. Сердюк, О. В. Палладін та ін. – К. : Укрдержвидав, 1944. – 128 с.; Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. : зб. документів і матеріалів / ред. кол.: А. Б. Олійник (відп. ред.) [та ін.]. – О. : Маяк, 1971. – 307 с.; Восстановление Донбасса (1946–1950) : документы и материалы / сост.: А. Г. Кандаля [и др.] ; Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины и др. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 571 с.; Восстановление Приднепровья, 1946–1950 : документы и материалы / сост.: А. И. Голубова, И. Л. Комарова, Т. П. Мартынова ; ред. кол.: И. Ф. Курас [и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1988. – 532 с.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / под ред. А. Ф. Стеценко. – Д. : Книжное изд-во, 1962. – 362 с.; Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / сост.: А. В. Грушко, Е. Д. Клерфон [и др.]. – Донецк : Донбасс, 1980. – 311 с.; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. : зб. документів та матеріалів / ред. кол.: О. С. Чорнобривцева [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1969. – 291 с.; Запорожская область в годы Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов / сост.: И. Ф. Воробьев, П. К. Чабаненко, И. П. Щербак [и др.]. – Запорожье : Книжное газетное изд-во, 1959. – 363 с.; Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К. : Політвидав України, 1986. – 264 с.; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : сб. документов и материалов / под ред. П. Т. Тронько. – К. : Киевское областное книжно-газетное изд-во, 1963. – 436 с.; Кировоградщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : сб. документов и материалов / ред. кол.: О. Т. Гора [и др.]. – Д. : Проминь, 1965. – 306 с.; Культурне будівництво в Українській РСР червень 1941–1950 : зб. документів і матеріалів / упоряд.: А. І. Бичкова, В. М. Даниленко, О. Г. Луговський [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 573 с.; Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917–1960 рр.) : зб. документів. – К. : Держполітвидав України, 1961. – Т. 2 : (червень 1941–1960 рр.). – 664 с.; Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів [та ін.]. – К. : Наукова думка. – 1995. – Т. 1 : (1939–1953). – 751 с.; Луганщина в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / ред. кол.: В. В. Шевченко (руков.) [и др.] ; сост.: А. М. Бурлаков, Н. А. Бузько, В. Е. Вилисова. – Д. : Донбас, 1969. – 375 с.; Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) : зб. документів і матеріалів / упоряд.: С. В. Ігнатюнок [та ін.]. – Л. : Каменярь, 1968. – 408 с.; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів / упоряд.: А. А. Батюк [та ін.]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.; Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. : документы и материалы / ред. кол.: Н. И. Зотов (отв. ред.) ; сост.: А. Д. Бачинский, И. В. Гречуха, В. Г. Гречуха [и др.]. – О. : Маяк, 1970. – 388 с.; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) : зб. документів і матеріалів / ред. кол.: М. І. Мехеда [та ін.]. – Л. : Каменярь, 1969. – 416 с.; Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 гг. : зб. док. і матеріалів / ред. кол.: І. Ю. Горобець [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1977. – 273 с.; Радянська Тернопільщина. 1939–1958 : документи й матеріали. – Л. : Каменярь, 1971. – 431 с.; Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941–1945 : документи і матеріали / упоряд.: Т. М. Павкова [та ін.] ; ред. кол.: О. Г. Мартинова (голова) [та ін.]. – Л. : Каменярь, 1989. – 224 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы : в 3 т. – 2-е изд. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 1 : Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941–18 ноября 1942 г.) /

сост.: Д. Ф. Григорович, М. К. Архипенко, П. И. Денисенко [и др.]. – 518 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы : в 3 т. – 2-е изд. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2 : Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (19 ноября 1942 г. – конец 1943 г.) / сост.: В. И. Немятый, К. М. Архипенко, Н. А. Буцько [и др.]. – 511 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы : в 3 т. – 2-е изд. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 3 : Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / сост.: П. И. Денисенко, К. М. Архипенко, Т. Т. Гриценко [и др.]. – 511 с.; Социалистическая Черниговщина, 1946–1980 : сб. документов и материалов / сост.: С. М. Мельник и др. ; редкол.: Н. И. Агеенко (отв. ред.) [и др.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 289 с.; Соціалістичне будівництво на Полтавщині 1945–1985 : зб. документів і матеріалів / упоряд.: Л. Д. Бойченко. – Х. : Прапор, 1989. – 240 с.; Сумская область в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / сост.: И. А. Авраменко, В. К. Бойко, И. А. Ильченко, Н. О. Сахаров. – Х. : Книжное изд-во, 1963. – 459 с.; Сумская область в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / ред. кол.: И. Я. Макухин [и др.] ; сост. Я. Г. Довинец. – К. : Наукова думка, 1988. – 438 с.; Харьковская партийная организация в борьбе за восстановление и развитие народного хозяйства. Август 1943 – 1950 гг. : сб. документов и материалов / сост.: М. П. Авдушева [и др.] ; под ред. Г. И. Ващенко. – Х. : Прапор, 1965. – 430 с.; Харьковщина в годы Великой Отечественной войны июнь 1941–1943 гг. : сб. документов и материалов / сост.: Н. К. Калужная [и др.]. – Х. : Прапор, 1965. – 428 с.; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 : сб. документов и материалов / отв. ред. А. Е. Ка-сьяненко ; состав : М. И. Бизер, М. А. Емельянов, Е. С. Каминский [и др.]. – Симф. : Таврия, 1975. – 320 с.; Черкащина в период Великой Вітчизняної війни 1941–1945 рр. : зб. документів і матеріалів / уклад.: П. М. Жук, П. П. Жук, С. І. Кононенко, С. І. Кривенко. – Черкаси : Брама-ІСУЕП, 2000. – 208 с.; Черниговщина в период Великой Отечественной войны

- (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов / ред. кол. В. И. Половец [и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1978. – 419 с.
56. Досягнення Радянської України за 40 років : статистичний зб. / відп. за вип. П. С. Булгаков. – К. : Державне статистичне вид-во, 1957. – 152 с.; Народне господарство Української РСР в 1959 році : статистичний щорічник / ред. кол.: М. М. Артем'єв, В. Ф. Бурлін (заст. голови), С. Г. Буць, О. А. Бервицька, Д. А. Вертіков (голова) [та ін.]. – К. : Державне статистичне вид-во, 1960. – 731 с.; Народне господарство Української РСР в 1971 році : ювілейний статистичний щорічник / ред. кол.: М. М. Артем'єв, В. Ф. Бурлін (заст. голови), С. Г. Буць, О. А. Бервицька, Д. А. Вертіков (голова) [та ін.]. – К. : Статистика, 1972. – 547 с.; Народне господарство Української РСР у 1973 році : статистичний щорічник / кер. авт. кол. Д. А. Вертіков ; упоряд.: В. В. Самченко, Є. О. Пенто. – К. : Політвидав України, 1974. – 884 с.; Промышленность СССР : статистический сборник. – М. : Статистика, 1964. – 495 с.; Україна за п'ятдесят років (1917–1967) : статистичний довідник. – К. : Політвидав України, 1967. – 271 с.; Уманский Л. А. Годы труда и побед 1917–1987 : популярный справочник / Л. А. Уманский, С. С. Шаболдин. – М. : Политиздат, 1987. – 368 с.
  57. Історія народного господарства Української РСР ... – С. 165–168.
  58. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. ... – Т. 1. – С. 155.
  59. *Перехрест О. Г.* Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище ... – С. 179.
  60. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. ... – Кн. друга. – С. 753–754.
  61. Там само. – С. 754.
  62. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження ... – Т. 2. – С. 366.
  63. *Перехрест О. Г.* Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище... – С. 404; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 57.
  64. *Ветров І. Г.* Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944 рр. ... – С. 90.

65. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження... – Т. 2. – С. 366; Історія народного господарства Української РСР ... – Т. 3, кн. 1, – С. 165–168; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. ... Т. 3. – С. 155.
66. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 4, 29.
67. Там само. – Арк. 31–32.
68. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 365.
69. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 5, 9–12, 14, 94.
70. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. : зб. документів та матеріалів ... – С. 35.
71. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 26.
72. Там само. – Арк. 30, 97; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 93 зв.
73. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. ... – С. 482.
74. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы. ... – Т. 1. – С. 199–201.
75. Там само. – С. 197.
76. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 6.
77. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 196. – Арк. 72, 89.
78. Там само. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 84.
79. Там само. – Спр. 3. – Арк. 113.
80. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. ... Т. 1. – С. 397.
81. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 3. – Арк. 119, 133–134; Спр. 5. – Арк. 25; Оп. 23. – Спр. 180. – Арк. 46.
82. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны июнь 1941–1943 гг. : сб. документов и материалов ... – С. 110.
83. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 3. – Арк. 119, 133–134; Спр. 5. – Арк. 25; Оп. 23. – Спр. 180. – Арк. 46.
84. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : сб. документов и материалов ... – С. 152.
85. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. : зб. документів і матеріалів ... – С. 85.
86. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны июнь 1941–1943 гг. : сб. документов и материалов ... – С. 186.
87. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-863. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 104; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) : зб. документів і матеріалів ... – С. 320.
88. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : сб. документов и материалов ... – С. 364, 368.
89. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 5.
90. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. ... – Т. 2. – С. 353.
91. Там само. – С. 357.
92. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам 1917–1957 гг. : сб. документов : в 4 т. / сост.: В. Н. Малинин, А. В. Коробов. – М. : Госполитиздат, 1957. – Т. 3. – С. 765–802.
93. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження ... – Т. 2. – С. 354.
94. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 5, 13; Спр. 152. – Арк. 50–51.
95. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам 1917–1967 гг. ... Т. 3. – С. 271.
96. Там само. – С. 296; Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УРСР на 1946–1950 гг. – К. : Украинское изд-во политической литературы, 1946. – С. 21.
97. Там само. – С. 21–23.
98. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 85; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 202. – Арк. 18; Оп. 30. – Спр. 1609. – Арк. 255; Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–12... – С. 513.
99. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 50–51.
100. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 8–8 зв.
101. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 50–51.
102. Там само. – Спр. 152. – Арк. 13.
103. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 22–25.
104. Там само. – Арк. 32.
105. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 57.
106. Там само. – Арк. 58.

107. Там само.
108. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 20.
109. Там само. – Спр. 53. – Арк. 48.
110. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 5–6.
111. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 48.
112. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 155. – Арк. 38.
113. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 6–6 зв.
114. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 97. – Арк. 9.
115. Там само. – Оп. 23. – Спр. 625. – Арк. 10–18.
116. Там само. – Арк. 19.
117. Там само. – Арк. 32; Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 81; Спр. 210. – Арк. 9.
118. Там само. – Спр. 152. – Арк. 82.
119. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 23.
120. Там само. – Арк. 24; Спр. 53. – Арк. 49.
121. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 18.
122. Там само. – Оп. 30. – Спр. 2120. – Арк. 44.
123. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 9.
124. Хойнацька Л. М. Вказ. праця. – С. 70–71.
125. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 27. – Арк. 19.
126. Там само. – Спр. 152. – Арк. 93–93 зв.
127. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.
128. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 112.
129. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 22.
130. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 42, 110.
131. Там само. – Спр. 210. – Арк. 203; Спр. 208. – Арк. 43.
132. Там само. – Спр. 152. – Арк. 43.
133. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 33–34.
134. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 2–16... – С. 390–394.
135. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 30; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 93–93 зв.
136. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 29, 31.
137. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 24–25.
138. Там само. – Оп. 76. – Спр. 206. – Арк. 70–71.
139. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 4–5.
140. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 27, 29.

141. Там само. – Арк. 26–27.
142. Там само. – Арк. 28–29.
143. Там само. – Арк. 7–10.
144. Там само. – Арк. 11–12.
145. Там само. – Арк. 30–31.
146. Там само. – Арк. 32–33.
147. Там само. – Оп. 76. – Спр. 208. – Арк. 43.
148. Там само. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 34.
149. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 212.
150. Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной Комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. – М. : Государственное изд-во политической литературы, 1946. – С. 341, 349; Хойнацька Л. М. Вказ. праця. – С. 87–88.
151. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам 1917–1957 гг. : сб. документов ... – Т. 2. – С. 725.
152. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 208. – Арк. 43.
153. Там само. – Спр. 245. – Арк. 146.
154. Там само. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 35–36.
155. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 32.
156. Там само. – Спр. 32. – Арк. 3–3 зв.
157. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 6–7.
158. Там само. – Арк. 15.
159. Там само. – Арк. 15–16.
160. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 162.
161. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 151. – Арк. 2.
162. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 24.
163. Там само. – Спр. 98. – Арк. 163.
164. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 22–23.
165. Там само. – Оп. 76. – Спр. 206. – Арк. 102.
166. Там само. – Оп. 23. – Спр. 5885. – Арк. 227.
167. Там само. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 5.
168. Там само. – Арк. 5–6, 20.
169. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 2.
170. Там само. – Спр. 29. – Арк. 7–8.
171. Там само. – Спр. 27. – Арк. 36–37.
172. Там само. – Арк. 101.

173. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. : зб. документів і матеріалів... - С. 279.
174. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 32. - Арк. 75-76.
175. Там само. - Спр. 27. - Арк. 24-33; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 32. - Арк. 17.
176. Там само. - Спр. 206. - Арк. 4.
177. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 29. - Арк. 8, 25, 36-37.
178. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы... - Т. 3. - С. 365.
179. Там само. - С. 366; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 210. - Арк. 5-7.
180. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 206. - Арк. 17.
181. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы... - Т. 3. - С. 181.
182. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 210. - Арк. 7.
183. Там само. - Спр. 206. - Арк. 4.
184. Там само. - Оп. 23. - Спр. 3993. - Арк. 4.
185. Там само. - Спр. 3977. - Арк. 16.
186. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 150. - Арк. 7-8.
187. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 6111. - Арк. 4.
188. Там само. - Арк. 38.
189. Там само. - Оп. 30. - Спр. 2583. - Арк. 90.
190. Там само. - Спр. 6111. - Арк. 38.
191. Там само. - Оп. 76. - Спр. 5. - Арк. 3.
192. Восстановление Приднестровья, 1946-1950 : документы и материалы... - С. 495-497.
193. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1-12 ... - С. 94.
194. Там само. - С. 339; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 5885. - Арк. 20.
195. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 150. - Арк. 8.
196. Вирахувано за : Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : документы и материалы... - Т. 3. - С. 365; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 3993. - Арк. 10-11.
197. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 152. - Арк. 65, 78; Спр. 206. - Арк. 64.
198. Там само. - Спр. 206. - Арк. 64.

199. Нова продукція київських заводів // Радянська Україна. - 1948. - 19 серпня (№ 196) (8172). - С. 3.
200. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 1614. - Арк. 7.
201. Там само. - Спр. 202. - Арк. 14.
202. Там само. - Оп. 23. - Спр. 5885. - Арк. 22-31.
203. Там само. - Оп. 76. - Спр. 97. - Арк. 17-21.
204. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 33. - Арк. 40.
205. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 78. - Спр. 318. - Арк. 65.
206. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1-12 ... - С. 512-513.
207. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 79. - Арк. 5.
208. Складено та вирахувано за : ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 75; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 2589. - Арк. 25; - Оп. 76. - Спр. 320. - Арк. 6.
209. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 74-76.
210. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 309. - Арк. 6.
211. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 152. - Арк. 75-76; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 309. - Арк. 6.
212. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 2589. - Арк. 27.
213. Там само. - Арк. 27, 29-30.
214. Складено та вирахувано за : ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 152. - Арк. 5, 94; Спр. 210. - Арк. 9-12, 14; Спр. 309. - Арк. 24-25; Оп. 30. - Спр. 3993. - Арк. 28; Спр. 5885. - Арк. 22-31, 88; Оп. 23. - Спр. 6111. - Арк. 41-46.
215. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 150. - Арк. 10.
216. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 2-16 ... - С. 200-202.
217. Там само. - С. 202-203.
218. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 5. - Арк. 7.
219. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1-16 ... - С. 2-3.
220. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 29. - Арк. 26.
221. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 152. - Арк. 35; ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 29. - Арк. 53.
222. ЦДАВО України. - Ф. Р-4990. - Оп. 1. - Спр. 29. - Арк. 26.
223. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 76. - Спр. 210. - Арк. 5.

224. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 35; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 8.
225. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 27–28; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 210. – Арк. 7.
226. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1614. – Арк. 7, 27–28, 49.
227. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 55.
228. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-136. – Оп. 12. – Спр. 47. – Арк. 74–75.
229. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 29.
230. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УРСР на 1946–1950 гг. ... – С. 21–23.
231. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 4.
232. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 4.
233. Там само. – Оп. 23. – Спр. 5885. – Арк. 20; Спр. 6111. – Арк. 4, 38.
234. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 10.
235. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1613. – Арк. 35.
236. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 11.
237. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 67. – Арк. 85–86.
238. Там само.
239. Там само. – Спр. 204. – Арк. 75–76.
240. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк. 2.
241. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 2–16 ... – С. 237, 241–242.
242. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1613. – Арк. 12.
243. Там само. – Спр. 1614. – Арк. 8–9.
244. Там само. – Спр. 1613. – Арк. 46, 49–52.
245. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 25.
246. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1613. – Арк. 37–40.
247. Там само. – Спр. 1614. – Арк. 6.
248. *Сенін І.* Вказ. праця. – С. 2.
249. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1614. – Арк. 8.
250. Там само. – Арк. 8, 10.
251. Там само. – Арк. 58.
252. Там само. – Оп. 76. – Спр. 5. – Арк. 5.
253. Там само. – Арк. 7.
254. Там само. – Оп. 30. – Спр. 1614. – Арк. 7–8.
255. Там само. – Спр. 2583. – Арк. 91–92.
256. Там само. – Оп. 78. – Спр. 360. – Арк. 5.
257. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 39, 102; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 5885. – Арк. 39.
258. ЦДАГО України. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 45–48.
259. Там само. – Оп. 23. – Спр. 1847. – Арк. 85–86.
260. Там само. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 47.
261. Там само. – Спр. 215. – Арк. 36–38.
262. *Хойнацька Л. М.* Вказ. праця. – С. 126; Профсоюзы СССР : документы и материалы : в 4 т. – Т. 3 : Профсоюзы в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму (1937–1952 гг.) / сост. И. И. Белоносов. – М. : Профиздат, 1963. – С. 471–472.
263. *Хойнацька Л. М.* Вказ. праця. – С. 119–120.
264. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 215. – Арк. 35–36, 38.
265. Там само. – Спр. 212. – Арк. 33, 47, 58, 88.
266. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–12 ... – С. 49–50.
267. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 142, 144, 147–148.
268. *Хойнацька Л. М.* Вказ. праця. – С. 129–130.
269. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 7.
270. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 245. – Арк. 147.
271. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 201.
272. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 50–51; Спр. 210. – Арк. 13.
273. Там само. – Оп. 30. – Спр. 2120. – Арк. 44.
274. Там само. – Арк. 49.
275. Там само. – Арк. 44–45.
276. ЦДАВО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 30.
277. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам 1917–1967 гг. – сб. док. за 50 лет ... – Т. 3. – С. 205.
278. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 2652. – Арк. 107.
279. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам 1917–1967 гг. : сб. док. за 50 лет ... – Т. 3. – С. 205–207.

280. *Хойнацька Л. М.* Вказ. праця. – С. 100.
281. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1883. – Арк. 40.
282. Там само. – Спр. 1847. – Арк. 20, 24; *Перехрест О. Г.* Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище... – С. 370.
283. Там само. – Оп. 30. – Спр. 2120. – Арк. 49–50.
284. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси... – Кн. друга. – С. 643.
285. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5885. – Арк. 36.
286. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. №№ 1–12 ... – С. 11–12.
287. *Марьяхин Г. Л.* Очерки истории налогов с населения в СССР / Г. Л. Марьяхин. – М. : Финансы, 1964. – С. 214.
288. Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия / гл. ред. М. М. Козлов ; редкол.: Ю. Я. Барабан [и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 163–164.
289. *Марьяхин Г. Л.* Вказ. праця. – С. 206.
290. Там само. – С. 208.
291. *Марьяхин Г. Л.* Налоги и сборы с колхозов и населения / Г. Л. Марьяхин. – М. : Госфиниздат, 1949. – С. 64.
292. Там само. – С. 61–68.
293. Там само. – С. 121–122.
294. Там само. – С. 124.
295. Там само. – С. 125.
296. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси ... – Кн. друга. – С. 644.
297. *Гальченко С. І.* Міське населення Центральних областей України в умовах нормованого постачання (1943–1947 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / С. І. Гальченко ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – С. 60.
298. Там само. – С. 60–61.
299. Там само. – С. 62.
300. *Ісайкіна О. Д.* Побут і дозвілля міського населення України в повоєний період (1945–1955 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / О. Д. Ісайкіна ; Переяслав-Хмельницький педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 2006. – С. 159.

301. Там само. – С. 76–77.
302. *Гальченко С. І.* Вказ. праця. – С. 145, 153.
303. Там само. – С. 159.
304. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси... – Кн. друга. – С. 647.
305. *Чернявский У. Г.* Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну (1941–1945 гг.) / У. Г. Чернявский. – М. : Наука, 1964. – С. 13–14.
306. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2120. – Арк. 53.
307. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси... – Кн. друга. – С. 648.
308. ЦДАГО України. – Ф. Р-4990. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 55 зв.
309. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 108. – Арк. 23.
310. Там само. – Спр. 110. – Арк. 21–13.
311. Там само. – Оп. 30. – Спр. 2120. – Арк. 45, 49.
312. Там само. – Арк. 13, 45–46, 52.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ЕВАКУЙОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ
НКМП УРСР

№ п/п	Назва підприємства	Звідки евакуйовано	Кількість евакуйованого обладнання (у вагонах)	Куди евакуйовано
1.	Павлоградський обробувальний завод	Дніпропетровська обл.	325	Куйбишевська обл.
2.	Завод «Спартак»	м. Дніпропетровськ	10	Чкаловська обл.
3.	Синельниківський завод ім. Комінтерна	Дніпропетровська обл.	42	м. Уфа
4.	Поліграфічна фабрика	Дніпропетровська обл.	2	Сталінградська обл.
5.	Завод ім. Шевченка	Запорізька обл.	41	м. Свердловськ
6.	Молочанський обробувальний завод	Запорізька обл.	80	Чкаловська обл.
7.	Ахтирський труболівальний завод	Сумська обл.	13	Молотовська обл.
8.	Ніжинський обробувальний завод	Чернігівська обл.	20	Пензенська обл.
9.	3-тя поліграфічна фабрика	Полтавська обл.	6	Новосибірська обл.
10.	Завод «Словолиття»	Полтавська обл.	6	Новосибірська обл.
11.	Завод пер	м. Київ	41 верстат	м. Буда
12.	Завод «Ланцогі Галля»	м. Київ	174 верстат	Тюменська, Омська обл.
13.	Завод ім. Петровського	м. Одеса	дані відсутні	Свердловська обл.
14.	Радіозавод	м. Одеса	дані відсутні	Свердловська обл.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 196. – Арк. 89.

Додаток 2

ВИКОНАННЯ ТРЕСТАМИ Й ОБЛІМСЦЕВПРОМАМИ
ПЛАНУ ОСВОЄННЯ КОШТІВ НА КАПІТАЛЬНИХ
РОБОТАХ У 1944 р.

№ п/п	Назва тресту	План 1944 р. (в тис. крб.)	фактично виконано в 1944 р. (в тис. крб.)	% виконання
1.	Обозбудування	4055	3101,9	76,6
2.	Металоширвжиток	2960	3476	117,8
3.	Укравтоген	5460	4143	79,9
4.	Укрпластмас	1940	1603	82,7
5.	Укрмузпром	1600	1539	96,8
6.	Укрфарфорофаянс	2300	2066	89,9
7.	Укрпроектмонтаж	50	–	–
8.	Головпостач	350	190	54,3
9.	Глав УРП НКМП УРСР	800	270	33,8
	Разом по республіканській промисловості	19505	16338,9	84,1
	Разом по обласній промисловості	9787	7647,4	78,3
	Разом по НКМП УРСР	29290	24086,3	82,2

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 50–51.

Додаток 3

ПОРІВНЯЛЬНА ВІДОМІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ МІНІСТЕРСТВА МІСЦЕВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР МЕТАЛОМ, ХІМІЧНИМИ
ПРОДУКТАМИ Й ЛІСОМАТЕРІАЛАМИ В 1950 р.

Назва матеріалу	Одиниця вимірювання	Потреби на програму згідно затверджених норм	Виділено фондів	Розрив забезпечення програми	% забезпечення
Чавун	т	48000	38800	9200	81,0
Залізо сортове різне	т	26000	15564	10436	59,8
Залізо низькосортове	т	14940	8548	5392	57,2
Сталь калібрована	т	188	65	128	24,0
Сталь конструкційна	т	4300	2900	140	69,0
Сталь ресорна	т	595	120	475	20,0
Алюміній листовий	т	400	200	200	50,0
Сталь нержавіюча листовая	т	106	70	36	68,0
Сталь нержавіюча сортова	т	144	78	61	52,0
Дибутилфталат	т	180	25	155	13,0
Талієвий ангідрид	т	84	37	47	52,0
Сода	т	1070	650	420	63,0
Бура	т	35	36	49	40,0
Лісоматеріали	м ³	261000	187000	74000	71,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 2419. – Арк. 180.

Додаток 4

ВИРОБНИЦТВО ЗАПАСНИХ ЧАСТИН ДО
ТРАКТОРІВ, АВТОМОБІЛІВ І
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МАШИН НА
ПІДПРИЄМСТВАХ НКМП УРСР
У ПЕРШОМУ КВАРТАЛІ 1945 р.

№ п/п	Назва та місцезнаходження заводу	Кількість найменувань запасних частин, які вони виробляли	
		для тракторів і автомобілів	для с/г машин
1.	ім. Фрунзе (с. Кабань, Ворошилоградська обл.)	9	4
2.	№ 1 (м. Ворошиловград)	–	6
3.	«Прогрес» (с. Славгород)	–	3
4.	«Ковкий чавун» (м. Мелітопіль)	–	12
5.	Ливарно-механічний (м. Корсунь)	–	8
6.	ім. Письменного (м. Київ)	–	1
7.	Чавуно-ливарний (м. Дашів)	–	3
8.	Чавуно-ливарний (м. Хмельник)	–	8
9.	«Більшовик» (м. Кіровоград)	5	7
10.	ім. Сталіна (м. Новгород-Волинський)	–	4
11.	ім. XXI-ї річниці Жовтня (м. Миколаїв)	–	11
12.	«Мотор»	–	5
13.	ім. Держинського (м. Городок)	2	7
14.	«Змичка» (м. Дунаївці)	3	6
15.	Ливарно-механічний (м. Славута)	–	6
16.	«Ковчугаштамль» (м. Маріупіль)	10	2
17.	Труболіварний (м. Охтирка)	–	3
18.	ім. Хворостіна (м. Одеса)	1	1
19.	ім. Куйбишева (м. Проскурів)	1	3
20.	«Ковкий чавун» (с. Верхня Хортиця)	–	2
21.	ім. Шевченка (с. Софіївка)	–	12
22.	«Спартак» (м. Дніпропетровськ)	–	2
23.	«Дніпромет» (м. Дніпропетровськ)	–	3
24.	«Трактородеталь» (м. Харків)	–	15
25.	«Комсомолець» (м. Бердичів)	–	7
26.	«Автотрактородеталь» (м. Каховка)	–	6
27.	ім. Кірова (м. Могилів-Подільський)	–	10
28.	«Метиз» (м. Кременчук)	–	3
29.	Металовиробів (м. Чернівці)	–	2
30.	Металоштампувальний (м. Харків)	–	4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 97. – Арк. 17–21.

Додаток 5

ВИПУСК ВАЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ ПО НКМП УССР У
1943 – 1946 рр.

Найменування трестів і областей	З початку визволення				
	1940 р.	1943 р.	1944 р.	1945 р.	За 9 місяців 1946 р.
<i>I. Республіканські трести</i>					
«Металоширвжиток»	60283	155	7204	8994	14467
«Обозбудування»	272299	272	3360	4165	4210
«Укравтоген»	51067	16	2523	3140	8318
«Укрфарфорфаянс»	43709	116	6015	6601	13057
«Укрпластмас»	71267	151	6659	7693	12190
«Укрмузпром»	58690	61	2492	3389	8886
«Укрлакофарба»	–	–	–	464	7925
«Укрверстатопром»	–	–	–	–	5911
«Житлоустаткування»	–	–	–	–	4770
Всього	312315	771	28253	34146	–
<i>II. Облмісцевпроми</i>					
Ворошиловградський	12947	5023	9638	16172	6032
Сталінський	32419	3184,4	20664	27758,4	22025
Харківський	60206	2470,7	15521	21304,7	28214
Полтавський	15267	491	8018	9927	6357
Сумський	3327	1181	7338	9201	4362
Чернігівський	4345	256,9	2330	2967,9	3004
Дніпропетровський	20479	514	9290	11411	9859
Запорізький	15492	647,6	9314	11849,6	12745
Київський	73689	332	17578	20418	13213
Київський міськмісцевпром	–	261,4	18085	21678,4	27455
Кіровоградський	8879	–	1969	2389	3792
Житомирський	14246	–	4147	5057	4249
Ровенський	3704	–	3573	4269	4492
Чернівецький	2855	–	5388	6542	6400
Одеський	16973	–	3967	4985	10126
Вінницький	6189	–	2357	2996	3817
Волинський	959	–	3935	4485	2816
Миколаївський	11927	–	1169	1303	2025
Кам'янець-Подільський	4332	–	2537	3053	3737
Тернопільський	425	–	2991	3461	4245
Дрогобицький	13340	–	1040	1631	2419
Львівський	24303	–	2793	4427	9031
Станіславський	5146	–	3058	4069	2986
Ізмайльський	228	–	411	575	1834
Херсонський	–	–	2970	3398	2357
Закарпатський	–	–	–	–	1184
Всього	351677	4362	11081	205328	35407
Всього по НКМП УССР	663992	15133	188334	239474	281490

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 196. – Арк. 89.

Додаток 6

ВВЕДЕННЯ В ДІЮ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ
НА ПІДПРИЄМСТВАХ МІНІСТЕРСТВА МІСЦЕВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР У 1948 р.

Найменування виробництва та продукції	Одиниця вимірювання	Потужність за планом	Введено потужностей за рік	% виконання плану
Потужність прокатних станів по готовому прокату				
Котли	тис. т за рік	5,0	7,5	150,0
Радіатори	тис. м ²	2300	2300	100,0
Каністри	тис. шт. за рік	50,0	30,0	60,0
Хода	тис. шт. за рік	100,0	100,0	100,0
Верстати металообробні	шт.	36,6	32,9	89,9
Верстати деревообробні	шт.	200,0	350,0	175,0
Радіоприймачі	шт.	500,0	500,0	100,0
Олівці	тис. шт.	3,0	3,0	100,0
Щипкові інструменти	млн шт.	50,0	20,0	40,0
Піаніно	тис. шт.	70,0	66,0	94,3
Фарфорово-фаянсові вироби	шт.	70,0	700	70,0
Нафтодвигуни	млн шт. за рік	25,0	26,0	104,0
	шт. за рік	115	220	191,3

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5885. – Арк. 58.

Додаток 7

ВИРОБНИЦТВО ОКРЕМИХ ВИДІВ
НАЙВАЖЛИВІШОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР ЗА 1948 р.

Найменування продукції	Одиниці вимірювання	План на 1948 р.	Виконання за 1948 р.	У % до плану 1948 р.	У % 1948 р. до 1947 р.	Питома вага у загально-республ-му виробництві
Вивезення ділової деревини	тис. м ³	198,3	143,4	72,3	140,6	1,9
Цегла	тис. шт.	25000	9832	39,3	231,5	0,82
Миски	тис. шт.	13000	13581	104,5	166,8	—
Посуд металевий емалевий	т	320,0	296,7	92,7	186,3	16,4
Тканини бавовняні	тис. м	207,0	257,3	124,3	204,5	2,3
Панчішно-шкарпеткові вироби	тис. пар	10,0	6,5	65,0	10,3	—
Взуття шкіряне	тис. пар	700,0	478,0	68,3	86,8	3,2
Хода і вози	шт.	100000	99400	99,4	178,8	66,9
Олівці	млн шт.	50,0	38,97	77,9	194,9	—
Мило господарське	т	600	487	81,2	95,4	1,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5885. – Арк. 22–31.

Додаток 8

ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ВИРОБНИЦТВА ВАЛОВОЇ
ПРОДУКЦІЇ МІНІСТЕРСТВОМ МІСЦЕВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР У 1948 р.

	План 1948 р.	Виконано за 1948 р.	У % до річного плану	У % 1948 р. до 1947 р.
Всього вироблено валової продукції	660000	718264	108,8	139,1
<i>а) промисловістю республіканського підпорядкування</i>	258470	301716	116,7	154,9
<i>у т.ч.:</i>				
Трест «Металопиррвжиток»	42810	53727	125,5	169,3
Трест «Укравтогенвагпром»	22400	29101	129,9	172,1
Трест «Укрверстатопром»	15150	27388	108,9	139,1
Трест «Житлоустаткування»	19410	20769	107,1	140,2
Трест «Обозбудування»	11300	13848	123,3	160,1
Трест «Укрлакофарба»	24500	29018	118,4	155,2
Трест «Укрфарфорфаянс»	28000	37996	135,7	165,9
Трест «Укришлатмас»	29500	34233	116,0	132,0
Трест «Укрмузпром»	38000	43315	113,9	158,6
«Лісозаготконтра»	1000	1023	102,3	131,6
Завод ім. Шевченка	10000	5906	59,0	176,0
Завод ім. Держинського	6400	5369	83,8	124,8
<i>б) промисловістю місцевого підпорядкування у т.ч. Облмісцевпроми:</i>	401530	416548	103,7	129,6
Вінницький	7570	7585	100,2	
Ворошиловградський	11050	9904	89,6	
Дніпропетровський	16490	21555	130,7	
Житомирський	7200	7479	103,8	
Запорізький	19000	18934	99,6	
Кам'янець-Подільський	5700	5824	102,1	
Київський	24000	24201	100,8	
Київський міськмісцевпром	69000	71965	104,2	
Кіровоградський	6500	6534	100,5	
Миколаївський	4000	3802	95,0	
Одеський	23900	26445	110,6	
Полтавський	10100	7275	72,0	
Сталінський	41320	41377	100,1	
Сумський	6000	5230	87,1	
Харківський	76000	86759	114,1	
Херсонський	3630	3732	102,8	
Чернігівський	5600	5109	91,2	
Ізмаїльський	3200	3203	100,0	
<i>Разом по східним областям</i>	340260	356914	104,9	
Волинський	6500	5500	84,6	
Дрогобицький	5720	5034	88,0	
Закарпатський	4000	4395	109,8	
Львівський	16460	17508	105,4	
Ровенський	5500	5167	93,9	
Станіславський	6050	5651	93,4	
Тернопільський	7400	6724	90,8	
Чернівецький	9640	9788	101,5	
<i>Разом по західним областям</i>	61270	59767	97,5	

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 6111. – Арк. 39; Спр. 5885. – Арк. 20.

Додаток 9

ОБ'ЄКТИ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В СИСТЕМІ
МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР
У 1949 р.

№ п/п	Назва підприємства	Населений пункт	Вид будівництва	Площа у кв.м.
1.	Завод ім. Дзержинського	м. Київ	гуртожиток	407 кв.м
2.	Завод «Металопосуд»	м. Київ	гуртожиток	278 кв.м
3.	Завод «КІС»	м. Кременчук	житловий будинок	358 кв.м
4.	Завод ім. Комінтерна	м. Синельниково	Житловий будинок	316 кв.м
5.	Обозобудівний завод	м. Київ	гуртожиток	504 кв.м
6.	Обозобудівний завод	м. Житомир	гуртожиток	54 кв.м
7.	Обозобудівний завод	м. Молочанськ	гуртожиток	366 кв.м
8.	Фарфоровий завод	м. Коростень	житловий будинок	458 кв.м
9.	Фарфоровий завод	м. Баранівка	житловий будинок	180 кв.м
10.	Фарфоровий завод	м. Городниця	житловий будинок	370 кв.м
11.	Фарфоровий завод	м. Олевськ	стандартний будинок	26 кв.м
12.	Торфорозробки	Волинська обл.	стандартний будинок	26 кв.м
13.	Музична фабрика	м. Чернігів	2 житлові будинки	590 кв.м
14.	Музична фабрика	м. Харків	житловий будинок	132 кв.м
15.	Завод ім. Кірова	м. Могилів-Подільський	житловий будинок	134 кв.м
16.	Завод «Ковкий чавун»	В.Хортиця	житловий будинок	452 кв.м
17.	Завод «Ударник»	м. Запоріжжя	гуртожиток	194 кв.м
1950 р.				
1.	Завод «КІС»	м. Кременчук	житловий буинок	400 кв.м
2.	Чавуно-ливарний завод	м. Хмельник	гуртожиток	290 кв.м
3.	Завод ім. Кірова	м. Стрий	житловий будинок	150 кв.м
4.	Фарфоровий завод	м. Баранівка	житловий будинок	281 кв.м
5.	Фаянсовий завод	м. Буди	стандартні будинки	742 кв.м
6.	Керамічний завод	м. Київ	стандартний будинок	113 кв.м
7.	Завод ім. Дзержинського	м. Київ	надбудова	288 кв.м
8.	Міністерства місцевої промисловості	м. Київ	житловий будинок	520 кв.м

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 2120. – Арк. 49–50.

Додаток 10

ПЛАН РОЗВИТКУ ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСТВ ПРИ
ПІДПРИЄМСТВАХ НКМП УРСР НА 1945 р.

	Наявні в 1944 р.	План на 1945 р.
Кількість підсобних господарств	203	491
Всього землі у них (га)	2725	6861
Всіх посів (га)	2725	6521
Озимих посів під урожай 1945 р. (га)	–	40
Ярових посів (га)	2725	6481
у т.ч. зернових (га)	1329	2814
олійних культур (га)	309	659
Всього овочево-баштанових культур і картоплі	868	2308
у т.ч. овочів	449	1077
картоплі	419	1231
Кормових культур	219	700
Чистих парів	–	340
Гваринництво голів на кінець року		
Велика рогата худоба	130	554
у т.ч. корів	48	290
робочих волів	16	53
Всього свиней	89	916
у т.ч. свиноматок	20	245
Всього овець	20	33
у т.ч. вівцематок	15	22
Всього коней	208	1045
у т.ч. робочих	208	1045
Всього кролів	115	400
у т.ч. кролематок	23	80
Всього птиці	423	60 000
у т.ч. основного поголів'я	283	13 000
Бджолосімей (шт.)	15	580
Відгодівля свиней упродовж року	–	231
Вирощування птиці на м'ясо	–	48 000

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 76. – Спр. 152. – Арк. 100.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

арк. – аркуш
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВРП – відділ робітничого постачання
ВЦРПС – Всесоюзна Центральна рада професійних спілок
га – гектар
ІТР – інженерно-технічні робітники
ДКО – Державний Комітет Оборони
кг – кілограм
крб. – карбованець
л – літр
м. – місто
млн – мільйон
млрд – мільярд
МТС – машинно-тракторна станція
НДІ – науково-дослідний інститут
НДК – Надзвичайна Державна Комісія
НКМП – Народний комісаріат місцевої промисловості
обл. – область
оп. – опис
ОРС – (російсько-мовна аббревіатура) – відділ робітничого постачання
РМ – Рада міністрів
РНК – Рада Народних Комісарів
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
с. – сторінка, село
спр. – справа
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
т – тонна
тис. – тисяча
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФЗМК – фабрично-заводські і місцеві комітети
ф. – фонд
ц – центнер
ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління
ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань
ЦК – Центральний Комітет
ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюдної Комуністичної партії (більшовиків)
ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦК ЛКСМУ – Центральний комітет Ленінської Комуністичної спілки молоді України

SUMMARY

The process of reconstruction and functioning of local industry of Ukraine during 1943-1950 years is analyzed on the basis of data published before and involving new documentary data.

Damages of local industries caused by the war and occupation, social, economic and organizational principles of reconstruction work in industry, its course and results were identified. Sources of financial, technical and personnel provision of reviving enterprises and development of industrial capacity were characterized.

The author considers characteristic features of functioning of local industry under the conditions of the war and in the postwar years, directions of enterprise productive activities on ensuring the needs of the economy and social sector of the republic, life support for population, factors that have caused not only positive results, but negatively affected the reconstruction process and industry operation. Productive activity, work and life conditions of local enterprises' personnel were analyzed.

Наукове видання

ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА ТІТКА

**ВІДБУДОВА І ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 1943–1950 рр.**

МОНОГРАФІЯ

Технічний редактор
Оригінал-макет
Коректор

С. А. Кандич
С. Г. Кандич
Т. В. Криклива

Здано до набору 07.09.2015. Підписано до друку 25.09.2015.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Обл. вид. арк. 11,75. Умов. друк арк. 10,93. Вид. №263
Зам. № 29. Наклад 300 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготівник ПП Кандич С. Г.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, оф. 6
тел. (0472) 50-07-63
E-mail: vertical2003@ukr.net

Друк ПП Кандич С. Г.
Україна, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2
тел. (0472) 50-07-63
E-mail: vertical2003@ukr.net